

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE  
FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD  
INSTITUT KOMUNIKAČNÍCH STUDIÍ A ŽURNALISTIKY  
KATEDRA ŽURNALISTIKY

## **Elena Lacková – romská publicistka, spisovatelka a média**

Bakalářská práce

**Konzultant:** PhDr. Barbora Osvaldová

**Autor:** Radka Steklá  
Praha 2006

## Přihláška bakalářské práce

**Jméno studenta:** Steklá Radka

**Semestr:** IV.

**Mediální zaměření:** tisk

**Název práce:** Elena Lacková – romská publicistka, spisovatelka a média

**Dominantní část práce:** Stať

**Základní vymezení tématu:**

Cílem této práce je podat doposud neexistující, ucelený obraz romské publicistky a spisovatelky Eleny Lackové (1921 – 2003). Jako první romská žena absolvovala v roce 1970 vysokoškolské studium, obor žurnalistika – kulturologie na FF UK. Od roku 1993 byla členkou Spolku slovenských spisovatelů a držitelkou mnoha ocenění za rozvoj romské kultury. V roce 2001 obdržela státní vyznamenání – Řád Ludovíta Štúra III. třídy.

Elena Lacková hrála významnou roli v sebeuvědomovacím procesu romského národa. Byla zakladatelkou romsky psané romské literatury. Z jejího pera vzešla řada článků, divadelních her a prózy. Celoživotní činností vytvářela živý most mezi Romy a neromy. Byla buditelkou romského národa, romskou misionářkou v neromském světě. Přesto tato žena zůstává v obecném povědomí neznámou osobou. Přes obrovský význam Eleny Lackové nebylo doposud o této ženě, s přihlédnutím k teprve rozvíjejícímu se oboru romistiky, sepsáno žádné ucelené dílo. Vzniklý portrét Eleny Lackové by mohl být platformou pro další, zevrubná díla romské literatury.

**Struktura:**

Životopis.

Dílo (publicistické, dramatické, prozaické).

Zachycení Eleny Lackové v tištěných a elektronických médiích.

Shrnutí a posouzení významu celoživotního úsilí Eleny Lackové pro společnost.

**Praktický projekt:**

Rozhovor s českou romistkou a profesorkou orientalistiky na FF UK doc. Milenou Hübschmannovou, CSc. a zároveň nejbližší přítelkyní Eleny Lackové. Tento rozhovor by aspiroval na otištění v některém z romských periodik či v týdeníku Respekt, na jehož stránkách se romskou tematikou zabývá romistka Karolína Rývolová.

**Seznam základní literatury:**

Lacková Elena: Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha, Triáda. 1997

Manuš Erika: Jdeme dlouhou cestou. Praha, Argot vitae. 1997

Romové v České republice. Praha, Socioklub. 1999

Homoláč Ed. Jiří: Obraz Romů ve středoevropských masmédiích po roce 1989. Brno, Doplněk. 2003

Davidová Eva: Romano drom – Cesty Romů. Olomouc. 1995

**Periodika:**

Romano džaniben, sborník romistických studií

Amaro Gendalos

Romano vod'i

Romano hangos

Romano lil

Romano nevo lil

Lačho lav

**Internetové odkazy:**

[http://www.dzeno.cz/docs/MEDIA\\_CZ.doc](http://www.dzeno.cz/docs/MEDIA_CZ.doc)

<http://www.romea.cz>

**Jméno konzultanta:** PhDr. Barbora Osvaldová

**Datum:** 6.9.2004

**Podpis studenta:**

**Podpis konzultanta:**

Prohlašuji, že jsem tuto práci napsala sama jen s použitím uvedené literatury.

Práce obsahuje 59 480 znaků.

V Praze dne 9.1. 2006

Děkuji své konzultantce PhDr. Barboře Osvaldové za užitečné podněty a připomínky poskytované při konzultacích.



„Kdybych se mohla narodit ještě jednou, chtěla bych se znova narodit jako Romka, chtěla bych žít tak, jak jsem žila, a dělat to, co jsem dělala. Ráda bych napsala dobré slovo o pravdě romského srdce a věřím, že se dočkám toho, aby se tomu srdci dostalo dobrého slova od světa.“

*Elena Lacková<sup>1</sup>*

---

<sup>1</sup> Lacková, Elena. Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha: Triáda, 1997, s. 262

<b>I. ÚVOD</b>	
1. 1 Literatura a prameny .....	3
<b>II. ŽIVOT ELENY LACKOVÉ</b> .....	4
2. 1 Dětství a mládí .....	4
2. 2 Druhá světová válka .....	5
2. 3 Nový život v Čechách .....	6
2. 4 Naše romské divadlo .....	7
2. 5 Zaměstnání .....	8
2. 6 Studium .....	9
2. 7 Poslední léta před důchodem .....	9
2. 8 Aktivní stáří .....	10
<b>III. ROMSKÁ LITERATURA</b> .....	10
3. 1 Způsob publikování .....	11
3. 2 Jazyk .....	12
3. 3 Gender a sociální prostředí autorů .....	12
3. 4 Žánry .....	13
<b>IV. ANALÝZA DÍLA ELENY LACKOVÉ</b> .....	14
4. 1 Poezie .....	15
4. 2 Pohádky .....	17
4. 3 Povídky .....	18
4. 3. 1 Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou .....	19
4. 3. 2 Holocaust Romů v povídkách Eleny Lackové .....	20
4. 4 Divadelní hry .....	21
4. 4. 1 Horiací cigánský tábor .....	21
4. 4. 2 ... sem Roma sam! (...přece jsme Romové!) .....	22
4. 4. 3 Ma rozmar tuke o dživipen thovibnaha (Nenič si život žárlení) .....	22
4. 4. 4 Ago, Ago, tre kale jakha (Ago, Ago, tvé černé oči) .....	23
4. 5 Publicistika .....	24
<b>V. ZACHYCENÍ ELENY LACKOVÉ V TIŠTĚNÝCH A ELEKTRONICKÝCH MÉDIÍCH</b> .....	25
<b>VI. PŘÍNOS CELOŽIVOTNÍHO ÚSILÍ ELENY LACKOVÉ PRO SPOLEČNOST</b> .....	28
<b>VII. ZÁVĚR</b> .....	29
<b>VIII. RESUMÉ</b> .....	30
<b>IX. BIBLIOGRAFIE ELENY LACKOVÉ</b> .....	31
<b>X. POUŽITÁ LITERATURA</b> .....	33

## **PŘÍLOHY**

Fotografie Eleny Lackové)

Hubschmannová, Milena. Připadala mi krásná. Respekt, 2003, č. 14, s. 23

Ľudia, spoznajte sa!

Černý a bílý bratr

Bílí krkavci

Ma rozmar tuke o dživipen thovibnaha - Nenič si život žárlením

## I. ÚVOD

Pro českou a slovenskou veřejnost spisovatelka Elena Lacková nikdy neexistovala. S trochou nadsázky se dá říci, že má své znalce pouze na rodném východním Slovensku a na katedře romistiky<sup>1</sup> v Celetné ulici č. 20. Pozoruhodnost a výjimečnost této romské autorky však tkví hned v trojím překonávání hranic. Zaprvé romského etnika, za druhé vystoupení z pevně dané genderové role romské ženy. Neustále také bojovala s předsudky majority. Vystoupit zároveň z okruhu čtenářů etnické menšinové literatury a hledat si cestu k širšímu publiku, na to už jeden život autorce nestačil. Atmosféra ve společnosti, která toleruje projevy rasismu, se pak nutně odráží i v přístupu k autorům skupiny, vůči nimž jsou tyto akce namířeny.

Navzdory publikační a vydavatelské činnosti má mladý obor romistiky stále nepopsaná místa a většinová společnost dluh vůči mnoha romským osobnostem, kterým právem náleží dík za udržování, zachycování a kultivaci romské kultury a jazyka. I přes nesporný význam Eleny Lackové na poli etnoemancipačního hnutí na toto téma neexistuje žádná odborná studie. Autorka této práce je první, kdo se pokusil shromáždit a zpracovat dostupné materiály o Eleně Lackové. Nehodlá aspirovat na analytické, literárněvědné dílo. Budiž chápáno jako platforma pro ty, kdo se osobou a tvorbou Eleny Lackové hodlají v budoucnu zevrubně zabývat.

### 1. 1 Literatura a prameny

Soubor děl, ze kterých práce vychází, není úplným souhrnem autorčiny tvorby. Část děl byla publikována před rokem 1989 ve slovenských periodikách a vysílána v rozhlase. Přístup k těmto materiálům by byl značně komplikovaný. Národní knihovna, hlavní zdroj materiálů pro tuto práci, totiž slovenskými romskými periodiky (včetně rozhlasových nahrávek) vydanými před rokem 1989, nedisponuje. Proto se jimi nezabývám. Předmětem práce budou pouze díla knižně vydaná či publikovaná v českém tisku po roce 1989. Z velkého množství materiálu jsou vybrány jen některé práce, na nichž je demonstrován autorčin přístup a osobitost. Zpravidla jsem se při výběru řídila jazykem, v němž byl text publikován. Některé práce jsou přeloženy do češtiny, jiné byly ponechány bez překladu ve slovenském jazyce. Bezpochyby nejzajímavější jsou díla, která autorka psala v mateřském jazyce, tedy v romštině. Neovládám však zmíněný jazyk natolik, abych byla schopna analýzy takových textů. Proto upozorňuji, že tato část tvorby nebyla zařazena do bakalářské práce.

---

<sup>1</sup> Obor romistika pod Indologickým ústavem FF UK vznikl v roce 1991 z iniciativy Doc. Mileny Hübschmannové, Csc. Jedná se o multidisciplinární obor, který se systematicky zabývá romskou kulturou, romštinou a jejími dialekty.

Romistická literatura<sup>2</sup> se doposud nezabývala rozborem díla Eleny Lackové. Ani ve většinových odborných literárních časopisech v podstatě neexistují použitelné texty k tomuto tématu. Jediné zdroje, ve nichž je zachycena tvorba Eleny Lackové, jsou romská periodika. Mají ovšem tendenci vše romské nekriticky nadhodnocovat.<sup>3</sup> Nejfundovanějším z nich je časopis romistických studií Romano Džaniben – Romské vědění, který od roku 1994 vydává pod vedením Mileny Hubschmannové<sup>4</sup> Společnost přátel časopisu Romano Džaniben. Zde publikované informace o autorce lze pokládat za nezávislé, i když jsou psány romisty, kterým jsou zaujatost a romantické vidění vyčítány z mnoha stran. Následují neoborné romské časopisy Lačo lav (Dobré slovo), Romano kurko (Romský týden), Romano gendalos (Romské zrcadlo), měsíčník Amaro lav (Naše slovo), Nevo Romano Gendalos (Nové romské zrcadlo), Romano hangos (Romský hlas) a Romano vod'i (Romská duše).

## II. ŽIVOT ELENY LACKOVÉ

### 2.1 Dětství a mládí

Elena Lacková<sup>5</sup> se narodila 22. 3. 1921 v romské osadě ve Velkém Šariši (okr. Prešov) v rodině vajdy<sup>6</sup> a primáše Mikuláše Doktora jako čtvrtá z deseti dětí. Maminka Marie byla vyučená švadlena. „*Když maminka zemřela, přestal tatínek mluvit. Seděl a díval se jedním směrem. Do smrti už nepromluvil ani slovo. Zemřel šest neděl po mamince.*“<sup>7</sup> Psal se rok 1957.

Dle Elenina vyprávění čítala tehdy rodná osada šedesát chatrčí, v nichž žilo asi šest set lidí. Ve své autobiografii vzpomíná na dětství v osadě: „*Byly jsme šťastné děti. Neustále jsme litaly venku. V zimě v létě. Vychovávala nás nejenom matka a otec, ale celá osada.*“<sup>8</sup>

Elena jako jediná z osady vychodila čtyři třídy obecné a čtyři třídy měšťanské školy, což v té době bylo pro romské děvče něco výjimečného.<sup>9</sup> Byla zároveň jediná gramotná z celé

<sup>2</sup> Odborná literatura věnovaná studiu jazyka, historie, kultury a folklóru Romů.

<sup>3</sup> Mluvíme-li o romském národně obrozovacím procesu, pak jsou takové snahy naprosto logické a pochopitelné. Vše romské se staví na piedestal, tím spíš, že takovou možnost mají poprvé ve své historii.

<sup>4</sup> Milena Hubschmannová (1933-2005) vystudovala hindštinu a urdštinu na FF UK. Od r. 1953 se aktivně věnovala studiu romštiny a sbírání romského folklóru. Pracovala v Českém rozhlase, v České akademii věd, odkud byla donucena odejít pro nesouhlas s asimilační politikou vůči Romům. V 80. letech vyučovala romský jazyk na Jazykové škole v Praze. Od r. 1991 byla profesorkou nově založené katedry romistiky pod Indologickým ústavem FF UK. V r. 2002 jí byla udělena tehdejšími prezidentem Václavem Havlem Medaile za zásluhy III. stupně.

<sup>5</sup> Elena je tzv. *romano nav* – romské jméno. V rodném listě má zapsané „gádžovské“ jméno Ilona Lacková. Na něj se však obvykle u Romů zapomene ve chvíli, kdy je zapsáno do rodného listu. Mezi svými lidmi se Rom identifikuje jménem romským. Pro účely této práce používám romské jméno Elena, pod nímž autorka publikovala.

<sup>6</sup> Vajda stál v čele romské komunity, míval zpravidla přirozenou autoritu a vytvářel komunikační most mezi vlastní skupinou a okolím. Míval hlavní slovo při rozhodování důležitých vnitřních záležitostí komunity.

<sup>7</sup> Lacková, Elena. Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha: Triáda, 1997, s. 35

<sup>8</sup> Tamtéž, s. 30

své osady. „*Ve druhé a ve třetí třídě začaly romské děti odpadat jedno po druhém, ve čtvrté už jsem zůstala úplně sama.*“<sup>10</sup> Dál studovat nemohla, jelikož za fašistického Slovenského státu (1939-1945) Romové neměli přístup do základních škol. Před válkou chodila do ochotnického divadelního kroužku. Odmalička ráda četla. Inspirována neohroženými hrdinkami a uchváčena světem literatury předurčila možná svoji životní dráhu.<sup>11</sup> „*Knížky jsem si půjčovala v obecní knihovně. Po práci jsem sedla ke knihám a četla jsem třeba celou noc. Maminka se zlobila, že propálím spoustu petroleje. Když byla jasná noc, četla jsem při měsíčním světle.*“

Ve čtrnácti letech se poprvé pokusila o vlastní tvorbu. Napsala několik zamilovaných básniček, přirozeně ve slovenštině. „*Vůbec mě nenapadlo, že by se dalo psát také romsky. Do školy romština nepatřila, v životě jsem neviděla tištěné romské slovo, myslela jsem, že jediná řeč způsobila pro literaturu je slovenština.*“<sup>12</sup>

## 2. 2 Druhá světová válka

V roce 1940 se Elena provdala za Josefa Lacka z Kapušan z rodu obchodníků s prasaty a odešla z Velkého Šariše k rodině<sup>13</sup> nového muže. Do života mladých manželů velice záhy zasáhla válka. V klerofašistickém Slovenském státě se nově zaváděla diskriminační opatření omezující svobodu Romů a jejich občanskou rovnoprávnost. Dle ústavního zákona z roku 1939 byli občané Slovenské republiky rozděleni na plnoprávné a neplnoprávné, mezi něž byli zařazeni i Romové. Ve slovenských obcích<sup>14</sup> směli pobývat jen dvě hodiny denně, nesměli vstupovat do veřejných zařízení, zákaz se týkal i užívání veřejných dopravních prostředků. Elena Lacková na tuto dobu vzpomíná: „*Když potom přece jenom někdo vyšel z osady, sedláci se posmívali: „Teď vás všechny poshíraj a rozvařej vás na mejdlo!*““<sup>15</sup> Dle vyhlášky Ministerstva vnitra z r. 1939 bylo povinností slovenských obcí odstranit cikánská obydlí z jejich blízkosti a Romové měli být zároveň odsunuti do dostatečné vzdálenosti od veřejných cest. V důsledku toho roku 1944 příslušníci Hlinkovy gardy romskou osadu ve Velkém Šariši zničili a její obyvatele uprostřed noci násilně vystěhovali na zalesněný kopec za vesnicí.

---

<sup>9</sup> Romská děvčata, zvláště pak nejstarší, měla v rodině za úkol starat se o své mladší sourozence. Školní docházka proto nebyla nijak žádoucí.

<sup>10</sup> Tamtéž, s. 77

<sup>11</sup> Spisovatelku Romové zároveň nazývali „naší partyzánkou“.

<sup>12</sup> Lacková, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda, 1997, s. 79

<sup>13</sup> U Romů manželka po svatbě vždy odchází k rodině manžela. V rodinné hierarchii má potom jako snacha nejnižší statut.

<sup>14</sup> Obec je nejmenší územní samosprávný celek, v kontextu této bakalářské práce je jím myšlena jakákoliv slovenská vesnice či město. Romská osada je shluk romských obydlí situovaný zpravidla na okraji či za hranicemi slovenské obce.

<sup>15</sup> Tamtéž, s. 107

„Dnes už si ani nedovedu představit, jak jsme se vůbec na ten Korpáš dostali, protože hrůzou, zimou a utrpením jsme vůbec nebyli při smyslech. Vzpomínám jenom na kvílení žen, které splývalo se skučením větru, a na výkřiky žalu, kterým odpovídalo krákání vran.“<sup>16</sup> O utrpení a válečných hrůzách napsala brzy po válce hru *Horiací cigánský tábor*. „*Velice tím tehdy pozdvihla úctu veřejnosti vůči Romům.*“<sup>17</sup>

Během války se Eleně narodily tři děti. V roce 1940 nejstarší Milan, dnes řidič z povolání, o čtyři roky později pak dvojčata Máňa a Irenka. Irenka na samém konci války zemřela na střevní katar. Máňa se vyučila servírkou.

### 2.3 Nový život v Čechách

Po válce žili Romové v osadách, mnohdy vzdálených i několik kilometrů od slovenských vesnic. Vysoká nezaměstnanost a bída značným dílem přispěly k tomu, že se Čechy staly novým či přechodným domovem mnohých slovenských Romů. Přesuny obyvatel byly zčásti spontánní, většina z nich však byla řízena tzv. náboráři. Ti vyzývali k obydlování vysídleného pohraničí a lákali nové pracovní síly pro obnovu válkou zničeného těžkého průmyslu. V této vlně přistěhovalců přišla do Kladna i Elena Lacková s rodinou. „*Romové se do Čech hrnuli, a když se přijeli podívat zpátky za příbuznými, opěvovali Čechy jako zaslíbenou zemi. Desetina z toho byla opravdová pravda, ale devadesát procent byla pravda vysněná, která pro Romy vždycky představovala nedílnou součást skutečnosti.*“<sup>18</sup> Bydlení bylo velice skromné, jedna suterénní místnost, která nájemníkům domu sloužila jako prádelna, však pro rodinu z romské osady znamenala nadstandard. „*Budeme mít svůj vlastní byt! A ještě k tomu tu máme tekoucí vodu Přímo v bytě.*“<sup>19</sup> Na Kladně se v roce 1946 narodila jako čtvrté dítě v pořadí Evička.

### 2.4 Naše romské divadlo

V roce 1947 se s rodinou vrátila na Korpáš<sup>20</sup>, na Slovensko. Zde se také poprvé zrodila myšlenka na divadelní hru *Horiací cigánský tábor*, ve které líčí drastické zážitky Romů za války. „*Vrátili jsme se zpátky na Korpáš a mně se jakoby na scéně vybavilo všechno, co jsme tu prožili. Minulost se mi stala uzavřeným útvarem, divadelní hrou, kterou můžeme*

<sup>16</sup> Tamtéž, s. 129

<sup>17</sup> Hütbschmannová, Milena. *Kale ruži*. Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, 1990, s. 65

<sup>18</sup> Lacková, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda, 1997, s. 148

<sup>19</sup> Tamtéž, s. 150

<sup>20</sup> Osada na Korpáši zanikla v roce 1965.

znovu a znovu přehrávat na jevišti.“<sup>21</sup> Realizaci myšlenky provázal ne jeden problém. „*Večer jsem dala děti spát, sedla jsem si k petrolejce a pustila se do psaní. Nešlo mi to. Co jsem napsala, to jsem roztrhala. Za dva dny jsem si musela jít koupit novou písanku. Myslela jsem si, že už toho nechám, ale pak do mě vjel d'ábel a na jeden zátah jsem hru dopsala.*“<sup>22</sup> Dalším úskalím se posléze ukázala být i volba jazyka.<sup>23</sup> „*Psala jsem slovensky. Nenapadlo mě, že bych mohla psát jinak. Jenomže věty mých postav mi v mých uších zněly romsky. Copak se někdy některá Romka rozčilovala slovensky?*“<sup>24</sup> Většinu herců Elena Lacková, nyní jako autorka a režisérka, angažovala ze svého příbuzenstva. V průběhu let 1947-1949 odehrál Amatérský divadelní soubor pod vedením manželů Lackových 106 představení na Prešovsku a Karlovarsku, kam členové souboru odjeli dočasně za prací. Šlo o první hru napsanou romským autorem v našich zemích.

## 2. 5 Zaměstnání

V roce 1948 se Eleně narodil syn Jozef, který po zápalu mozkových blan ochrnul a ve svých čtrnácti letech zemřel v ústavu ve Spišských Vlačích. V témže roce se stala členkou Červeného kříže. Pod vlivem těžkých válečných zkušeností vstoupila do KSČ.

Protože divadelní hra měla úspěch, nabídl okresní výbor Eleně Lackové absolvování tříměsíčního školení pro osvětové pracovníky. Měla dělat reklamu na socialistickou rovnoprávnost a sloužit jako vzor „vyspělé soudružky-cikánky“. „*Říkali, že pracovat v osvětě je moje povinnost vůči lidově demokratickému zřízení.*“<sup>25</sup> V roce 1951 přijala Elena Lacková místo osvětové inspektorky na Krajském národním výboru v Prešově. Řídila a kontrolovala lidové soubory, amatérská divadla, přednáškovou činnost, besedy, vzdělávací kurzy, knihovny atd. Zároveň byla neoficiálně pověřena tzv. cikánskou otázkou. „*Ilona dělala advokáta z lidu. Brala mě s sebou za svými příbuznými, ale hlavně za Romy, kterým pomáhala řešit nejrůznější problémy.*“<sup>26</sup> Mezi Romy však chodila i tehdy, kdy to nebylo úředně potřeba. „*Zašla jsem za našimi lidmi, abych si popovídala v naší řeči, abych se naučila nějakou novou písničku, dozvěděla se novinky a viděla, jak lidé žijí.*“<sup>27</sup> V roce 1955 byla vyznamenána za budování města Prešova. O rok později byla delegována na mezinárodní sjezd Červeného kříže. Ve svém příspěvku upozornila na otřesné a nevyhovující hygienické podmínky romských osad.

<sup>21</sup> Tamtéž, s. 153

<sup>22</sup> Lacková, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou.*, Praha: Triáda, 1997, s. 156

<sup>23</sup> Závaznou písemnou normu slovenské romštiny přijala jazyková komise při svazu Cikánů-Romů (1969-1973) v roce 1971.

<sup>24</sup> Tamtéž, s. 156

<sup>25</sup> Lacková, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou.* Praha: Triáda, 1997, s. 177

<sup>26</sup> Hubschmannová, Milena. *Připadala mi krásná.* Respekt, 2003, č. 14, s. 23

<sup>27</sup> Tamtéž, s. 183



Druhý den se v novinách dočetla: „*Nejsrdečněji ze všech delegátů byla přijata občanka cikánského původu Elena Lacková. Hovořila o krásném a radostném životě cikánů v naší lidově demokratické republice.*“<sup>28</sup> Ve stejném roce se narodil nejmladší syn Luboš, později zaměstnán jako řidič z povolání.

V roce 1960, po zrušení prešovského kraje, byla Elena Lacková přesunuta do Okresního domu osvěty v Košicích. Měla za úkol mezi Romy organizovat kurzy vaření, šití atd. Napřesrok se Lackovi dočasně stěhují do Ústí nad Labem, kde tou dobou žilo hodně šarišských Romů. Zde pracovala v Kulturním středisku, kde měla na starosti soubory lidové tvořivosti. „*Nic lepšího jsem si nemohla přát.*“<sup>29</sup>

## 2. 6 Studium

V roce 1961 dostala nabídku, aby vystudovala vysokou školu. „*Celou noc jsem nespala a přemýšlela jsem, co mám dělat. Vždycky mě lákalo psát. Když mi vybyl čas, psala jsem články do novin, a tak jsem se přihlásila na Fakultu osvěty a novinářství* (na přelomu let 1961/1962 byla přejmenována na Institut novinářství a osvěty, pozn. aut.) *Univerzity Karlovy.*“<sup>30</sup> Ve své autobiografii vzpomíná na děkanova závěrečná slova na zahájení školního roku: „*Studenti, máte mezi sebou cikánskou ženu. Je to snad poprvé v dějinách, co cikánka stanula na půdě naší slavné univerzity.*“<sup>31</sup> Tehdy už jako babička několika vnoučat začala studovat obor vzdělávání dospělých. „*Tolik věcí, které nás v Ústí držely, a přece to Jozefa neustále táhlo do Prešova.*“<sup>32</sup> Po ukončení dvou ročníků se tedy z Ústí nad Labem s rodinou vrátili do Prešova a studium musela přerušit. Elenin manžel na Slovensku sice dostal práci, krátce na to však těžce onemocněl a zůstal téměř rok doma. Eleně Lackové se nepodařilo sehnat nové zaměstnání a tak rodinu živila, jak se dalo. Vyráběla s manželem náramky, prstýnky, figurky zvířat a jezdili je prodávat po poutích. „*Prodávání na poutích bylo úmorné. Mezi prstýnky a náramečky jsem měla rozložené učebnice marxismu-leninismu, učila jsem se, že svoboda je poznána nutností a materiální základna je prvotní a kulturní nadstavba druhotná a to ospravedlňovalo mou poutňovou činnost.*“<sup>33</sup> Po roce se opět vrací ke studiu a dojíždí z Prešova do Prahy. V roce 1970 nakonec úspěšně dokončuje vysokou školu. „*Když jsem se vracela domů s diplomem, byla jsem nesmírně šťastná, že jsem v té velké životní*

<sup>28</sup> Tamtéž, s. 223

<sup>29</sup> Tamtéž, s. 240

<sup>30</sup> Tamtéž, s. 245

<sup>31</sup> Lacková, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda, 1997, s. 245

<sup>32</sup> Lacková, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda, 1997, s. 242

<sup>33</sup> Tamtéž, s. 247

zkoušce obstála.<sup>34</sup> V té době už byla babičkou devíti vnoučat, z nichž dvě dočasně vychovávala.

## 2. 7 Poslední léta před důchodem

V roce 1976 umírá Elenin manžel Jozef Lacko. Sama pak opatruje starou tchýni a jejího druhu.

V padesáti letech, i s čerstvým vysokoškolským diplomem v ruce, však těžko sháněla zaměstnání. „*Zdá se mi, že v posledních letech vzrostla nenávisť vůči „cikánům“.* Zatímco dříve mě posílali po osadách, teď najednou mě nevzali ani jako pomocnou vychovatelku na letní tábor pro naše děti ze strachu, že bych s nimi mohla mluvit cikánsky nebo že bych v nich podporovala romství.“<sup>35</sup> Poslední zastávkou před odchodem do důchodu jí byly Lemešany u Prešova, kde pracovala na půl úvazku jako osvětářka a na půl úvazku jako knihovnice, později jako hlasatelka místního rozhlasu.

## 2. 8 Aktivní stáří

Elena Lacková odešla do důchodu v roce 1980. „*Nešla jsem do důchodu proto, že bych nechtěla dál pracovat, naopak, proto, abych mohla dál pracovat. Abych mohla dělat to, co mě baví a po čem jsem celý život toužila. Abych mohla psát.*“<sup>36</sup> Po mnoha letech se tak vrací k literární tvorbě.

V roce 1985 odvysílal Československý rozhlas v českém překladu její romsky napsanou hru *Žužika*. Za ni záhy získala ocenění v prestižní celostátní soutěži *Prix Bohemia*. Kromě literární tvorby byla z řady míst oceněna i za činnost ve veřejném životě. V roce 1989 byla jedním ze zakladatelů Kulturního svazu občanů romské národnosti v Prešově. V roce 1993 se stala členkou Svazu slovenských spisovatelů. V roce 1995 obdržela diplom za rozvoj romské kultury na Univerzitě J. A. Purkyně v Ústí nad Labem. Židovské muzeum ji v roce 2000 ocenilo památnou medailí Chatana Sofera za přínos uměleckého zpracování romského holocaustu. V roce 2001 převzala od slovenského prezidenta Rudolfa Schustera státní vyznamenání – Řád Ludovíta Štúra III. třídy.

Od devadesátých let byla vážně nemocná. „*Za posledních deset let prodělala několik těžkých operací. Pokaždé jsem s úzkostí čekala, že už ji nevidím živou. Vzápětí jsem se dověděla, jak někde v Rimavské Sobotě, Rožnavě či Košicích vyvolala nadšení mezi*

---

<sup>34</sup> Tamtéž, s. 249

<sup>35</sup> Tamtéž, s. 250

<sup>36</sup> Lacková, Elena. Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha: Triáda, 1997, s. 251

posluchači, kterým vyprávěla o romské literatuře, o svém životě.“<sup>37</sup> Navzdory zdravotním problémům neustále pracovala a především psala.

V roce 1992 vyšel dvojjazyčný výbor z její pohádkové tvorby *Rómské rozprávky – Romane paramisa*. V roce 1997 přišla Elena Lacková s autobiografickým vyprávěním *Narodila jsem se pod šťastnou cestou*. V roce 2001 vydala ve spolupráci s Jaroslavem Balvínem povídkovou knihu *Holocaust Romu*. Desítkami literárních děl přispívala do mnoha romských periodik.

Elena Lacková zemřela 1. ledna 2003 v košickém domově důchodců.

### III. ROMSKÁ LITERATURA

#### 3.1 Vývoj české a slovenské romské literatury od r. 1945

Romská autorská literatura<sup>38</sup> je v kontextu národních literatur jev velice mladý. Teprve po 2. světové válce, kdy se Romové de iure stali rovnoprávními občany, byly v malé míře patrné snahy několika málo Romů o autorskou tvorbu. Do té doby si své duchovní hodnoty a vědomosti předávali výhradně ústním podáním. Kočovní Romové<sup>39</sup> se psaný jazyk z podstaty způsobu své existence nikdy nemohli naučit. Usazeně žijící Romové sice tvořili součást obyvatelstva daného území, stále však měli v přístupu ke vzdělání značně znevýhodněnou pozici<sup>40</sup>. Zatímco v poválečném období byla většina Romů na našem území negramotná, přežívá tento jev v současné době pouze u malé skupiny převážně starších lidí.<sup>41</sup> Jen hrstka z nich se naučila čtení a psaní jako předpokladu pro další vzdělávání a kontakt s literaturou. Jednou z takových byla i Elena Lacková.

Vzniku romské autorské literatury v České a Slovenské republice významně napomohlo ovzduší konce let šedesátých. Začala se formovat první generace vzdělaných Romů, jejichž nespokojenost s asimilačními zásahy státu a likvidací romské kultury vyvrcholila v atmosféře Pražského jara etnoemancipačním hnutím. Důsledkem dočasného politicko-spoločenského uvolnění v roce 1968 bylo ustavení Svazu Cikánů-Romů v ČSR a

<sup>37</sup> Hübschmannová, Milena. Připadala mi krásná. Respekt, 2003, č. 14, s. 23

<sup>38</sup> Psaná literatura romských autorů.

<sup>39</sup> U kočovných skupin, zejména olašských Romů, závisela obživa právě na nomádství. Z toho důvodu jejich děti nechodily do školy.

<sup>40</sup> Tvořili nejchudší složku společnosti. Zjednodušeně řečeno, shánění každodenní obživy, na kterém se často podílely i děti, znemožňovalo pravidelnou školní docházku. Nejstarší dítě obvykle vypomáhalo matce s ostatními dětmi a domácností, do školy se tedy ani neposílalo. Celkově nízká úroveň bydlení, odlišnost kultury a hodnot, nedostatečná znalost majoritního jazyka atd. zvyšovaly pravděpodobnost neukončení alespoň povinné školní docházky. Číst a psát umělo v době před 2. světovou válkou mizivé množství romské populace. Někdy byla nemožnost navštěvovat školu způsobena zásahem ze strany státu, jako např. ve fašistickém Slovensku, jindy byly děti vystaveny diskriminaci ze strany učitelů do té míry, že školu raději přestaly navštěvovat. O zkušenostech se školní docházkou píše mnoho romských autorů, včetně Eleny Lackové.

<sup>41</sup> Reichová, Irena. Romové a nacionalismus. Brno, 2001, s. 123

SSR v roce 1969, které představovalo snahu o uznání a znovunavrácení romské identity a svébytnosti i uznání romské kultury<sup>42</sup>. V jeho zpravodaji *Romano lil* poprvé publikovali začínající romští spisovatelé. V roce 1973 bylo zviditelňování romské literatury ukončeno zákazem Svazu Cikánů-Romů a tím i jeho zpravodaje. Sedmdesátá léta způsobila útlum veškeré svobodné tvorby včetně romské. Od osmdesátých let dostali romští autoři opět prostor k publikování. Jejich práce se však objevovaly jen v neprodejných metodických příručkách. Knižní podoby svých děl se však dočkali až po roce 1989. Po sametové revoluci se Romové poprvé stali plnohodnotnou národnostní menšinou. Tím se romským občanům mimo jiné otevřela cesta ke vzniku vlastních periodik, která poskytovala prostor romským autorům. Pro rozvoj romské literatury mělo zásadní význam Sdružení romských autorů, které od roku 1991 vydalo několik romských děl.

### 3. 2 Způsob publikování

Romskou literaturou se z toho pohledu ve své bakalářské práci zabývala Věra Havlová<sup>43</sup>. Její výsledky publikovala v časopise romistických studií *Romano Džaniben*. Z jejího výzkumu vyplývá, že většina prací romských autorů je vydávána neknižní formou, tedy na stránkách romských a odborných romistických periodik. Ve studii dále uvádí, že z celkového počtu 655 zkoumaných děl z let 1969-1999 bylo knižně vydáno jen 32, zbytek byl uveřejněn v romských a odborných periodikách.<sup>44</sup>

Podstatným důvodem může být strach většiny nakladatelů z toho, že je vydávání tvorby romských autorů prodělečné. Knihkupcům totiž pro malý zájem čtenářů hrozí, že kniha zůstane ležet ve skladu, proto raději takový kus na svých pultech nenabízí. Nízkou informovanost veřejnosti o literatuře romských autorů způsobuje také minimální reklama. Majoritní tisk se romským autorům věnuje velice okrajově. Romská periodika sice literární novinky systematicky zmiňují, problémem však zůstává nepatrná čtenářská obec romských tiskovin. Z jiných zdrojů, jako jsou majoritní audiovizuální média či reklamní plochy, se veřejnost o tvorbě romských autorů prakticky nedozvídá.

---

<sup>42</sup> Černobílý život. Praha: Gallery, 2000, s. 74

<sup>43</sup> Havlová, Věra. Vznik a současné postavení psané kultury v České republice. *Romano Džaniben*, 2000, č. 4

<sup>44</sup> Havlová, Věra. Vznik a současné postavení psané kultury v České republice. Bakalářská práce IZV UK. Praha 2000, s. 32

### 3. 3 Jazyk

Věra Havlová uvádí, že naprostá většina romských autorů píše v romském jazyce. Velká část těchto prací je navíc opatřena českým či slovenským překladem. Naopak jen málo autorů tvoří pouze v češtině či slovenštině.

První romští autoři prezentovali své práce na přelomu šedesátých a sedmdesátých let ve zpravodaji *Romano lil*, kde byla také poprvé použita psaná romština. Psané mateřštině se žádný z nich neměl možnost naučit ve škole<sup>45</sup>. V té době ještě neexistovala její závazná písemná norma, k ní došlo až v roce 1971. Romsky psané příspěvky inspirovaly další autory k tomu, aby své pocity a myšlenky vyjádřili v jazyce jim nejbližším, ve své mateřštině. „*Píšu romsky a to proto, že se mi naše řeč líbí. Ani Češi ani ostatní lidé na světě se nestydí za svůj jazyk – proč bychom se měli stydět my Romové,*“<sup>46</sup> píše v roce 1990 romská spisovatelka Helena Horváthová. Na sklonku šedesátých let, kdy se psaná romština objevila poprvé, nebyl romský jazyk považován za plnohodnotný. Dokonce byl chápán jako překážka žádané asimilace Romů. Z toho důvodu nezačali všichni romští autoři spontánně používat romštinu. „*Začal jsem psát česky, protože jsem si nedovedl představit, že by se romsky dalo také psát. Jenomže to, jak lidé v osadě spolu mluvili, jejich žerty, průpovídky, kletby i žehnání mi zněly v uších romsky – a když jsem to napsal česky, bylo to jako stín, nemělo to tu živou šťávu,*“<sup>47</sup> vzpomíná Andrej Giňa na své literární začátky. Po rozpuštění Svazu Cikánů-Romů v roce 1973 a zákazu vydávání zpravodaje utichla až do roku 1989 i tvorba Romů v mateřském jazyce.

V současné době se daří prosazovat romštinu nejenom jako plnohodnotný komunikační prostředek národnostní menšiny, ale své místo si nachází i jako literární jazyk romských autorů. Výjimkou jsou ti, kteří se i přes svůj romský původ nikdy své mateřštině nenaučili.<sup>48</sup>

### 3. 4 Gender a sociální prostředí autorů

Ze zjištění výše zmíněného výzkumu je patrná nerovnováha v počtu mužských a ženských romských autorů. Z jedenácti zkoumaných je sedm mužů a pouze čtyři ženy. Tento nepoměr patrně odráží roli pohlaví u Romů, v jejichž rodině vždy zajišťoval obživu muž.<sup>49</sup> Žena se nemohla realizovat jinak než v opatrování dětí a zajišťování chodu

<sup>45</sup> Tento stav trvá dodnes. Výjimkou jsou jednotlivé školy, např. v Kolíně funguje od roku 1998 Romská střední škola sociální, kde mají studenti romštinu jako povinný předmět.

<sup>46</sup> Hübschmannová, Milena. *Kale ruži*. Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, 1990, s. 47

<sup>47</sup> Hübschmannová, Milena. *Kale ruži*. Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, 1990, s. 27

<sup>48</sup> Např. Erika Olahová-Lakatošová či Milan Demeter.

<sup>49</sup> Příslušníci různých rodů se živili jako hudebníci, koňští handlíři, kováři, korytáři atd.

domácnosti.<sup>50</sup> Nezájem o romskou literaturu je navíc příčinou toho, že romským spisovatelům narozdíl od autorů náležících k majoritě nezajišťuje literární činnost obživu. Vedle této aktivity mají zaměstnání, které je hlavním zdrojem jejich příjmů. Ženským autorkám přirozeně přibývá i starost o rodinu a domácnost.

S tím souvisí i stupeň dosaženého vzdělání. Kromě Eleny Lackové všechny romské autorky, které Havlová zařadila do výzkumu, vychodily pouze základní školu.<sup>51</sup> Dva ze sledované skupiny vystudovali vysokou školu. Milena Hubschmannová na jejich obhajobu píše: „*Nedostatek profesionality nebo školního vzdělání je vyvážen intenzivní potřebou sebevyjádření, potřebou rozhovoru s ostatními Romy a neromy. Taková potřeba se projevuje jako upřímnost a upřímnost se projevuje jako talent.*“<sup>52</sup>

### 3. 5 Žánry

Psaná romská literatura je na světě pouze několik desetiletí. Tomu však předcházela bohatá orální tvorba stará jako samotní Romové. V tradiční romské komunitě plnila funkci společenskou, socializační, etickou, zábavní a naučnou.

V romském slovesném folklóru jsou zastoupeny všechny tři tradiční literární druhy, tedy poezie, próza a drama. Z hlediska jejich druhu či žánru se pak rozlišují podle toho, do jaké míry jsou formalizované. Mezi formalizované žánry patří především pohádky a písně a dále hádanky a přísloví. Mezi neformalizované se řadí různé druhy volného vyprávění.<sup>53</sup> Romská tvorba může na neromského čtenáře působit pateticky, někdy jednoduše, jindy klišovitě. Je třeba si však uvědomit, že každá ze stran má odlišné kulturní tradice, jiný styl vyjadřování, estetické cítění či schopnost emocionálního prožitku. Působí-li romská báseň obrozenecky a možná právě proto směšně, pak je nutno dodat, že i český národ si ve své minulosti prožil svoji emancipaci. Mnohé z historických textů dnes nejsme pro jejich vášnivý nacionalismus schopni pochopit. Prozaické texty zase přirozeně vychází z ústní lidové slovesnosti (pohádek či vyprávění), myšlenkové neliterární tradice, na kterou mohou Romové navázat. Jako žánr se pro svou sdělnost a pochopitelnost osvědčily již v minulosti. Zvláštní postavení si v romské próze zaslouží pohádka – „*Jako odraz vztahu člověka k přírodě, odraz lidových pověr, obav a nadějí v určitém společensko-historickém kontextu patří k fenoménům*

<sup>50</sup> Dodnes si převážná část rodin žijících v romských osadách po celém Slovensku zachovává tradiční model, kdy muž obstarává obživu a žena je doma s dětmi.

<sup>51</sup> Havlová v článku neuvádí konkrétní jména autorů. Domnívám se však, že jde zejména o autorky starší generace. V současné době je situace značně odlišná. Romské dívky stále častěji dosahují vyššího vzdělání než základního.

<sup>52</sup> Hubschmannová, Milena. Kale ruži. Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, 1990, s. 6

<sup>53</sup> Kabelová, Rut. Divadlem k romství. Diplomová práce. Praha, 2004, s. 19

stále žijoucího romského etnika.<sup>54</sup> V české kultuře se tento žánr, původně určený dospělému publiku, přesunul do dětské literatury. Narozdíl od romského posluchače, jenž se s pohádkou rodí i umírá. Rituální sešlosti za účelem vyprávění pohádek si podržely vysoce formalizovanou podobu.<sup>55</sup> Lacková na pohádkové seance vzpomíná: „*Romské pohádky byly velice těžké, složité a dlouhé. Vyprávělo se dvakrát třikrát do týdne. Celá osada se směstnala ve vypravěčově chatrči, každý dal halíř na petrolej a na tabák. V obci bylo kino, jenomže co byla ta nejnapínavější kovbojka proti romské pohádce!*“<sup>56</sup>

#### IV. ANALÝZA DÍLA ELENY LACKOVÉ

Elena Lacková je autorkou poezie, prózy, divadelních her a v menší míře též publicistických článků. Analýza jejího díla je úkolem následujícího oddílu.

Lacková patří k reprezentantům první generace romských autorů<sup>57</sup>, kteří své práce poprvé představili v letech 1969-1973 na stránkách zpravodaje *Romano lil*. První hru *Horiaci cigánský tábor* napsala Lacková slovensky už v roce 1945. Je zároveň prvním dílem vyšlém z pera romského autora na našem území.

Ostých spojený s obavami z tvorby v romském jazyce prožívala i Elena Lacková. Jak již bylo zmíněno výše, romština ani její mluvčí tou dobou rozhodně nepoživali ze strany majority úcty, kterou si zaslouží každý člověk a jeho mateřský jazyk. Není divu, že řada literárně aktivních Romů tento výrazně znevýhodňující znak ve své tvorbě nahrazovala majoritním jazykem. „*Upřímně řečeno zpočátku měla ke své psané a veřejně projevené romštině trochu podobný vztah jako k tmavé barvě své pleti.*“<sup>58</sup> V předmluvě k Elenině autobiografii Milena Hübschmannová vzpomíná: „*Když jsem před Ilonu postavila mikrofon, měla tendenci mluvit slovensky. Mluví slovensky výborně, kultivovaně, ... a přesto to není ono. V jejím romském projevu jsou každé slovo, ... každá věta přesně napojeny na prolnutí její bytosti se skutečností, o které vypráví. Ani slovíčko, ani názvuk intonace nejsou nadbytečné, hluché, nemístné. A to její slovenský projev – Ilonko, nezlob se na mě – občas je.*“<sup>59</sup> Je přirozené, že se člověk nejlépe vyjadřuje v tom jazyce, který kolem sebe slychával od prvního okamžiku života. Schovávání se za jazyk majority pak páchá škody na autorově autenticitě. „*Literární úroveň česky psaných prací je obvykle mnohem nižší než práce téhož autora*

<sup>54</sup> Rómské pohádky. Recenze, anotace. Romano Džaniiben, 1996, č. 4, s. 63

<sup>55</sup> Vypravěči se obvykle zaplatil malý peníz, balíček tabáku apod. Do domu, kde se konala pohádková sešlost, přinesli posluchači polínko na oheň, tabák či drobný peníz. Publikum při vypravování nesmělo skákat do řeči, obvykle se nepilo a děti mohly být přítomny jen do chvíle, kdy se nepřešlo ke sprostým příběhům.

<sup>56</sup> Lacková, Elena. Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha: Triáda, 1997, s. 76

<sup>57</sup> Dalšími autory jsou např. Tera Fabiánová či Andrej Pešta.

<sup>58</sup> Hübschmannová, Milena. Připadala mi krásná. Respekt, 2003, č. 14, s. 23

<sup>59</sup> Lacková, Elena. Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha: Triáda, 1997, s. 15

v romštině. Ale i přes záměr obracet se k neromskému čtenáři a seznámit ho s pocity, myšlenkami a životem Romů oslovuje nakonec většina autorů Romy spontaneitou výrazu, živelnou volbou témat...<sup>60</sup> Toto rozhodnutí jednotlivých autorů je však třeba chápat vzhledem k ovzduší doby, ve které začínali tvořit. V roce 1990, kdy mají Romové nejtěžší chvíle v dokazování svébytnosti svého jazyka úspěšně za sebou, již Elena Lacková ve sborníku *Kale ruži* píše: „Píšu romsky, protože romština je mému srdci nejbližší a nejsladší.“<sup>61</sup>

Většinu děl Lacková publikovala v romských periodikách. Tři z nich se v průběhu devadesátých let dočkaly i knižního vydání. Holocaust Romů v povídkách Eleny Lackové, čtvrtá a poslední kniha, vyšla autorce v roce 2001.<sup>62</sup>

#### 4. 1 Poezie

Básně tvoří neopomenutelnou část autorčina díla už z toho důvodu, že byly prvním literárním útvarem, v němž se pokusila odhalit své nitro. „*Když mi bylo asi čtrnáct let, zkoušela jsem potají sama psát. Psala jsem básničky, samozřejmě zamilované, bublaly v nich potůčky, švitořili ptáčkové a srdíčka plakala nebo se smála.*“<sup>63</sup> Básni s motivem lásky přirozeně věkem ubývalo a časem se v poezii Eleny Lackové začala objevovat témata, jež už autorka nikdy zcela neopustila. Souvisela s dlouhotrvající mizérií romského obyvatelstva, kterou sama zažila a o které se denně přesvědčovala při výkonu svého povolání. Verše byly součástí jejího individuálního boje.

V poezii Eleny Lackové je patrné dvojí publikum, kterému jsou slova určena. Všechna jsou zároveň reakcí na historickou zkušenost či současnou situaci Romů.

Ve dvou zkoumaných básních *Vyznanie*<sup>64</sup> a *Rómska planeta*<sup>65</sup> se Lacková obrací ke svým nejbližším, ke svému romskému národu. Dominují jim oslovení a výzvy, čímž básně částečně nabývají charakteru agitky.

„*Vy ubohý Romovia,  
kedy sa už nad vami  
zľutujú Bohovia?*“<sup>66</sup>      „*Rómovia, ľudia, poďte!  
Rómovia, ľudia,  
pozyvám vás na našu rómsku planétu!*“<sup>67</sup>

<sup>60</sup> Černobílý život. Praha: Gallery, 2000, s. 145

<sup>61</sup> Hubschmannová, Milena. Kale Ruži. Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, 1990, s. 65

<sup>62</sup> Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou, Holocaust Romů, Romské pohádky, Romské rozprávky-Romane paramisa.

<sup>63</sup> Lacková, Elena. Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha: Triáda, 1997, s. 79

<sup>64</sup> Lacková, Elena. Vyznanie. Romano kurko, 1997, č. 14, s. 5

<sup>65</sup> Lacková, Elena. Rómska planéta. Romano vod'i, 2003, č. 1-2, s. 29

<sup>66</sup> Lacková, Elena. Vyznanie. Romano kurko, 1997, č. 14, s. 5

<sup>67</sup> Lacková, Elena. Rómska planéta. Romano vod'i, 2003, č. 1-2, s. 29



Zároveň se v nich objevuje „buditelské“ probouzení národní hrdosti a apel na jednotu Romů. Desítky let ponižování, podceňování lidství romského člověka a nucení majoritního modelu jako jediného správného vedly ke zničení romského národního i individuálního sebevědomí. Citlivého tématu se Lacková dotýká opatrně, vypomáhá si romskou minulostí a kulturou, která je navzdory nepříznivému osudu Romů stále živá.

„*Nekloň hlavu, nesmúť,  
ale hrdý buď!  
Veď tisíce rokov píše sa história Romov,  
tie vlákna sú pevnějšíe od koreňov stromov.* „*Romské clivé pieseň ne piesné?  
s'a čarovné záhady  
podobné krásnemu kvetu  
ukázali sa celému svetu.*“<sup>68</sup>

„*Rómovia, ľudia, podťe!  
Na našej planéte budeme všetci spolu šťastní!*“<sup>69</sup>

Na mnoha místech do básní nostalgicky prosakují trvalé atributy romství, jež v historii bohužel přispívaly k povrchnímu úsudku majority o nevhlednosti a tím i méněcennosti Romů.

„*My, Rómovia, už sme raz takí  
ukradli sme slnku bronz,  
hviezdam žiarivé diamanty  
a ozdobili si nimi zamatové oči.  
Tmavej noci sme zobrali čiernu farbu na vlasy,  
ohňu plameň náružívej a ohnivej lásky,  
a víchrici temperament...*“<sup>71</sup>

„*Pre tmavú pečať svojich tvári,  
zažívate kruté sváry,  
pre kučery, hviezdy očí,  
mnohí od vás bočí.*“<sup>70</sup>

Báseň *Eudia, spoznajme sa!*<sup>72</sup> autorka adresuje majoritní společnosti. „*Je jakousi zcela pochopitelnou posedlostí mnoha Romů potřeba dokázat Neromům, že nejsou tak špatní, jak si je představují.*“<sup>73</sup> Motivace je naprosto logická. Slýcháme-li dnes o Romech, pak je tu zjevná nerovnováha mezi pozitivním obrazem a negativním etnocentrickým pohledem. Romští autoři pak cítí povinnost rozbít černobílý obraz typického Roma. I když i to je jednostranný a někdy nekritický pohled.

„*Koncerty, to zrnká hudby, spevu i tanca,  
ktoré vyvierajú nám umelcom priamo zo srdca.  
Sme Rómovia, takých ste nás ešte nepoznali,  
i keď stáročia kráčame vedľa seba.*

...*Do umenia vkladáme výpoveď o našom živote.*

<sup>68</sup> Lacková, Elená. Vyznanie. Romano kurko, 1997, č. 14, s. 5

<sup>69</sup> Lacková, Elena. Rómska planéta. Romano vod'i, 2003, č. 1-2, s. 29

<sup>70</sup> Lacková, Elena. Vyznanie. Romano kurko, 1997, č. 14, s. 5

<sup>71</sup> Lacková, Elena. Rómska planéta. Romano vod'i, 2003, č. 1-2, s. 29

<sup>72</sup> Lacková, Elena. Ľudia, spoznajme sa! Romano kurko, 1998, č. 8, s. 4

<sup>73</sup> Černobílý život. Praha: Gallery, 2000, s. 145

*Veď naša pieseň andro da taboris,  
to balzam pre dušu, i keď trhá srdce.*<sup>74</sup>

Ve své poezii dokáže Elena Lacková odhlédnout i od romantizujících poetických představ a nebýt lhostejná ke zcela aktuálním problémům. Rasismus ve své nejextrémnější podobě na své kůži naštěstí nepocítil každý Rom, denně však kolem nich prochází v myslích značné části české populace. Na jeho nebezpečnost pro všechny lidi, nejenom pro Romy, upozorňuje v následujícím verši:

*„Stále ešte čierny mrak nad hlavami nám visí.  
Kráčaš cestou, zodvihneš oči a pred tebou – kat stojí.  
On si farebný život necení, kanady kopí,  
reľaze rinčia, mrzačia a zabíjajú aj deti.*

*Ach, spravodlivosť, kde si?! Zablúdila si,  
či zaspala?! Nadarmo ťa volám a všade hľadám?!  
Ľudia, ohluchli ste, či oslepli?!  
Veď aj vás ten osud zloby môže postihnúť!*<sup>75</sup>

## 4. 2 Pohádky

„Šťastnou hvězdou spisovatelky Eleny Lackové jsou zejména děti,“<sup>76</sup> napsal Jaroslav Balvín v předmluvě k její knize pohádek. Autorčin přínos ocenila v závěru knihy též etnoložka Eva Davidová<sup>77</sup>, podle níž je Lacková jakousi romskou obdobou Boženy Němcové. Ze čtyř děl, které Lackové vyšly v knižním vydání, jsou právě dvě pohádková. Všechny vyšly romsky s českým či slovenským překladem. Mnoho dalších však publikovala na stránkách romských novin a časopisů.

Významu pohádek pro děti, v jejichž rukou leží budoucnost Romů, ale i pro dospělé posluchače si byla Lacková dobře vědoma, podle ní v sobě skrývají velkou, kouzelnou moc. „Pohádka je pro ni prostředkem, kterým lze dětem ukázat, že boj proti zlu stojí za to podstoupit a že zápas o dobro vede ke štěstí lidí nezávisle na barvě jejich pleti.“<sup>78</sup>

Romské lidové pohádky jsou výjimečné hned v několika ohledech, jež je nutné zmínit pro pozdější ukázkou odlišností v pohádkové tvorbě Eleny Lackové. V romských lidových pohádkách se výrazně odráží osobnost autora a jeho volné zacházení s motivy a jednáním hrdinů. Pro jednoho je Bůh nedotknutelná bytost, pro jiného zloděj, který sám Romy nabádá ke krádeži. Romskému hrdinovi nechybí důvtip a odhodlání bojovat za lepší postavení svých

<sup>74</sup> Lacková, Elena. Ľudia, spoznajme sa! Romano kurko, 1998, č. 8, s. 4

<sup>75</sup> Lacková, Elena. Ľudia, spoznajme sa! Romano kurko, 1998, č. 8, s. 4

<sup>76</sup> Lacková, Elena. Romane paramisa – Romské pohádky. Praha: Radix, 1999, s. 3

<sup>77</sup> Lacková, Elena. Romane paramisa-Romské pohádky. Praha: Radix, 1999, s. 134

<sup>78</sup> Lacková, Elena. Romane paramisa-Romské pohádky. Praha: Radix, 1999, s. 3

lidí. Běžným koloritem romské pohádky je panelák, elektrína, majoři či samoobsluha. Moderními prvky tak vypravěč přibližuje děj současnému posluchači. Výrazně se romské pohádky odlišují také v používání neslušných výrazů a situací. Z jazykového a stylistického hlediska jsou velmi jednoduché, věty jsou krátké, pospojované čárkami, často bez použití spojek.

Pohádky Eleny Lackové jsou téměř ve všem jiné. Společné zůstává pouze téma romského hrdiny. Tematicky mají pohádky Lackové hodně styčných bodů s její poezií. I zde odkazuje na romskou minulost, na společné kořeny a povzbuzuje svůj lid v úsilí za lepší budoucnost. Oproti lidovým romským pohádkám se Lacková striktně drží tradičních motivů. Civilizační a technické prvky typické pro moderní pohádku do nich vůbec nekomponuje. Marně by v nich čtenář hledal vzdálené světy či nadpřirozené síly, právě v realističnosti se pohádky Eleny Lackové tolik podobají žánru povídky. Stejně tak se vyhýbá hovorovým výrazům a stylistické jednoduchosti. Hlavní vliv na její netypické zacházení s romskou pohádkou má zajisté vzdělání, které jí mimo jiné umožnilo seznámit se s bohatostí jazyka, romskou historií a díky neustálému kontaktu s majoritou zvenčí nahlédnout na problémy své menšiny, pojmenovat je a navrhnout konkrétní řešení.<sup>79</sup>

#### 4.3 Povídky

Přínos a hodnota povídek Eleny Lackové tkví především v jejich dokumentárnosti. Vypovídají o reálném světě, tradicích a stavu romské komunity v dobách minulých i současných. Její prozaické dílo je tak možno chápat jako významný folkloristický materiál ze života Romů. Z pěti zkoumaných povídek<sup>80</sup> jsou čtyři inspirovány skutečnými událostmi. Mnoho z nich se také dočkalo uveřejnění na stránkách romských periodik. Knižní podobu nakonec dostaly dva soubory povídek *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* a *Holocaust Romů v povídkách Eleny Lackové*. Obě vychází výhradně z autorčiných či zprostředkovaných zážitků. Jasně to vyjádřila sama spisovatelka ve sborníku Kale ruži: „*Nejlépe se mi píše o tom, jak Romové dříve těžce žili. Snad proto, že já sama jsem téměř polovinu svého života zakoušela hlad, bídu a ponižování na vlastní kůži. Ráda bych předala ostatním Romům své životní zkušenosti z té těžké cesty za poznáním našeho místa ve světě.*“<sup>81</sup>

<sup>79</sup> Neustále zdůrazňovala důležitost a nevyhnutelnost vzdělání pro vymanění se z hmotné nouze a pro schopnosti orientace v současném světě.

<sup>80</sup> Nadielka, Bílí krkavci, Mrtví se nevracejí, Život ve větru, Jak Filip vydělal dětem na chleba

<sup>81</sup> Lacková, Elena. Ma rozmar tuke o dživipen thovibnaha (Nenič si život žárlením). in.: Hübschmannová, Milena. Kale ruži. Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, 1990, s. 65

#### 4. 3. 1 *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*<sup>82</sup>

Tato práce vznikala neobvyklým způsobem, aniž by autorka tušila, že právě tvoří své budoucí autobiografické dílo. Osm let jezdila Milena Hubschmannová natáčet na Slovensko životopisné vyprávění své kamarádky Eleny. „*Čím dál tím více jsem pocítovala, že se nesmírně proviním na Iloně, na Romech i na Neromech, pokud její výpověď nesdělím dál,*“<sup>83</sup> píše v předmluvě knihy Hubschmannová, která natočené vzpomínky zároveň přeložila do češtiny. Již v roce 1986 projevilo o rukopis memoárové knihy zájem Nakladatelství Mladá fronta. Několik let však vydání knihy zdržovaly ideologické prověrky. Po pádu režimu nakladatelství z obavy o nerentabilitu knihy zrušilo smlouvu a autorka čekala až do roku 1997, kdy s novou nabídkou přišlo nakladatelství Triáda. Dílo později vyšlo i v anglickém a francouzském překladu.

Podle antropoložky Ireny Raichové má tato kniha pro svůj memoárový charakter zvláštní místo mezi ostatními tituly a v mnohých oblastech doplňuje i poznatky odborné literatury o životě romského etnika.<sup>84</sup> To dokazují i názvy kapitol, např. *Jak jsem se živil, Čím jsme jedli a co jsme jedli, Předváleční komunisté, Svátky, Poutě, Židé od nás ze Sariše* atd., ale i samostatně publikované povídky jako *Rómská nátura*<sup>85</sup> nebo *Karačoňa bara Šarošate*<sup>86</sup> (*Vánoce ve Velkém Šariši*) o tom, jak Romové slavili Vánoce. Autobiografie zachycuje život autorky v romské osadě od jejího dětství až po stáří, historicko-politické a společenské události líčí, pokud se dotýkaly jí osobně nebo romské komunity. I přes optimistický název knihy do ní tu a tam probleskne těžká vzpomínka na smrt rodičů, dětí, na holocaust, na rodinné problémy. Smyslem knihy není moralizování ani generalizace. Ve srovnání s pohádkami či poezií tak tento autobiografický soubor výjimečně nepřináší poselství, jak u Lackové bývá zvykem.

V knize se kromě cenných etnologických dat odráží i bohatá orální tvorba Romů. Každý oddíl je uveden romským příslovím, např. „*Šťastný člověk, který má dobrou rodinu.*“<sup>87</sup> „*Bohatý není ten, kdo má, ale ten, co zná.*“<sup>88</sup> I takto krátký literární útvar odráží romskou moudrost a neměnnost některých hodnot.

<sup>82</sup> Lacková, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda, 1997

<sup>83</sup> Lacková, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda, 1997, s. 16

<sup>84</sup> Reichová, Irena. *Romové a nacionalismus*. Brno, 2001, s. 148

<sup>85</sup> Lacková, Elena. *Rómská nátura*. Gendalos, Praha, 1995, č. 4

<sup>86</sup> Lacková, Elena. *Karačoňa bara Šarošate*. Lačno lav, Praha, 1990, č. 12

<sup>87</sup> Lacková, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda, 1997, s. 17

<sup>88</sup> Lacková, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda, 1997, s. 237

Mileně Hubschmannové se podařilo svým překladem nenarušit nezaměnitelnost ústního vyprávění. Sloh knihy zůstává uvolněný, nepoužívá metafor, synonym či nezvyklých vyjádření, která více charakterizují psaný styl.

„V Nižší Šebastové žil nějaký Varga. Byl to ředitel školy a uměl moc pěkně romsky. Zajímal se o naši historii, věděl toho o nás víc než my sami. Někde vyštudoval, že pocházíme z Indie, a když nám o tom vyprávěl, jenom jsme valili oči. Kdo tehdy měl ponětí, že vůbec nějaká Indie existuje. Spousta Romů nevěděla, že existuje Bratislava nebo Praha, natožpak Indie.“<sup>89</sup>

#### 4. 3. 2 *Holocaust Romů v povídkách Eleny Lackové*<sup>90</sup>

Druhý povídkový soubor vydalo ve spolupráci s Jaroslavem Balvínem v roce 2002 nakladatelství Fortuna. Svědectví o romském holocaustu na Slovensku se také věnuje jeden z osmi oddílů předchozí knihy. V tomto díle však nejde o čistou autobiografii. Kniha sice reflektuje zkušenost autorky a ostatních slovenských Romů s válkou, příběhy se však o reálná fakta pouze opírají a značný prostor autorka přikládá fabulaci.

Jádro knihy tvoří tři povídky, z nichž *Mrtví se nevracejí* je výslovně věnována památce umučených Romů za druhé světové války a *Život ve větru* zavražděným romským dětem za války. Třetí s názvem *Bílí krkavci* se dotýká problému rozporuplného chování slovenských gardistů, jejich brutálních činů a nemožnosti Romů dovolat se i po válce spravedlnosti.

Kromě literárního přínosu si Lacková a Balvín přáli, aby kniha jako informační a neformální zdroj o romském holocaustu sloužila k pedagogickým účelům. Nasvědčuje tomu samostatná kapitola v závěru knihy, kde jsou všechny tři povídky rozebrány a kde je naznačen způsob uchopení tohoto tématu při výuce.

Lacková věnuje důležité místo vysvětlení konkrétní historické situace a z toho vyplývajících podmínek pro život, což povídkám dodává potřebnou autenticitu. Předpokládá, že se čtenář s faktem a líčením romského holocaustu setkává poprvé.

„Píše se rok 1942 a Cikáni prožívají nejbolestnější dny svého života. Podle slovenského zákona byli v roce 1939 Cikáni a Židé postaveni mimo zákon. Proto jim gardisté nedovolili zde zůstat. Přikázali jim, aby své domky zbourali a vystěhovali se sem, na starý kopec, který se vypínal pod lesem...“<sup>91</sup>

Jako autorka divadelních her umí strhujícím způsobem zacházet s postavami. Dlouhé pasáže přímé řeči dávají povídce spád a působí opravdově a neuměle, jak kdyby autorce

<sup>89</sup> Lacková, Elena. Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha: Triáda, 1997, s. 129

<sup>90</sup> Lacková, Elena. Holocaust Romů v povídkách Eleny Lackové. Praha: Fortuna, 2002

<sup>91</sup> Lacková, Elena. Holocaust Romů v povídkách Eleny Lackové. Praha: Fortuna, 2002, s. 80

v hlavě stále zněly hlasy Romů z její osady jako v následující ukázce o vypálení romské osady a upálení všech jejích obyvatel:

„Vzlykala: „Ach Deloro, Deloro, vždyť jsem všechny znala. Ach ta bezcitná zvířata! Ne, ani zvíř by to neudělala, ne, zvíř ne. Jak jen mohli prolít tolik lidské krve!“ Objala chlapce: „Synáčku, nesmíš nikomu prozradit, že jsi přišel z té osady. Rozumíš? Nikomu! Gardisté se budou bát tvého svědectví! Potom by vypálili i naši osadu. Od nynějška budeš mým vnukem! Nebudeš se jmenovat Julo Červeňák, ale Julo Magoň. Zapamatuješ si to? Magoň. Moje dcera se vdala, žije daleko od nás, povím, že jsi její syn, že tě poslala za mnou. Ve městě znám dobrého člověka, který dělá falešné doklady. A tady, v osadě, když se tě budou Cikáni ptát, odkud jsi přišel, nic jim neříkej. Pověz, že to ví babička Estera!““<sup>92</sup>

#### 4. 4 Divadelní hry

Vůbec první literární žánr, kterým se Lacková veřejnosti vryla do paměti, byla divadelní hra *Horiací cigánský tábor*. Tehdy jí bylo 24 let a s divadlem měla zkušenosti jen jako dítě v ochotnickém spolku. „Věděla jsem, co je to divadlo. A tak jsem se jedné úplňkové noci rozhodla, že napíšu divadelní hru. A že ukážeme gádžům, kdo jsme, co jsme prožili a co prožíváme, jak cítíme a jak bychom chtěli žít.“<sup>93</sup> Zároveň se tento žánr pro oslovení většinou negramotného romského publika jevil jako nejvhodnější. Jeho výhodou je názornost a živelnost. „Byla si vědoma toho, že romskou komunitu může lépe ovlivnit divadlem než literaturou, proto psala hlavně divadelní hry,“<sup>94</sup> píše Jaroslav Balvín v předmluvě knihy *Holocaust Romů*.

Nebyla by to Elena Lacková, kdyby svými hrami opět nesledovala nejenom umělecký cíl. Tak jako předchozí žánry, i tento jí skýtal prostor pro sebevyjádření, pro artikulaci vlastních úvah o minulosti Romů, jejich nadějích i zhoubách.

Lacková nejenom svými hrami chtěla varovat Romy před některými romskými nešvary. „Proto bych ráda v tom, co píšu, ukázala zejména našim mladým lidem, které „cikánské“ vlastnosti nám škodí.“<sup>95</sup>

Po formální stránce hry nijak nevybočují z parametrů žánru. Některé mají více dějství, jiné jsou krátkými jednoaktovkami. Obsahují standardní seznam postav se stručnou charakteristikou i popis scény včetně poznámek uvnitř textu.

##### 4. 4. 1 *Horiací cigánský tábor*<sup>96</sup>

<sup>92</sup> Lacková, Elena. *Holocaust Romů v povídkách Eleny Lackové*. Praha: Fortuna, 2002, s. 88

<sup>93</sup> Lacková, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda, 1997, s. 156

<sup>94</sup> Lacková Elena. *Holocaust Romů v povídkách Eleny Lackové*. Praha: Fortuna, 2002, s. 6

<sup>95</sup> Lacková, Elena. *Ma rozmar tuke o dživipen thovibnaha (Nenič si život žarlením)*. in.: Hübschmannová, Milena. *Kale ruži*. Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, 1990, s. 67

<sup>96</sup> Lacková, Elena. *Horiací cigánský tábor*. Praha: Československé divadelní a literární jednatelství, 1956

Hra o třech dějstvích vypráví příběh jedné romské osady za druhé světové války na Slovensku. Lacková v ní na pozadí lásky romské dívky a bílého chlapce popisuje hrůzy, které obyvatelé osady zažívali v průběhu války. Černo-bílý pár je také ztělesněním víry, že svět i lidé budou po válce jiní. Neuběhlo ani pár let od války a skutečnost ukázala autorčino poselství jako nereálné.

Některé postavy jsou inspirované skutečnými lidmi ze života autorky. „*Angelu jsem napsala trochu podle Vilmy (sestra Eleny Lackové – pozn.aut.) a trochu podle sebe. Podle Vilmy byla krásná, podle mě si nenechala nic líbit.*“<sup>97</sup> Nacvičila ji s lidmi ze své osady a od premiéry, která byla odehrána v roce 1948 ve Velkém Šariši, soubor sehrál sto šest představení po celém bývalém Československu. „*Dnes, když na naše vystoupení vzpomínám, vybavuje se mi jenom radost nad tím, jak jsme při každém představení prožívali znovu a znovu svou lidskou důstojnost a jak nám reakce diváků dávaly snad poprvé v životě pocítit opravdovou rovnoprávnost a pocit lidské sounáležitosti.*“<sup>98</sup>

#### 4. 4. 2 ...sem Roma sam! ...jsme přece Romové!<sup>99</sup>

Elena Lacková celý život zasvětila práci pro Romy. Milovala je, ale viděla i jejich špatné stránky. O jedné z takových novodobých chyb v chování Romů je i tato hra.

Jednoaktová hra se odehrává v obývacím pokoji pražského sídlištního bytu, kde dojde k výměně názorů mezi romskými manžely. Muž se za každou cenu snaží potlačovat svůj původ a je nakonec pro posměch Romům i Neromům. Uvědomí si však hloupost svého chování poté, co ho žena před hosty ztrapní a přijde nakonec k rozumu. Poslání je zcela jasné, jsme přece Romové a buďme na to patřičně hrdí.

Hra dokonale odráží výřečnost a hubatost romských žen i použití neotřelých jazykových obrátů:

*Điđa: „My že máme prázdný mísy? To přestává všechno! Viš, co jsem dnes vařila? Vepřovou, knedlík, slepičí polívku! A co jsi vařila ty? Velkej hrnec v malým hrnci! Vaše hrnce nevědí, co to je stát na plotně. Co máte z peněz, když vám muzikanti hrajou v žaludku? Pes by u vás pošel hlady!“*

*Agnesa: „Silviko, Silviko, ty jsi ztratila rozum! Koho sis to vybrala za tchyni? Dyt' tě tam upečou a snědí! Dyt' tě rozkrájí tím svým jazykem jako nudle do tý jejich slepičí polívky!“*<sup>100</sup>

#### 4. 4. 3 Nenič si život žárlením<sup>101</sup>

<sup>97</sup> Lacková, Elena. Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha: Triáda, 1997, s. 169

<sup>98</sup> Lacková, Elena. Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha: Triáda, 1997, s. 160

<sup>99</sup> Lacková, Elena. ...Sem Roma sam! (Jsme přece Romové!). Lačno lav, 1990, č. 4, s. 18-23

<sup>100</sup> Lacková, Elena. ...Sem Roma sam! (Jsme přece Romové!). Lačno lav, 1990, č. 4, s. 20

I v této jednoaktovce si Lacková neodpustila poukázat na jeden neblahý rys romské národy. Žárlivost je přirozená, pokud však není dohnána do krajnosti, jak je tomu právě zde.

Hra se odehrává během jednoho večera v panelákovém bytě. Novomanželka čeká doma na svého muže. Jeho zpoždění si žena vysvětlí jako nevěru a ztropí doma žárlivou scénu. Manžela nepřiměřená reakce ženy rozčílí a po rozumném vysvětlení jeho zdržení žena přichází k rozumu a novomanželé se usmíří.

Patrné je tu specifické postavení mladé snachy v manželově rodině. Po hádce, do které se připletla i tchyně, manžel ženě domlouvá:

*„Správná snacha si má radši jazyk překousnout, než aby se hádala s tchyní. Děláš sama sobě ostudu, že jsi takhle drzá k mé matce.“<sup>102</sup>*

Žárlivá scéna umožnila Lackové opět předvést neotřelost jazykového vyjádření a divokou romskou hádku:

*Julka (novomanželka): „Kde ten chlap zase je? No prosím, noc! – a on ještě není doma!... Kde si zase láme hnáty!? Ale neboj se, miláčku, já tě přivedu k rozumu, že budeš mít pěnu u pusy!... A jéje, tak už se mu uráćilo přijít! A hledáš, co bys sněd, vid' miláčku. Cholery se najez!“<sup>103</sup>*

*Rudíček (novomanžel): Žárlí, prosím tě! Ona je šílená! Kdyby mi aspoň dala najíst!  
Julka: Ještě abych vařila! Za co? Do práce chodím, peru, vařím, uklízím – a ty si couráš buhvítkde! A nosí se jako herec, frajer jeden! Myslíš si, že jsem slepá! Že ty tvý ženský nevidím?*

*Rudíček: Lidi, já puknu! Zavři tu pusu, nebo ti ji zavřu já!*

*Marga (tchyně): Ta má ale jazyk! Když k nám přišla jako snacha, neuměla do pěti počítat... No jo, chlapče, máš cos chtěl.“<sup>104</sup>*

#### **4. 4. 4 Ago, Ago, tre kale jakha.../ Ago, Ago, tvé černé oči<sup>105</sup>**

Poslední ze 4 zkoumaných her se od předchozích třech v mnohém liší. Balada o nešťastné a ničivé lásce je napsaná podle skutečného romského vyprávění. Text je ve verších bez veškerých scénických poznámek či představení postav.

Dojemný příběh o lásce romského chlapce ke krásné dívce končí tragicky. Dívka, která se stane jeho ženou, miluje jiného. S milým uteče ve chvíli, kdy má vlastního muže ve

<sup>101</sup> Lacková, Elena. Ma rozmar tuke o dživipen thovibnaha (Nenič si život žárlení). in.: Hübschmannová, Milena. Kale ruži. Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, 1990

<sup>102</sup> Lacková, Elena. Ma rozmar tuke o dživipen thovibnaha (Nenič si život žárlení). in.: Hübschmannová, Milena. Kale ruži. Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, 1990, s. 73

<sup>103</sup> Lacková, Elena. Ma rozmar tuke o dživipen thovibnaha (Nenič si život žárlení). in.: Hübschmannová, Milena. Kale ruži. Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, 1990, s. 69

<sup>104</sup> Lacková, Elena. Ma rozmar tuke o dživipen thovibnaha (Nenič si život žárlení). in.: Hübschmannová, Milena. Kale ruži. Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, 1990, s. 71

<sup>105</sup> Lacková, Elena. Ago, Ago, tre kale jakha...(Ago, Ago, tvé černé oči...). Romano džaniben, 2001, č. 1-2



vězení. Ten se nešťasten po návratu z vězení vydává hledat milovanou manželku. Po té, co ji najde v náručí jiného, zabije sebe i svou ženu.

Příběh, ačkoliv se odehrává v romském prostředí, má vysokou sdělnost nejenom Romům. Motiv nešťastné a tragicky končící lásky je starý jako lidstvo samo. Pronikl i do romské kultury, která jej přizpůsobila svým tradicím. Objevuje se tu např. motiv znásilnění. Většinou nepřípustný zločin však dle romské tradice stačí k tomu, aby se žena stala mužovou manželkou. Po tragédii, která si obvyčejně žádá morální vysvětlení, z úst staré Romky zazní:

*Stará: „Ach lidi, nesuďte je přísně, mějte slitování!  
Vítř jim zpívá pohřební písň,  
stromy se nad nimi sklání,  
hvězdy je omývají světlem odpuštění.“<sup>106</sup>*

Ve srovnání s jinými díly postrádá tato hra jakýkoli agitační nádech. Autorka nijak nehodnotí chování hrdinů. Smyslem textu tentokrát není posláni, nýbrž poetické sdělení dávné tragédie.

## 5. 5 Publicistika

Publicistika tvořila v díle Eleny Lackové ve srovnání s literární a dramatickou tvorbou malou část. Samozřejmě, Lacková byla především spisovatelka a dramatička. Záměr, se kterým však do literatury vstupovala, jsem již v této práci na několika místech zdůraznila (viz poznámka č. 80 a č. 94). V jejích textech nešlo pouze o umění. Nesly důležitá posláni, osobní postoje, i když nepřímo zprostředkované jejími postavami. Některá její díla mají silně naučnou funkci. Věnovala se v nich soudobým i minulým společenským problémům, i když jejich konečné zpracování bylo literární. Proto i v její literární a dramatické tvorbě lze v těchto ohledech nalézt styčné body s publicistickou.

Jiný důvod, proč se autorka neuchýlila výhradně k publicistice, jež by skýtala mnoho prostoru pro její touhu „změnit svět“, je zřejmý. Svou pomoc adresovala především Romům. Její díla byla také výhradně publikována na stránkách romských periodik,<sup>107</sup> jejichž čtenářskou základnu tvoří zčásti Romové. Lacková přirozeně do hloubky znala romské etnikum. Vzhledem k jejich nízkému vzdělání či téměř negramotnosti starší generace je nutné zvážit formu, která takovou skupinu lidí nejlépe osloví. Odtud už není daleko k žánrům pohádky či povídky, jež vycházejí z orální tvorby, se kterou mají Romové ve své historii nejdelší zkušenost. O oblíbě příběhů u dnešního romského etnika svědčí také zalíbení

<sup>106</sup> Lacková, Elena. Ago, Ago, tre kale jakha...(Ago, Ago, tvé černé oči...). Romano džaniben, 2001, č. 1-2, s. 25

<sup>107</sup> Během své přípravy na tuto práci jsem neobjevila žádný text Eleny Lackové publikovaný v neodborném majoritním tisku.

v seriálech. Potvrzuje to Irena Raichová v knize Romové a nacionalismus: „*Mezi nejoblíbenější pořady v romské komunitě patří již tradičně seriály.*“<sup>108</sup> Volbu dramatu zdůvodnil Jaroslav Balvín v poznámce č. 93.

Elena Lacková, ačkoliv byla minulým režimem oproti svým soukmenovcům respektována, neměla v období socialismu možnost publikovat. Vždyť i její autobiografii schvalovaly příslušné orgány několik let. Aby se v té době uplatnila jako novinářka „cikánského původu“, to bylo zcela nemožné.

Jarmila Balážová si ve své diplomové práci nedostatečnou žánrovou pestrost romských novinářů vysvětluje takto: „*Romský tisk a rozhlasové i televizní vysílání vznikly teprve nedávno. V romské komunitě citelně chybí profesionálů z řad novinářů. Mnozí současní redaktoři snažící se nyní vládnout perem ještě před 6 lety zacházeli s lopatami, fotografové drželi ve svých rukou krumpáče a šéfredaktorové v lepším případě vedli chod restaurace.*“<sup>109</sup>

## V. ZACHYCENÍ ELENY LACKOVÉ V TIŠTĚNÝCH A ELEKTRONICKÝCH MÉDIÍCH

Elena Lacková převážnou část své tvorby představovala časopisecky či knižně. Pouze v roce 1985 odvysílal Československý rozhlas její hru *Žužika*, za kterou byla oceněna v celostátní soutěži Prix Bohemia. Další hru *Husle s tromi srdcami* uvedlo v roce 1998 národnostní vysílání Slovenského rozhlasu. Ten taktéž v roce 1995 odvysílal *Rómské srdce*. Z důvodů uvedených v první kapitole a s ohledem na slovenský zdroj těchto her se jimi nebudu zabývat. Stejně tak nebudu v této kapitole opakovat jednotlivě publikované texty Eleny Lackové, které jsem zmiňovala v průběhu práce.

Z odborných periodik se Eleně Lackové na svých stránkách pravidelně věnoval pouze časopis Romano džaniben. V roce 1997 napsala Milena Hübschmannová v rámci cyklu Portréty článek **Elena Lacková**<sup>110</sup>. Faktograficky pojatý text podává základní informace ze života autorky doplněné fotografiemi a ukázkou z její tvorby. V roce 2000 byla opět Milena Hübschmannová autorkou obsáhlého článku **Vztahy mezi Romy a Židy na východním Slovensku před druhou světovou válkou**<sup>111</sup>, ve kterém vedla rozhovor s Elenou Lackovou a jinými romskými pamětníky na téma romsko-židovských vztahů. Do třetice se

<sup>108</sup> Reichová, Irena. Romové a nacionalismus. Brno, 2001, s. 166

<sup>109</sup> Balážová, Jarmila. Romská periodická média po roce 1989. Diplomová práce. Praha, 1997

<sup>110</sup> Hübschmannová, Milena. Portréty – Elena Lacková. Romano džaniben, 1997, č. 1-2, s. 69-87

<sup>111</sup> Hübschmannová, Milena. Vztahy mezi Romy a Židy na východním Slovensku před druhou světovou válkou. Romano džaniben, 2000, č. 1-2, s. 17-47

Hubschmannová Eleně Lackové věnovala v roce 2001, kdy v Romano džaniben vyšel text ku příležitosti jejích narozenin. Článek **Osmdesáté narozeniny Ilony Lackové**<sup>112</sup> krátce představuje autorčin život, následuje ukázka z tvorby a částečná bibliografie.

Romano džaniben také neopomněl sledovat aktuální autorčinu tvorbu. V roce 1996 napsala Anna Žigová v rubrice Recenze, anotace pochvalnou kritiku na knihu **Rómské pohádky (Romane paramisa)**.<sup>113</sup> O rok později vydává Lacková své stěžejní autobiografické dílo. Recenze s titulem **Nad memoáry Eleny Lackové**<sup>114</sup> se ujal Robert Krumphanzl. „*Je to kniha příběhů, které čtenáře rozechvívají. Čtu v ní opakovaně a nacházím vyprávění mocné životní intenzity. V těchto končinách, notně vyprahlých, pokud jde o silné, životní příběhy, působí kniha E. Lackové jako blahodárné osvěžení.*“<sup>115</sup> K. Šafrová je v témž časopise v roce 2000 autorkou anotace k nově vydané knize **Rómské pohádky**<sup>116</sup>. Podává zde hrubý popis zmíněné knihy, vyhýbá se však jakémukoli hodnocení. V roce 2002 vyšla anotace **Holocaust Romů v povídkách Eleny Lackové**<sup>117</sup>, jejíž autorem je Ondřej Mánek. I zde je článek více méně pouhou informací o tom, že kniha vyšla a jak je koncipována. Veškeré knižní úspěchy tak Romano džaniben sice zaznamenal, mohl jim však věnovat více odborné kritiky.

Eleny Lackové si na svých stránkách nepochybně všimla i romská neodborná periodika. Soustavně jí skýtala možnost publikovat. Nelichotivé ovšem je, že k rozsáhlejším článkům došlo až po její smrti. Bezprostředně poté vyšel v časopise Romano hangos text **Zemřela první romská spisovatelka Elena Lacková**<sup>118</sup>. Sumarizuje autorčin život a tvorbu. Zajímavým prvkem je příspěvek Gejzy Horvátha, který vzpomíná na první setkání s Lackovou: „*Když jsem se poprvé setkal s Elenou Lackovou v roce 1992 v Kosicích, působila na mě nesmírným klidem a vyrovnaně. Když se se mnou stědře podělila o svačimu, pocítil jsem, že má naše, romské srdce.*“<sup>119</sup> V témže roce publikovala Daniela Hivešová-Šilanová v měsíčníku Romano vod'i třístránkový článek **Elena Lacková, dvě stě řádků na život a smrt**<sup>120</sup>, v němž mimo jiné píše: „*Bola mostom medzi kultúrou Rómov a nerómov. Prinášala kultúru Rómov k nerómom a hovorila – takíto sme. Prinášala do nerómského sveta svetlo*

<sup>112</sup> Hubschmannová, Milena. Osmdesáté narozeniny Eleny Lackové. Romano džaniben, 2001, č. 1-2, s. 13-27

<sup>113</sup> Lacková, Elena. Rómské pohádky (Romane paramisa). Recenze, anotace. Romano džaniben, 1996, č. 4, s. 63-64

<sup>114</sup> Krumphanzl, Robert. Nad memoáry Eleny Lackové. Romano džaniben, 1997, č. 1-2, s. 73-76

<sup>115</sup> Tamtéž, s. 73

<sup>116</sup> Šafrová, K. Rómské pohádky. Recenze, anotace. Romano džaniben, 2000, č. 3, s. 103-105

<sup>117</sup> Mánek, Ondřej. Holocaust Romů v povídkách Eleny Lackové. Recenze, anotace. Romano džaniben, 2002, č. 1-2, s. 108-109

<sup>118</sup> (red). Zemřela první romská spisovatelka Elena Lacková. Romano hangos, 2003, č. 1, s. 4

<sup>119</sup> Tamtéž, s. 4

<sup>120</sup> Hivešová-Šilanová, Daniela. Elena Lacková., dvě stě řádků na život a smrt'. Romano vod'i, 2003, č. 1-2, s. 28-30

*romského poznání a osvěty.*<sup>121</sup> Kromě několika fotek text obsahuje i ukázkou z její poezie. Magazín Kereka přišel v roce 2003 s článkem Daniely Cincibusové **Na božím nebi přibyla nová hvězdička.**<sup>122</sup> Autorka podává faktografický výčet života a díla Eleny Lackové, text obsahuje také ukázkou z tvorby.

Z neromských periodik se spisovatelce Eleně Lackové věnovaly týdeníky Respekt a Týden a deníky Lidové noviny a Haló noviny. V roce 1997 uveřejnil časopis Týden několikastránkový rozhovor s Elenou Lackovou pod titulem **Romská buditelka.**<sup>123</sup> Článek vydaný ku příležitosti nové knihy memoárů doplňuje rozhovor s Milenou Hübschmannovou. Pavel Mandys v úvodu píše: „*Ta kniha by se mohla stát událostí. Přinejmenším prolumuje bariéru mezi dvěma světy – světem Romů a světem „bílých“.*“<sup>124</sup> Knihu v témž vydání Týdne recenzoval Jan Lukeš. V článku **Seberou nás na mejdlo**<sup>125</sup> píše: „*Kdo je k sobě upřímný, nezůstane nad knihou Eleny Lackové určitě klidný... Už jen schopnost verbalizovat myšlení romské pospolitosti, vypovědět cosi o jejích zvycích a mentalitě, o její etice a tradicích činí z Lackové vzpomínek důležitou knihu.*“<sup>126</sup> Týdeník Respekt uveřejnil v roce 1997 článek Jiřího Peňáse **Najít si svou hvězdu.**<sup>127</sup> „*Na pozadí odchodu stovek, možná už tisíců českých a slovenských Romů zní životopisné vyprávění Eleny Lackové sice jen skromným hlasem, avšak právě on by mohl být pro gádžovskou společnost dilčí nápovědou k lepšímu porozumění onomu neznámému a zdánlivě nepochopitelnému romskému světu,*“<sup>128</sup> píše v samém úvodu Jiří Peňás. Na památku spisovatelčina úmrtí publikoval Respekt v roce 2003 článek Mileny Hübschmannové **Připadala mi krásná.**<sup>129</sup> „*Připadala mi nesmírně krásná. Také proto, že byla hodně tmavá. Teprve později jsem postupně pochopila, proč ona, přes své hluboké vnitřní romství, z toho naopak měla celoživotní trauma... Ilonko, porad', co o tobě mám napsat nakonec? Jedině to, že je pro mě požehnáním, že jsem tě poznala.*“<sup>130</sup> Není to mnoho, chtělo by se říci. Tři články na jeden život. Respekt a Týden ve srovnání s následujícími deníky však osobě Eleny Lackové věnovaly ve svých rubrikách úctyhodný prostor.

Lidové noviny zachytily zmínku o autorčině smrti zprávou **Zemřela romská spisovatelka Elena Lacková.**<sup>131</sup> Deník zprávu umístil na poslední stranu do pravého dolního

<sup>121</sup> Tamtéž, s. 29

<sup>122</sup> Cincibusová, Daniela. Na božím nebi přibyla nová hvězdička. Kereka, 2003, č. 1-2, s. 17

<sup>123</sup> Mandys, Pavel: Romská buditelka. Rozhovor. Týden, 1997, č. 22, s. 96-100

<sup>124</sup> Tamtéž, s. 98

<sup>125</sup> Lukeš, Jan. Seberou nás na mejdlo. Týden, 1997, č. 22, s. 100

<sup>126</sup> Tamtéž, s. 100

<sup>127</sup> Peňás, Jiří. Najít si svou hvězdu. Respekt, 1997, č. 46, s. 18

<sup>128</sup> Tamtéž, s. 18

<sup>129</sup> Hübschmannová, Milena. Připadala mi krásná. Respekt, 2003, č. 14, s. 23

<sup>130</sup> Tamtéž, s. 23

<sup>131</sup> Slomek, Jaromír. Zemřela romská spisovatelka Elena Lacková. Lidové noviny, 2003, 4. ledna, s. 28

rohu. Jaromír Slomek shrnul do několika řádků nejvýznamnější okamžiky ze spisovatelčina života. Ještě menší prostor věnovaly roku 2003 Eleně Lackové Haló noviny. V článku o romských spisovatelích s titulem **Netušený svět romské literatury**<sup>132</sup> autorka Nikola Bukajová několika větami zmiňuje Lackovou jako nejvýznamnější reprezentantku romské autorské literatury.

## VI. PŘÍNOS CELOŽIVOTNÍHO ÚSILÍ ELENY LACKOVÉ PRO SPOLEČNOST

Zda snaha Eleny Lackové pomáhat svým lidem ponese ovoce, nejsme ještě dnes schopni posoudit. Je příliš brzo. Některých předpovědí jsme však již nyní schopni.

Jak napsala Milena Hübschmannová: „*Ilona byla nadšená, že vlastně neúmyslně podnítila mladé Romy k tomu, aby se nebáli a nestyděli svého mateřského jazyka pro literaturu.*“<sup>133</sup> Sama za sebe vždy vystupovala jako Romka, i v dobách, kdy tomu společnost nebyla nakloněna. Používáním romštiny nejenom v uzavřeném prostředí osady se navíc postavila za mateřský jazyk, který měl být v minulém režimu vymazán z paměti Romů. Ukázala jim, že i člověk pocházející z ubohých poměrů může díky vzdělání uskutečňovat své sny a požívat mezi lidmi úctu a respekt.

Tématy, kterými se ve své tvorbě soustavně zabývala, nabídla čtenářům mnohdy první kontakt s romskou literaturou a životem Romů. Jako pamětnice starých časů poskytla popisem dnes neexistujícího romského života hodnotný etnologický materiál. Umožnila zevnitř nahlédnout do života romské komunity, čímž alespoň částečně vyvážila předsudky o primitivním a zdivočelém životě Romů.

Lacková se soustavně dotýkala citlivých a ne zvláště populárních otázek minulosti. Holocaust není mrtev, i když nás od něj dělí víc jak půl století. Je živý v paměti lidí, kteří se s ním setkali na vlastní kůži. Ona o něm podala svědectví, které nelze ignorovat. Zvláště v době stále existujícího a aktivního neonacistického hnutí.

Její celoživotní snaha, doufejme, dokáže protrhnout hráz mezi dvěma světy. Tak jak kdysi napsala romská básnířka Tera Fabiánová:

*„Otevřte svá srdce, lidé,  
prosím vás, řekněte,  
že nejsem jen bludný vítr pod lesem,  
že Rom je člověk  
a člověk je i Rom.“*<sup>134</sup>

<sup>132</sup> Bukajová, Nikola. Netušený svět romské literatury. Haló noviny, 2003, č. 87, s. 8

<sup>133</sup> Hübschmannová, Milena. Připadala mi krásná. Respekt, 2003, č. 14, s. 23

<sup>134</sup> Černobílý život, Praha: Gallery, 2000, s. 146

## VII. ZÁVĚR

Elena Lacková udělala pro českou společnost víc, než si její příslušníci dokáží představit. Nevyvedla sice Romy z hmotné nouze ani je nechránila před rasistickými útoky. Jejím nástrojem nebyla politika, ale poselství budoucím generacím vtisknuté do každé řádky, kterou napsala. Knihy i články Eleny Lackové se dají spočítat již nyní, ne však výsledky celoživotní snahy. Její plody teprve rostou. Jsou jimi děti, s nimiž na desítkách besed hovořila a kladla jim na srdce, ať jsou hrdí na to, kým jsou. Pro budoucnost dětí vytvořila desítky postav, stovky situací a zápletek plných moudra a pravdy. I ony jednou vyrostou z dětského světa. Aby se pak jako Romové mohli opřít o bohatství literatury svého národa. O to, co Eleně Lackové v dětství scházelo, ale co jí denně nahrazovala fungující rodina, stále živá tradice a bohatý folklór. Už dnes proto září její hvězda.

## VIII. RESUMÉ

Elena Lackova (1921-2003) was the only child in the Romany settlement in Velky Saris who learnt how to read and write. She wrote love poems by candlelight in the evenings. At the age of 24 she wrote a successful play about the power of love and horrors of war. Her theatre played 106 performances all over the Czechoslovakia during two years. The socialist regime showed her as an example of 'a good gypsy'. If she had acted according to the regime's wishes, it was only because of the strength of her conviction that it would help Romanies. She never became an exemplary comrade though. She wrote in Romany in spite of the fact it was not welcome. She drew the attention to shocking conditions in Romany settlements, in spite of that nobody wanted to hear about it. She encouraged the origins in Romany people, in spite of that the state strived for the opposite. In her texts she knew how to criticize Romany ills as well as how to praise the beauty of Romany folklore. As she did not leave more than few books and dozens of articles, the results of her efforts are not visible at the first sight. Nevertheless, the fruits of her work have begun ripening. They are the children she talked with in dozens of discussions and urged them to be proud of what they are. Elena Lackova played much more important role than the Czech society is now willing to confess.

## **Bibliografie Eleny Lackové:**

### *Poezie:*

- Kol. autorů. Romane gil'a – Romské písně. Praha: Obvodní kulturní dům v Praze 8, 1979
- Lacková, Elena. Uspávanka. Amaro lav, 1992, č. 2
- Lacková, Elena. Žalostno gil'i – Balada. Romano gendalos, 1992, č. 3-4
- Lacková, Elena. Povedz mi, rómska mať. Gendalos, 1995, č. 5
- Lacková, Elena. Vyznanie. Romano kurko, 1997, č. 14
- Lacková, Elena. Ludia, spoznajeme sa. Romano kurko, 1998, č. 8
- Lacková, Elena. Koptová, Anna. Oláh, Vlado. Romani literatura – Z romské literatury. Amaro lav, 1994, č. 3

### *Pohádky:*

- Lacková, Elena. Romské pohádky, Radix, Praha 1999
- Lacková, Elena. Rómské pohádky (Romane paramisa), Východoslovenské vydavateľstvo pre Kulturný zväz občanov rómskej národnosti na Slovensku, Košice 1992
- Lacková, Elena. Hadí princ. Lačo lav, 1990, č. 5
- Lacková, Elena. Thulov sen. Lačo lav, 1990, č. 7
- Lacková, Elena. Hrbatý Maren. Bulletin Muzea romské kultury, 1994, č. 3
- Lacková, Elena. Sar o primašis o Lolo sikk'ard'a le čiriklen te gil'aven – Jak primáš Lolo učil ptáky zpívat. Amaro lav, 1994, č. 11
- Lacková, Elena. Papin. Romano kurko, 1994, č. 12
- Lacková, Elena. O Melalo the šmertka. Romano kurko, 1994, č. 17
- Lacková, Elena. Kale vod'a. Romano džaniben, 1997, č. 1-2

### *Povídky:*

- Lacková, Elena. Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha: Triáda, 1997
- Lacková, Elena. Holocaust Romů v povídkách Eleny Lackové. Praha: Fortuna, 2002
- Lacková, Elena. Karačoňa bara Šarošate. Lačo lav, 1990, č. 12
- Lacková, Elena. Nadielka. Lačo lav, 1990, č. 6
- Lacková, Elena. Jak Filip vydělal na chleba. Romano kurko, 1991, č. 16
- Lacková, Elena. Chochado Rom. Romano kurko, 1993, č. 11
- Lacková, Elena. E romaňi lekhaďi. Romano kurko, 1993, č. 46
- Lacková, Elena. Sar gel'as o Midus te rodel but'i – Jak šel Midu hledat práci. Amaro lav, 1994, č. 5



- Lacková, Elena. O kamiben baro mariben – Láska je boj. Nevo romano gendalos. 1994, č. 8-9
- Lacková, Elena. Sar o Filipkus rodñas maro le čhavage. Romano kurko, 1994, č. 49
- Lacková, Elena. Selští kmotři ve Velkém Šariši. Romano džaniben, 1994, č. 3
- Lacková, Elena. Rómska nátura. Gendalos, 1995, č. 4

*Divadelní hry:*

- Lacková, Elena. Horiací cigánský tábor. Praha: Československé divadelní a literární jednatelství, 1956
- Lacková, Elena. Ma rozmar tuke o dživipen thovibnaha – Nenič si život žárlení. Lačo lav, 1990, č. 2
- Lacková, Elena. ...Sem Roma sam! - ...Jsme přece Romové! Lačo lav, 1990, č. 4
- Lacková, Elena. Nový život. 1952
- Lacková, Elena. Velký primáš Baro.
- Lacková, Elena. Rómské srdce. 1995
- Lacková, Elena. Rómská demokrácia. 2001

*Rozhlasová:*

- Lacková, Elena. Žužika. 1985
- Lacková, Elena. Iskry a popol rómskej lásky. 1992
- Lacková, Elena. Husle s tromi srdcami. 1998
- Lacková, Elena. Ago, Ago, tre kale jakha...(Ago, Ago, tvé černé oči...). Romano džaniben, 2001, č. 1-2

## **Použitá literatura:**

### *Knihy:*

Lacková, Elena. Romské pohádky, Radix. Praha 1999

Lacková, Elena. Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Praha: Triáda, 1997

Lacková, Elena. Holocaust Romů v povídkách Eleny Lackové. Praha: Fortuna, 2002

Černobílý život. Praha: Gallery, 2000

Reichová, Irena. Romové a nacionalismus. Brno, 2001

Davidová, Eva. Romano drom. Cesty Romů 1945-1990. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 2004

Hübschmannová, Milena. Šaj pes dovakeras. Můžeme se domluvit. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 2002

Horváthová, Jana. Kapitoly z dějin Romů. Lidové noviny, 2002

Kabelová, Rut. Divadlem k romství. Diplomová práce. Praha, 2004

### *Periodika:*

Romano džaniben

Kereka

Romano vod'i

# Přílohy



*Ilona Lacková v 50. letech, kdy jako kulturní referentka pracovala  
na Krajském národním výboru v Prešově.*

# Připadala mi krásná

Milena Hübschmannová vzpomíná na romskou spisovatelku Eleny Lackovou



Ena Hübschmannová v hájce chudé Romy, po nocích tančila a zpívala. (E. Lacková v 50. letech.)

Prvních deset let prodělala - Elena Lacková - několik operací. Pokaždé jsem s úzkostí čekala, že už ji nevidím živou, až jsem se dověděla, jak někde navštívit Sobotu, Rožňavě či Košicím. Vlastní nadšení mezi posluchačy vyprávěla o romské literární svému životě, o tom, jak po válce se z cikánskou osadou nacistickou divadelní hru *Horiaci cíj tábor*. O Vánocích jsem od Ilony dostala dopis. Psala, že je těžce nemocná. Po tolika zkušenostech s její nemocnou vitalitou a po tolikerém jevtřechy vstání mě nenapadlo, že tentokrát opravdu nevidím. Lacková, nejstarší a první spívalka z rodu tzv. slovenských Romů žijí ve Slovenské i České republice, zemřela 1. ledna 2003 ve věku 54 let. Žila dvacet let v Praze.

## Knížky budou hned

Ilona Lacková zemřela 22. března 1921 v „cikánské“ ve Velkém Šarši v Prešově.

## Ilona (13.–19. 1. 2003)



režiséra Aki Kaurismäkiho *Muž bez minulosti*. Česká televize premiéru doprovodí v pondělí 13. 1. v 11.20 na ČT 1 filmem o filmu. V pražském kině Aero bude ve středu 15. 1. zahájen letošní Projekt 100, který každoročně přináší do filmové distribuce umělecké snímky z historie i současnosti. Prvním z nich se pro letošek stanou *Noční hovory s matkou* režiséra Jana Němce. **Výstava** Na zámku v Sokolově začíná ve čtvrtek 16. 1. výstava studentských prací v oblasti grafického designu, orientované na sociální a politická témata, s názvem *West Side Sorry*. **Dokument o Palachovi** V neděli 19. 1. vysílá Česká televize na ČT 1 ve 20.00 dokumentární film Jan 69. Jedná se o unikátní, dosud nikdy nevyšlý záznam z pohrbu Jana Palacha z 25. ledna 1969. Osminutový černobílý snímek byl nalezen v dubnu 2002 v depozitáři Národního filmového archivu. Později se ukázalo, že autorem filmu je kameraman Stanislav Milota, který jej zrealizoval spolu s produkčním Jaromírem Kalistou. Za tento snímek a také reportáže ze srpna 1968 byli oba dva na počátku normalizace propuštěni z Filmového studia Bar-

ním školení byla dosazena do funkce krajské kulturní inspektorky v Prešově. Byla slavná. Jiným způsobem však byla slavná na oficiálních místech a jinak mezi Romy. Jedno romské přísloví říká: *Te pes Rom dochudel pre barikano than, sar gadžo, duvar goreder kikidel le Romen*. Český bychom řekli Poturčenec horší Turka. Na Ilonu to ale nikdy neplatilo, a proto byla pro Romy vždycky *amari Ilonka* - naše Ilonka.

Ilonin podivuhodný život jsem poznávala od roku 1963. Jako studentka jsem se jednou skoro v noci dostala autostopem do Prešova a první Romové, které jsem oslovila, mě dovedli k jejímu bytu v příměstí starého domu. *And'am tuke rak'la Prahaťar* - vedeme ti nějakou holku z Prahy. Neznala mě, nic o mně nevěděla, přesto mě pozvala dál a řekla, že halušky budou uvařené za chvíli. Vyprávěl o ní každý z Romů, kterého jsem tehdy poznala, skrze ni jsem poznávala romskou kulturu a jazyk.

Připadala mi nesmírně krásná. Také proto, že byla hodně tmavá. Teprve později jsem postupně pochopila, proč ona, přes své hluboké vnitřní romství, z toho napak měla celoživotní trauma. Dodnes se „cikánům“ na Slovensku nadává „čierni farahúni“. „Čierni“ a „bieli občania“ je docela běžné rozlišení, bohužel, s hlubokým diskriminujícím podtextem. Brala mě s sebou za svými příbuznými, ale hlavně za Romy, kterým pomáhala řešit nejrůznější problémy. Nevím přesně, kde už to bylo, někde u Humenného - jeden muž si chtěl postavit za těžce vydaté peníze domek ve vesnici. Žádal stavět, do rána mu ale „bili“ zbořili, co postavil, protočím se mezi sebou nechťeli cikáni. To se stalo nekolikrát. Příklad se dostal k soudu. Ilona dělala „advokáta z lidu“. Přelíčení jsem ale dovala a žala nad Iloninou profesionalitou. Díky ní dostal ten pán finanční odškodnění.

Po úředních jednáních jsem obvykle skončily v některé romské rodině a Ilona, která se před chvíli bravurně projevovala jako advokátka nebo úřednice, pojedla, popíla a propadla tranzu „bašavajni“ - hudbě, tanci, zpěvu. Kolik jí bylo let, když jsem ji

naposledy viděla rozkráčenou při čardáší? Možná pětasedmdesát. A zpívat starodávné romské písničky jsem ji slyšela ještě před dvěma lety.

Po zrušení prešovského kraje se Ilona živila vělnak. Také jsem a ní a jejím mužem Jožkou jezdila po pouťech, kde prodávala tretky vlastní výroby. Na pouťovém stánku měla rozloženou učebnici psychologie a připravovala se na zkoušku. Studovala dálkové obor vzdělávání dospělých na Filozofické fakultě Karlovy univerzity. Promovala, když jí bylo 49 let, jako babička devíti vnoučat.

A pak, vlastně až po čtvrt století našeho přátelství, mě napadlo, že ona sama je jeho zhuštěnou podobou. A tehdy, někdy koncem sedmdesátých let, jsem při každém našem setkání, většinou u ní doma v Prešově, začala natáčet její životopis. Za osm let vzniklo množství nahrávek, které přepracoval představitelky stovky a stovky stránek. Z toho pak v roce 1986 povstala kniha *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Vydání se dočkala teprve v roce 1997 v nakladatelství Triáda. Pak vyšla v angličtině, francouzštině a maďarštině.

## Cesta k romštině

Elena Lacková byla vůbec první romskou spisovatelkou u nás (v bývalém Československu). Svou první hru ale napjala slovensky - chtěla upozornit gádže na utrpení Romů za války. Slovensky psala i proto, že pro literární romsky projev neexistoval u nás předcens. Pak nastala dlouhá přestávka: zaměstnání, rodina, děti, žárlivý manžel, dálkové studium na vysoké škole. Teprve v penzi se Ilona k psaní vrátila, to už ale psala převážně romsky. Uprímně řečeno zpočátku měla ke své psaní a veřejné projevené romštině trochu podobný vztah jako k tmavé barvě své pleti. Strach a stud zakóvaly první sta a staletými zkušenostmi v podvědomí oporovaného a pronásledovaného národa. Teprve když v krátkém údobí po „pražském jaru“ na čas povolila asimilátorská politika vůči „občanům cikánského původu“ a Romové si založili Svaz Cikánů-Romů, Ilona se

osměřila a své vlastenecké verše psala v romštině. Psala podobně jako osetatní Romové tak, jak slyšela. Psané formě své řeči se nikdy z nich neměl přilepšovat učitel a škole. Ani důležitosti nemají. Když byl po třech a půl letech v březnu 1973 Svaz Romů násilně rozpuštěn a hráz asimilační politiky (i když už ne tak nepropustná) se znovu postavila do cesty emancipačním anahám Romů, Ilona u romštiny zůstala, a to přesto, že měla téměř nulovou šanci v rodném jazyce publikovat. A přitom zveřejnění jejich děl pro ni bylo spásnou kompensací všech pocitů méněcennosti, které Romům zapouštěla a zapouštějí do vědomí nadrazenosti ignoranti gádžovské společnosti.

Ilona psala hry, aktovky, poezii, povídky a hlavně pohádky. Rozhlasová hra *Zužika* se vysílala v českém překladu v režii Josefa Melče v roce 1988. Dostala ocenění na Prix Bohemia. Pohádkové knížky publikovala Ilona tři, všechny v devadesátých letech a dvojjazyčně. V roce 2001 vydala Fortuna zaslulhou Jaroslava Balvína také tři její povídky o holocaustu Romů.

Příběhy zahrnuté do druhé pohádkové knížky *Romské rozprávky - Romane paramisa* Ilona diktovala jedné své slovenské známé. Po oční operaci už nemohla sama psát. Paní neumělá romsky, a tak Ilona diktovala slovensky. Do romštiny přeložili pohádky herci z košického divadla *Romathan*. Pikantnosti dodává celé situaci to, že každý překládal do vlastního dialektu, a tak se pohádky objevil nejen v ilonině „slovenské“ romštině, ale i v tzv. maďarské romštině, každá s pečeti jazykových a stylistických zvláštností příslušného překladače. A Ilona byla nadšená, že vlastní neumyslné podílila mladé Romy k tomu, aby se nebáli a nestyděli užívat svého mateřského jazyka pro literaturu.

Co nakonec? Ilonko, porad, co o tobě mám napsat nakonec? Jedně to, že je pro mě požehnaním, že jsem tě poznala.

MILENA HÜBSCHMANNOVÁ  
Autorka je romistka.

## Mimochodem

### Přešete kabáty nových příběhů

Na venkovském předměstí Kladna vládí ještě v druhé polovině padesátých let patriarchální poklid. Ve skromných radových domcích tu žijí převážně drobní živnostníci, kteří se obzámovali se světem ještě za císaře pána, a všemu, co přišlo potom, přihlíželi poněkud nedůvěřivě. Když jim komunisté sebrali živnosti i s úsporami, dospěli k jakémusi chmurnému zadosťácení - od začátku práce věděli, že od toho vyukatleného hašátra Tonyho Zápotockého, který tu v mládí obcházal hospody s harmonikou, se něčeho dobrého nedočkají.

Pobýval jsem tam v útlém věku občas u jednoho ze svých dědečků a státi mě na ulici titulovali stejně jako tehdejšího prezidenta. „Čipak seš, ty hašástro?“ ptali se. Když jsem ukázal na dědečkovu stavení, pokračovala konverzace skoro rituálně. „Ze ty seš Frantík! Nebo Ferdať Lojzík! Pepiček!“ Nezbyvalo mi, než přiznat Viktora. Mezi milými jmény z éry monarchie zaznělo to mě přidržel a nepatřičně. Starci se na me divali, jako bych měl nějakou ošklivou nemoc. „Ty budeš asi pěkný mameluk“, prohlásil jednou jeden.

Tužil jsem, že slova mameluk a hašátra nejsou zrovna pochvalná, neznelo z nich však žádné zuřivé odmítní, spíš jen nadřazená shovůvost. Teprve mnohem později jsem zjistil, že si čestná takto ochotila pojmy s hrůzuplným vtlásem. Mameluci čili mamluči, otroci od mládí vychováni k vůlečnickému řemeslu, patřili od 9. století k nejotrlejšími bojovníkům islámu. Tvrdé dťstují je naučilo nelpět na životě a pohrdat smrtí, prosluli krutostí a intrikami, před manželstvem dávali přednost homosexuální a své řady doplňovali nakupování mladých otroků z Evropy i Asie. Svou moc v Egyptě si uchovali i pod Osmanskou říší a ještě koncem 18. století tam dělali Napoleonomě inuazi.

Z tónu stařků jsem bláhově usoudil, že mameluk je něco jako neřika. Ještě hůř jsem se sekl u hašástrů, kteří zuokomálně odkazovali k nevinnému šaškovství. Výchozím pojmem je však assassin, francouzský název člana zabíjecké sekty, pro niž vedlejší větev fátimovských uládců založila před tisíciletím nedostupnou pevnost Alamut v pohorí Elborz u Kaspičkého moře. Historické fakta uznávají a proslavení izabegovi se zasloužili o

motus → divadlo alfred ve dvoře

**STARÉ I NOVÉ PŘÍBĚHY BARŇA PRAŠILA**  
(komediální divadlo)

divadlo Na tahu a Blind Compagnie

16. a 17. 1. 2003 ve 20.00 hod.

scéna pro pohybové, taneční a experimentální divadlo

predprodej vstupenek: polická ul. v Celetné, Čelebina 17, Praha 1

knihkupectví a kavárna Globus Pšilsova 6, Praha 1

rezervační: tel. 233376997

početná divadla je otevírána hodinu před představením

**MOTUS**

ELENA LACKOVÁ

## Ludia, spoznajte sa!

*Koncerty, to trnká hudby, spevu i tanca,  
ktoré vyvierajú nám umelcom priamo zo srdca.  
Sme Rómovia, takých ste nás ešte nepoznali,  
i keď stáročia kráčame vedľa seba.*

*Vieme, že našim osudom je pečať tmavej tváre,  
do umenia vkladáme výpoveď o našom živote.  
Veď naša pieseň andro da taboris,  
to balzam pre dušu, i keď trhá srdce.*

*Nie, nebojíme sa našej čiernej kože,  
veď v našich očiach žiari ľudské svetlo.  
Kroky našich koncertov sa blížia k svojmu cieľu,  
preto naša hudba nech vám znie v ušiach ako šum vánku.  
A do vašich srdca vlejeme naše romské teplo.*

*Stále ešte čierny mrak nad hlavami nám visí.  
Kráčaš cestou, zdvihneš oči a pred tebou – kat stojí.  
On si farebný život necení, kanady kopú,  
reťaze rúčičia, mŕzačia a zabíjajú aj deti.*

*Ach, spravodlivosť, kde si?! Zablúdila si,  
či zaspala?! Nadarmo ťa volám a všade hľadám?!  
Ludia, ohluchli ste, či oslepli?!  
Veď aj vás ten osud zloby môže postihnúť!*

*Píšem túto báseň, ak keď biele kvety mi  
vlasý popretekávali.  
Verím, že naše koncerty zatvoria šarkanovi tlamu  
a uhasia ohnivé jazyky v nej.*

*Ani jedovatý had nie je z ocele.  
A raz si aj on zlomi väzy.  
A my, Rómovia, za zvukov hudby,  
budeme kráčať k svojmu cieľu.  
A to je môj sen!*

E manuškri fantazija nihi butrangali the barvii. Barvale hine the manuškere sune pal o bare garuđipena. Kaj te džanel o manušte avriphenel peskre šuñibena, kamlipena the sune, vicinel pro ažutipen e paramisi. La paramisa hin bari, kerđipras-kri zor. Úpralphuveskre zora, keribena the čočaňipena, save andre late džidon upre the rajaren, paroven le džviren pre ma-nušende u le manušen pre čživende. U o džvira andie pa-ramisi, the o veš, o paňi, the e balval, vakeren manuškera čhibaha. Kanastar o sumnal sumnaleha ačhel, o manuša pen-ge vakerenas paramisa the vakereňa len dži kana dživena pro sumnal. O paramisa dživena pro savacht. Šunen, čhavale, so pes andre amari paramisi ačhilas...

Ehas jekh phuv u odoj dživlas o barvalo grofos, le naveha o Boris. But gava leskre ehas, maľa, veša the rita. Le Borisiskri řamilia odoj dživelas dži naleperibnaskero vacht andre bari zor the ašundipen. Vašoda ehas baro barikano u leskero jilo ehas zoralo sar bar. O manuša, so kerenas pro leskere maľa, ehas čares čore, bokhale the phirenas andre čingerde gada. Andre engere jile bešenas čoripen the dukh.

Andre jekh kali rat labonas o dizakere (kařiliskere) blaki andro duripen sar o khama. Kajča ehas rat, andre diz (kařilifis) řik o na sovelas. O solgiňi piastanas upre tele, the o grofos phirelas bi o smirom andial e jekh komnata andre aver. Andre džiz užarnas baro ačhiben. E grofka e Klara akana ločhoias. O grofos užarelas, hoj leske ulola o muršoro, so pal leste lela o barvalipen.

U kadaj jekhvareste e grofka diñas pro sumnal na ča jekh, ale duje čhavoren! Ulile lake dujore. Duj muršora! Kajča ačhilas pes, so o sumnal mel; na dikhlas! Jekh čhavoro ehas pamoro sar jiv u aver ehas kaicoro sar čokolada.

Sar e grofka dikhlas le kale čhavores, darandilas, mištes in're late na čhindias o jilo. E babica nandardas sodujen u pa-ardas len andro perňici. Pal o kaio muršoro phendas, hoj ov

Lidská fantazie je pestrá a bohatá. Bohaté jsou i lidské sny o velkých tajemstvích. Aby člověk uměl vyjádřit svoje city, touhy a sny, volá si na pomoc pohádku. Pohádka má velkou, kouzelnou moc. Nadpřirozené síly, čáry a kouzla, které v ní ožívají a vládnou, proměňují zvířata v lidi a lidi ve zvířata... A zvířata v pohádce, ba i les, voda a vítr, hovoří lidskou řečí. Od té doby, co svět světem stojí, si lidé vyprávěli pohádky a budou si je vyprávět, pokud budou žít na zemi. Pohádky budou trvat navěky. Poslouchejte, děti, co se v naší pohádce stalo...

Byla jednou jedna zem a v té zemi žil bohatý hrabě jménem Boris. Patřilo mu mnoho vesnic, polí, lesů a luk. Borisův rod žil odedávna ve velké moci a slávě. Proto byl velmi pyšný a jeho srdce bylo tvrdé jako kámen. Lidé, kteří pracovali na jeho polích, byli velmi chudí, hladoví a otrhaní. Jejich srdce se svíjela v bídě a zoufalství.

Jedné tmavé noci zářila okna zámku do dáli jako slunka. Ačkoli byla noc, v zámku nikdo nespal. Služky běhaly nahoru dolů, i sám hrabě netrpělivě přecházel z komnaty do komnaty. Na zámku očekávali velkou událost. Hraběnka Klára právě rodila. Hrabě doufal, že se mu narodí syn – nástupce a dědic.

A tu najednou hraběnka obdarovala svět ne jedním synem, ale hned dvěma! Narodila se jí dvojčata. Dva chlapci! Ale div se světe! Jeden byl běloučký jako sníh a druhý byl tmavoučký jako z čokolády.

Když hraběnka Klára spatřila tmavého synáčka, leknutím se jí srdce div rezastavilo! Porodní bába oba chlapce vykou-pala a zavinula do peřinek. O tmavém chlapci řekla, že je prvorozený a chválila ho, že se má lépe k světu než chlapec bílý. Hrabě Boris si bílého synka pevně přitiskl k srdci, ale černého by nejraději dal zahubit. Ale hraběnka Klára ho uklid-ňovala. Jen ať počká, vždyť všechno má svůj čas...



O grofos Boris le parne muršores peske kikiđias kijo jilo, kajča le xiores maj diňahas te murdarel. Kajča e grofka e Klara les margelas, kaj te ačhel smirom, hem savoren hin peskro vacht...

Kajča le Borisiskro barikano jilo našti ačhelas smirom ajsa bara larizaha Paťalas, hoj la Klarake vareko pokerđas. Dukhando rundas: „Čo ča pre amende ajso košiben čidiđas?! Sar oda, hoj marige, savo som maškar o barvale nekšukareder, uilias o čhavo kalo sar o kalo zegoskero kaiipeni?“

Kijo čhavo labardas andre peste baro bikamiben. Paš o bolipen le pameske diňas o nav David u e kaleske Orio.

O muršora baronas sar andaj o paňi. Le Davidos sako kameas u o Orio baroias maškar o solgi. Le Davidos liđžanas barajeske, le Orios ča solgaske. Č o solgi le Orios likernas avri avka, te leskero jilo perel lenge. Paťanas, hoj jekhvar, kanaj ov, sar grofoskero argluno ulo čhavc, lela e zor upral o them, achaloia, hoj leckero dad the aver grofa dživen lengera butatar he ratestar. Lenas les pencia andro pašalutrie gava the pro maľa, kaj pre peskere jakha te dikhel o čoripen the e bokh. Sikhavlas ves te prastal pro graja the pes te marel. Hem the maškar čore manuša dživnas o bare maribneskere. O Orio džan-las ares lačhes te kerel savoro, andre soste ča mukhelas pes! Dželas te čirdel pes pro rukha sar e veverička, den-šel-as sig sar jeleňis. O grofos, kajča peskere kale čhas narado dikhelas, te avka kamľas, hoj te sikhľol goďli. Andre diz avenas olevachingere nekgočlavere sikhade manuša u sikhavnas soduje murpren. Č on ašarde le Orios, hem ov ehas bares godaver.

Andral o Orio avribarilas zoralo, iromado čhavo. O grofos Boris bares čudalintas pes! Paťalas, hoj sa lačo chudelas star. Kajča garudo ačhilas leske, soske hino ajso kalo. Na anlas oda te achalol. Hem andre lengeri fajta niko na ehas so kalo.

Č o David? Paš o Orio ehas ča ajso sanororo. Savorestar iralas u andre nisoste na has iačo. Kajča the avka savoro mnal ehas ča leskero! Le Orioča ča trima pes dikhenas, sar ňi phrala na ovnas. Ladžatas pes vaš peskero kalo phrai. Kai-

Donsovo pysne srdce se vsak nemomno simit s takovou potupou. Věřil, že Kláie někdo učaroval. Hoice zapiakal: „Kdo jen na rás takovou kletbu přivola!?! Jak to že mě, jenž přežen vyšuji svým vzrůstem, mužností a krásou všechny šlechtice, se narodil syn tmavý jako černý mrak!?!“

K chiapci zahořel velkou nenávistí. Při křtu bílého chlapce pojmenoval Davidem a tmavému dal jméno Orio.

Chlapci rostli jako z vody. Davida hýčkali a rozmazlovali a Orio vyrůstal mezi sluhý a čeledíry. Davida považovali za vznešeného, ale Oria jen za sluhu. A sluhové vychovávali Oria tak, aby jeho srdce patřilo jim. Věřili, že jednou, až prvorozený syn hraběte převeźme moc nad zemí, porhopí, že jeho otec a šlechta žijí z jejich mozolů a krve. Brali ho s sebou do okolních vesnic a na pole, aby na vlastní oči viděl chudobu a bídu. Učili ho jezdit na koni i bojovnému umění. Vždyť i mezi cizinci žili výborní bojovníci. Orio vynikal ve všem, do čeho se pustil! Uměl šplhat na stromy jako veverička a v běhu byl rychlý jako jelen. Hrabě, i když svého tmavého syna neměl rád, neodepřel mu vzdělání. Do zámku přicházeli nejlepší učenci těch dob a učili oba jeho syny. A byli s Oriem velmi spokojeni, neboť chlapec byl obdařen i velkou moudrosťou.

Z Oria vyrůstal statný a odvážný junák. Hrabě Boris se nemohl vynadivit! Obdivoval jeho vynikající schopnosti a věřil, že je zdědil po něm. Zahadou mu však zůstávalo, proč je tak tmavý. Neuměl to pochopit. Vždyť v jejich rodu nebyl nikdy tak tmavý.

A David? Ve srovnání s Oriem byl jen taková pápěrka. Všeho se bál a v ničem nevyňikal. Ale i tak celý svět patřil jenom jemu! S Oriem se setkával málo, jako by ani bratři nebyli. Styděl se za svého tmavého sourozence. Orio však po lásce bratra velmi toužil, avšak on se mu vždycky jen vysmíval. Davidovo srdce bylo po otci – pyšné. Oriovo srdce bylo piné lásky – měkké a citivé. Vždy, když se v zámku konaia slavnost, večírek nebo ples, využíval právo prvorozeného a z bohatých sýpek tajně posílal piné vozy obilí a mouky hladovějícím. Fád chodival i do lesa a krmil hladová zvířata. Ptáčkům svpal zrní.



sako var ca avrasas. Le Dav doskero jilo diñas pes pre le deskero – ehas barikano. Le Orioskero jilo ehas kamlipnaskero – kovlo the jileskero. Sakovar, te pes andre diz kerlas o Baro Ďives, vaj o kheĭben, o Orio, sar angluno ulo čhavo, felas andra o peskro barvalipen u bičhavelas o verdana pherde le dživaha the areha le bokhale manuŝenge. Džalas the andro veŝ u deias te chal the le bokhale dživirenge. Le čirikienge čhivelas o dživ. Dikhenas les imar duraj užarenas pre leste u vaš leskero lačhipen palikerde ie ŝukare gilavipnaha.

O grofos o Boris vičinlas sako berš andie peskeri bari bar pašal e diz le barvaie grofikane raklen pro baro avrikidipen andro ŝermos. Imar butervaj viteziske ačhiŝas jekh nap'indžardo maribnaskero, savestar muj űko na dikheias – ov phiravlas e mas-ka. O dikhinkerde manuša leske kijo pindre čhivenas o luluda u vičinenas ieske pro baro ašundipen. Kajča o terno vitezis sakovar pal o turnajis garudes našiolas... Ča o solgas o Jankus, varekana nekfeder ŝermiris andro them, džanelas, kaj ola vitezis hin o Orio. Ov oda ehas, so le Orios čoranes sikhavelas pre kala marijvena.

Kajča o grofos o Boris andro jekh džives the avka džanlas, ko hin o vitezis leskre avrikidipnenge. O bikamlo Orio! Čačes ov, oda kalo zegoskro kalipen, cirdeĭ ke peste o jile savore manuŝenge u učharel leskere kamlipnaskere Davidos! Phend'as peske, hoj le Orios dela te murdarei. E grofka e Klara űi o David lenca na jekhetanarde.

„Dade, na avela tuke phares pro vodi?“ phučlas iestar o David.

„Na! Kada kalo bimanuŝeskero dženo na avela amen te ladžarel! Kerava turnajis, pre savo akharava le nekfedere maribnaskeren andraĭ savoro them u jekh andraĭ lende les vaš o but love phosavela andro jijo: Leper tuke. mio čho, hem ov ehas angluno ulo, leske perela savoro miro barvalipen! U koda pes našti ačhel!“

Sa them u le grofoskro rajipen dživnas andro užaripen pal o turnajis. O raűija, upral sa terne čhaja, užarnas, hoj pale o

se mu odmeňovali pŝektrásnym zpěvem.

Hrabě Boris svolával každým rokem do svého obrovského parku šlechtické syny z celé země na velkolepý turnaj v šermu. Už několikrát se jejich vítězem stal neznámý rytíř v masce. Diváci mu házeli k nohám květiny a povolávali mu slávu. Ale mladý šlechtic vždy po turnaji záhadně zmizel... Jenom sluha Janko, dřívější nejlepší šermíř v zemi, věděl, že tím vítězem je Orio. On to byl, kdo Oria tajně připravoval na tyto zápasy.

Ale hrabě Boris se jednoho dne přece jen dozvěděl, kdo je vítězem jeho turnajů. Nenaviděný Orio! Právě on, ten černý mrak, si získává srdce všech diváků a zastiňuje jeho miláčka Davida! Rozhodl se, že dá Oria zahubit. Hraběnka Klára ani David s ním však nesouhlasili.

„Otče, nebude tě trápit svědomí?“ zeptal se ho David.

„Ne! Ta černá obluda nás už nebude zahanbovat! Uspořádám turnaj, na který pozvu nejlepší šermíře z celé země a jeden z nich ho za bohatou odměnu božne mečem přímo do srdce! Pamatuj, synu můj, on je porozený, jemu by připadl celý majetek! A to se nesmí nikdy stát!“

Celá země a hrabství žily očekáváním turnaje. Šlechtičny, zejména mladé dívky, doufaly, že znovu zvítězí neznámý rytíř v masce. Těšily se na něj a toužily ho poznat. Byly rozhodnuty za každou cenu mu strhnout masku a spatřit jeho tvář!

Večer před turnajem zašel Orio nakrmit své opeřence. Ti ho už v lese čekali, zpívali mu, sedali si mu na ramena a na hlavu, veveřičky před ním radostně poskakovaly. Se svými lesními miláčky prožíval nevýslovné štěstí.

Když se však vrátil do zámku, pocítil jakýsi nepokoj. Jako by ho rozbořela celá duše. Co si se v něm zlomilo. – Co se to jen se mnou děje? – pomyslel si. – Snad se jenom nebojím...?!

Nemohl usnout. Přistoupil k oknu a otevřel je. Pojednou do pokoje vletěla černá hořubice. Oslovil ji: „Nuž, co je, krása-

čhivena tele e maska u dikhena leskero muj!

Rafi, anglo turnajis, gefas o Orio te del te chal peskere čiri-kloren. On imar andro veš les užarenas, gilavnas leske, bešenas leske pro phike the pro šero o veverički anglo leste lošades chužkerenas. Le peskere vešutne kamijpnaskerena šunelas bari bacht.

Kanaj avlas pale andre diz, šundas varesavo bismiripen. Sar te les dukhalas sa vodi. Vareso andre ieste phadilas – S'oda manca pes kerel? – gindinas peske. – Hem ča na darav...?!

Našti sufas. Gefas kije blaka a phundračas la. Jekhvaresto andro kher hurandčas andre e kaži holubica. Vakerčas kia late: „Ta so, tu šukaribnaskri? Tu hurandča kia mande? Hem tu mek ňikana na dikhlčm, ňi te chal tuke na diňom...“

U avka e holubica phenčas la manušeskra čhibaha: „Orio, me avlom tut te araktel! Tajsa, sar avela o agor le urnajiske, užarel tut bari bibacht. Tiro diad kidei vaš tuke o baro visariben vaš oda, kaj tu, ajso kačo, angluno ulo sal!“

O Orio, napaťavindos, hoj e holubica vakerel manušeskra čhibaha, phučas latar: „Ko sal, hoj vakeres manušeskra čhibaha?“

„Pr'oda, ko som, mandar ma phuč, feder man mištes šun, demačas e holubica bi o smiromo phakenca. „O agorutno maribnaskro, saveha tajsa aveha te marel pes, phosadela tut andro jito. Dine leske lav, hoj dena leske vaš oda but love.“

„Holubičko, chochaves!“ vičindas o Orio. „Miri vlastno daj dad xamenas miro meriben?!“ O jilo lange pharisafol, sar te baresce visafilas.

Kajča e holubica vakerilas dureder: „Phenav tuke baro garu-fipen, Orio. O grofos the e grofka nane tuke čače dajdad. Tire erne gades murdarčas o dzivo graj. Tiri daj adale dživesestar živizilas sar e mangavipnas:ri džuvfi. Sar pašolas o vacht le tire ifipnaske, oj avlas te mangel andre diz. Kajča o grofos o Boris jikamejas le Romen u mukhlas pre late natalače džukien.

neviděl, ani nenakrmil...“

A tu náhle holubice promluvila lidským hlasem: „Orio, přišla jsem tě varovat! Zítřa, před skončením turnaje, tě má postihnout velké neštěstí. Tvůj otec ti chystá hroznou pomstu za to, že ty, takový černý, jsi prvorozený!“

Orio, překvapený, že holubice mluví lidským hlasem, se jí zeptal: „Kdo jsi, že mluvíš lidským hlasem?“

Na to, kdo jsem, se mně neptej, raději mě dobře poslouchej.“ zatřepecala holubice neklidně křídly. „Poslední rytíř, se kterým budeš zítřa bojovat, tě má bodnout přímo do srdce. Slíbili mu bohatou odměnu.“

„Holubičko, lžeš!“ vykřikl Orio. „Vlastní rodiče by usilovali o moji smrt?!“ Srdce mu ztěžklo, jako by se v kámen proměnilo.

Ale holubice pokračovala: „Prozradím ti velké tajemství, Orio! Hrabě a hraběnka nejsou tvoji vlastní rodiče. Tvého mladého otce zabil divoký kůň. Tvá matka se od té doby musela žít v žebrotou. Když se blížila chvíle tvého narození, přišla žebrot do zámku. Ale hrabě Boris nenáviděl Romy a puštěval na ni zlé psy. Kousali ji, marně se bránila. Ze strachu a bolesti porodila dítě – tebe. Dobré síly tě zanesly do zámku, kde právě přiváděla na svět své dítě hraběnka Klára. Podířčili tě jí. Jsi Rom, Orio! Ale toto tajemství nikomu nevyzrad! Jako bohatý hrabě bys mohl pomoci svému rodu.“

Orio se rozechvěně zeptal: „Holubičko moje, pověz, kde najdu svou maminku a svůj rod?“

„Romy nikdo nikde nechce, odevšad je vyhánějí, a proto se nemohou usadit. Kočují. Není možné je najít na jednom místě. Ale právě teď je najdeš, nedaieko – pod íesem, a nebo u řeky...“ vrkala holubička.

„A jak poznám maminku? Vždyť jsem ji nikdy neviděl a bez ní zůstanu ve mně smutek a v mém srdci žal navždy!“

Holubice odpověděla: „Maminku najdeš a poznáš ji, neboj se. Tvé srdčko ti napoví!“

dre diz, kaj andr'oda anelas pro sumnal peskre čavores e grofka e Klara. Thode tui kia late. Tu sal Roin, Orio! Ka ča kada gadupipen ma phen nikaske! Sar barvalo groios šaj šigitines peskre manušenge."

O Orio izdrandes phučlas: „Holubičko miri, phen, kaj rakhave mira dajora the mire manušen?"

„Le Romen niko nikhaj na kamel, sathanende len traden, vašoda on naši bešen verdaren. Našij len rakhes pro jekh than Kajča akaria rakheha len nadur – tel o veš, vaj paš e leň... hurkutinias e holubička.

„U sar prindžarava la dajora? Hem nıkana la na dikh'om u bilakero ačhavel andre mande the andro miro jilo e dukh dži savacht!"

E holubica phendas: „La dajora rakheha u prindžareha, ma dara. Tiro jiloro tuke pheneia!"

U e holubica, avka sar hurandās preka j biaka, avka the hurandās othar. O Orio imar na rakhelas andre peste e zor kijo mariben. Kamelas la dizaiar te denašel pal peskri dajori. U so te e holubička ehas ča leskero suno vaj varesavo dikhiben...?

Agoreste o Orio, choča bijo smirom, sufas.

Tosara ehas andre groskri bar but manuša. O groios o Boris diñas te akharel avri, hoj le viteziske dela ajso baro barvalipen, savo mek nıkana! O manuša urde andre paramisengre gada lokes piekal phirerias u andre angaia arenas but lutiča vaš o vitezis. Pre grofka Klara labonas ašundipnaskre gada avjiside la somnakajaha. O groios o Boris užarlas pro peskro the Davidoskeiro avrikheiben.

Le Orioske la dukhatar pal o baro nalačhipen the chochaviben čufonas pal o muj apsa. Kanaj chudinas peskro čaro, zoraless kikidnas les andro burnik – ov labilas sar e jag! O Jankus andās le gres u zoraless angaldiñas le Orios. Pašal o Orio avle o solgi the o solgiñi u baripnaha pre leste dikhenas. Andral len-



Corengeres the bokhaengeres. – Marava man vaš lengero čačipen! – gindinas peske u tradñas le grajes. Savore les hadinde.

O Baro Ďives ačhilas. O maribnaskere terđile angle rajende u le charenca dine len pafiv. O Orio le labarde jakhencia dikhlas pre grofka the pro Davidos. Keci ča dukh mukhlas andre leste o rafutno garudipen! Te kadaj aveilas choča leskeri čačuňi daj! Marias pes zoralo sar o levosi!

O turnajis pñundrađas O chara harangozinenas, le maribnaskerenge čulalas o khamlipen, sar tosara pro čara peiel e drošin. O Orio dichinelas andral sa buke, o charo andro lengro vast prastalas sar o pororo. Them ov marlas vaš peske o romano rat u vaš o čore the bokhale. Imar thodas tele sig savoren! Užarlas les ča o mariben le paluneha. Leha, so les kamlas le chareha te phosadel. Čačes, o meriben phirel pašal lesie, kajča ov les na dikhel. Na, našti našavel peskro dživipen, hem diñas o lav! Našti de: pes tele!

U akana, sar te e phuv izdralas! O Orio ia neva zoraha ilas peskro charo u čhidas pes pro dušmanos. Soduđžene andre pen-de phageren, čingjeren, o khamlipen lenge čorel pro muja. Le Orios kikidel e maska, kajča labo! andre leste varesavi tromadž jag, varesavi garudipnas kri zor džal andre leste. Demel sa zoraha – u o dušmanoskero charo pere! kija leskere pindre! O marušas vičinen le viteziske andre maska pro ašundipen, čhiven leske o luluda... Kanaj kia leste chutkerlas jekh naprindžardi rakhli u čhidas tele leske pal o muj e maska! Savore pre pengre jakha dikhle, hoj o vitezis the o naprindžardo ritieris hin o Orio! Leskro kalo muj labol la bachtaha, o kale čala la khamlipnastar labonas u andrc jakha khelen khelibnaskere čerčieňa.

O grofos o Boris andre choli the bikamiben žgřitindas le dandanca u e grofka Klara mištes na manglisalilas. Ačhilas la te dukhal o vodi. Bešelas parňi, bi o čaludipen. Mek ňikana na di khelas peskere kale čhas ajse šukaies sar arladives. Sar dikhlas o David la dakeri bari dukh, zorales phendas, kaj le řiđan la andre diz. The leske ehas o jakha pherde le apsenca. E Kla-

odešel za svoji maminkou! A co když byla holubička jenom jeho snem nebo nějakým přeludem....?

Nakonec Orio, ač neklidný, přece jen usnul.

Ráno se celý park hemžil lidmi. Hrabě Boris dal vyhlásit, že vítěze odmění tak bohatě, jako ještě nikdy! Hosté v po-hádkových šatech se procházeli a v náruči nesli veilké kyti-ce pro vítěze. Na hraběnce Kláře se třpytilo slavnostní roucho vyšívané zlatem. Hrabě Boris netrpělivě čekal na své a Davi-dovo vítězství.

Oriovi z bolesti nad tak velkou zradou a kiamem stékaly po tvaři slzy. Když vytasil svůj meč, pevně ho sevřel v pěši – blýskal se jako oheň! Janko přivedl koně a silně Oria ob-jal. Okoio Oria se spěhli siuhové a siužky a nadšeně se na něj dívali. Z jejich pohledu četl, že v něm vidí nejenom svého pána, ale i svého zachránce. Zachránce chudých a bédných. – Budu bojovat za jejich spravedlnost! – pomyslel si a popo-hrnl koně. Všichni mu v duchu žehnali.

Slavnost začala. Rytíři nastoupili před šlechtu a meči ji vzdali hold. Orio se planoucima očima zahleděl na hraběnk-u a na Davida. Kolik jenom bolesti v něm zanechaio noční ta-lemství! Kdyby tady byla alespoň jeho rodná matka! Bil by se jako lev!

Turnaj začal. Meče jenom zvonily, z rytířů se lil pot, jako když padá ranní rosa na trávu. Orio dýchal z plných plic, rneč mu v ruce létal jako pířko. Vždyt se bil za svůj lod a za chu-dé a zubožené. Již porazil skoro všechny! Čekal ho už jen soubor s posledním. S tím, který ho měl mečem probodnout. Věru, smrt prochází koem něho, ale ou ji nevidí. Ne, nesmí ztratit svůj život, vždyt dal slovo! Nesmí zakolísat!

A vtom, jakoby nastalo zemětřesení. Orio se s novou si-lou chopí svého meče a vřhá se na protivníka. Oba do sebe bijí, sekají, pot jim zalévá tváře. Oria tlačí maska, ale hoří v něm jakýsi nepoddajný, nezkrotný plamen, jakási tajemná



pharadas. Ačelas sar o bar, sar leske avias andre godi, hoj šaj phukaven les andral o čhaskero meriben.

O Orio pal peskro avrikheldipen pativales bandardas pes angle savore manušende, chučkerdas pro graj u tradñas. O šuňiben, hoj džai te rodel peskera da the peskera familija, bach-talardas leskro vodi. Užarelas les džindardo drom...

Sathanende, kaj dikhlas ča jekh kheroro, phučelas, te vareko na dikhlas la džuvla le chevorenca le rikoneskere danden-dar. O manuša ča le šerenca bondarenas, niko ajsa na jeperdas. Kajča sar lenjar phučlas pai Romende, phenenas, hoj he, dikle len... Angla jekh kurko gele pašal lende. But manuša len košenas, hoj on kampelas angla lende te phandel o kherora la dživaha the kachňenca, but nalačhipena pal lende šundas. Kajča o Orio na džanelas, save manuša hine ola korna u sar on dživen, hem ler ňikana andro dživipen na dikhlas. Namišto leske ehas te šunel pre lende ča o phukavibena u gindas peske, hoj maškar len, de užarel les o namišto, pharo dživipen...

Ratolas, vaš oda o Orio labardas peske tel o veš e jagori u užarelas, kana peskro graj čaravela. Tosarilas, o čerčeňa murđalonas u o džives čuťolas pro čeri, murđardas e jag u chuťkerdas pro graj. Prastalas pašal e leňoji u rodeilas le Roman. Imar na patalas, hoj len rakhela. Hem pal o manušeskero vakeriben imar džanelas, hoj on adađives adaj, tosara odoj.. U o graj ča prastalas u prastalas...

Palis avias e ra: O Orio ehas imar pro rneriben khino, kana jekhvaraste anglal leste siťhade pen o jaga, upral savende o džuvlja vareso tavenas andro pira. Pašal o jaga terđonas o verčana, o graja naphandle čaravenas. O čhavore chuťkere-nas andro paňi, le čhajenge labonas o džinfarde bala andio tepelňirdo kham. O jakha len, je labarnas sar e drosin. Lengero vakeriben the o asaben dur šunčolas. O Orio chuťilas tel o graj, gindas peske, hoj oda avena ola Roma, saven rodel. Sar les dikhle o čhavore, avie andral o paňi u gele pašal leste. O, mu-ša the o džuvla poravnas pre leste peskere bare, kale jaklia.

mu padá k noham! Dav provolava vítezi v masce slavu, hazi mu kytyce květin... Vtom k němu šilkovně přiskočí! a nezná-má divčína a strhia mu z tváře masku! Všichni na vlastní oči vídéli, že vítězem i neznámým rytěm v masce je Orio. Jeho tmavá tvář září štěstím, černé vlasy se mu lesknou potem a v očích mu pohrávají šibalské hvězdičky.

Hrabě Boris zlostí a nenávistí zaskřípal zuby a hraběnka Klára div nepadla do mdlob. Začaly jí trápit výčitky svědomí. Seděla bledá bez pohnutí. Ještě nikdy neviděla svého tmavého syna tak krásného jako dnes. Když David viděl mačino utrpení, prikázal, aby ji odvedli do zámku. Také on měl slzy v očích. Klára, žalem celá sklíčená, klesla do křesla a tvář si zabořila do dlaní. Borise se zmocnila veliká zlost, div mu to hrud neroztrhlo. Ztrnul při myšlence, že by ho mohli obvinít z přípravy synovy smrti.

Orio se po zaslouženém vítězství všem uctivě uklonil, vyšvihl se na koně a dal se do cvalu. Pocit, že jde hledat svoji vlastní matku a svoje rodné, mu oblažoval duši. Čekala ho dlouhá cesta...

Všude, kde narazil třeba jen na jedén domeček, vypytał se, zda někdo neviděl ženu s jizvami po psích zubech. Lidé jenom kroutili hlavami, nikdo si na takovou nepamatoval. Když se jich však zeptal na Romy, odpověděli, že ano, viděli je... Asi před týdnem procházeli okolo nich. Mnozí je proklínali, že museli před nimi sýpky i kurníky zamykat, mnoho zlého si o nich vyslechl. Ale Orio neměl ani tušení, kdo to jsou ti Romové a jak vůbec žijí, vždyť je ještě v životě nepotkal. Bylo mu nepříjemné posouchat na ré jenom stížnosti a pomyslet si, že ho věru trpky a neutěšený život mezi nimi čeká...

Strmívalo se, a tak si Orio u lesa zaižžil oheň a čekal, dokud se mu nenapase kůň. K ránu, když hvězdy zhasínaly a úsvit se rozléval po obloze, uhasil oheň a vyskočil na odpočatého koně. Cválal podél říčky a vyhlížel Romy. Už ani nevěřil, že je najde. Vždyť z vyprávění lidí si už domyslel, že dnes jsou zde zitra onde. A když ten ovčák s ovčák

"Darc raja, ko sar? U so roden maskar amende, Romende?"  
The kanaj o Orio šuricas pes namištes maškar o but naprin-  
džarde manuša, tromades phendas pale: "Rodav mira da, sava  
me űikana na dikhlom, kajča phende mange, hoj pro muj, pre  
meñ the pro vasta has lake o cheva, vašoda kaj la danuarde  
o nalače rikone. Na dikhlan la?"

O Gindža but phagerdas peskro šero, akhardas the le avre  
muršen, kajča űiko pre peskre droma ajsa romña na dikhlas.  
Le Orioske pharo jilo ehas, užarelas, hoj adaj, maškar Roman-  
de, rakheia peskera da.

Le šeraleske na dičholas o rajkano uraviten le mesaphra-  
leske, choča les sas kalo muj. The avka akhardas les kiyo pes-  
kero verdan u priphendas le džuvlerge, kaj te den leske te chal.  
Le tarmenge phendas, kaj te čaraven u nandaren leskero graj.  
Le Orioske diñas o ša utiñpen te sovel u nangelas les te na rušel  
vašoda, hoj leske našti den bareder pativ vaš o taboriskero  
čo ipen. Sar o Orio ie Rornenča tosara bičhavenas te džan le  
Devleha, phendas le šeraleske: "Me som čhavo le baivale gro-  
foskero, te kamenas te bešel, me dava tumenge e phuv u ažuti-  
nava tumenge te kerel o khera. Bares mange pharo, kaj o Roma  
andro miro grofstvos mek phiren upre lele u našti rakhen pen-  
ge čačo kheriben."

O šeralo le Orioske pañikerdas u diñas leske o lav, hoj vare-  
karia avela kia leste andre diz. U avka gefas pale o Orio te rodel  
peskera da u peskere Roman. Le dromeha gindinlas pal o dži-  
vipen andro tabora. Sar te dikhelas var-savo načačo sumnal...

O drom les pale lidžalas le gavenca the mafenca. Sathanen-  
de dikhelas te bufinel le manušen šuken sar kokala. Andre len-  
gre avri šufarkerde muja dičholas bari bokh the dukhadipen.  
Barolas andre leste e chofi the e žaša. Kamelas sigutnes te ši-  
tinel odole marde, bokhale manušenje.

Kija rati avlas andro aver romano taboris. Chufilas tele pal  
o graj u pañikerdas le muršenge, so bešenas andre čar. Pale les-  
ke pañikerdas o šeralo, kajča űi ov na prinđžarias la Orioskra

pred nim objevil ohně, nad kterými ženy cosi věnily v kotlicích.  
Okolo vater stály vozy, koně se volně pásli. Děti se čvachtaly  
ve vodě, děvčatům se dlouhé vlasy třpytily v zapadajícím slun-  
ci. Oči jim svítily jako perličky rosy. Jejich štěbetání a smích  
se rozléhalo široko daleko. Orio seskočil z koně, neboť si po-  
myslel, že toto budou určitě ti Romové, které hledá. Když ho  
spatřily děti, povylézaly z vody a obklopily jej. Muži i ženy  
vytříšřovali na něj svá velká, černá kukadla.

Vajda tábora Gindža oslovil podivného návštěvníka: „Pane  
velkomožný, kdo jste? A co hledáte mezi námi, Romy?“

I když se Orio mezi tolika neznámými lidmi cítil trochu  
nesvůj, směle odpověděl: „Hledám svou matku, kterou jsem  
nikdy neviděl, ale řekli mi, že na tváři, na krku i na rukou  
měla jizvy, protože ji pokousali zlí psi. Neviděli jste ji?“

Gindža dlouho přemýšlel, přizval i ostatní chlapy, ale ni-  
kdo na svých cestách takovou ženu neviděl. Orio posmutněl,  
protože doufal, že právě tady, mezi Romy, určité svou matku  
najde.

Vajdovi se nezdálo šlechtické obléčení hosta, i když měl  
tmavou tvář. Ale i přesto pozval Oria ke svému vozu a při-  
kázal ženám, aby ho pohostily. Mládencům prikázal, aby koně  
hosta čobře napásli a vykoukali. Nabídl Oriovi nocleh a omu-  
vil se, že ho nemohou uctivěji pohostit, protože jejich tábor  
je velmi chudý. Když se Orio s Romy ráno loučil, řekl vajdo-  
vi: „Jsem synem bohatého hraběte, pokud byste se chtěli  
usadit, daruji vám půdu a pomohu vám při stavbě chalup.  
Velice mě trápí, že Romové v mém hrabství ještě kočují  
a nemohou si najít skutečný domov.“

Vajda Oriovi poděkoval za přívětivá slova a přislíbil mu,  
že ho v zámku někdy určitě navštíví. A tak se Orio opět vy-  
dal hledat svoji matku a svůj rod. Cestou přemýšlel o životě  
v táboře. Jakoby viděl neskutečný svět...

Cesta ho znovu vedla vesnicemi a poli. Všude viděl pra-  
covat lidi vvhublé na kost. V propadlých tvářích se jim zračí-

K večeru dorazil do dalšího romského tábora. Seskočil z koně a pozdravil chlapce sedící v trávě. Opět ho přivítal vajda tábora, ale ani on neznal Oriovu matku. Vajda Fatař však nebyl tak čestný jako vajda Gindža. Měl záluďné myšlenky a Oria uctil jen naoko. Viděl v něm pouze bohatého panského synáčka. Velmi se mu zalíbil jeho kůň a proto se rozhodl, že tohoto mladého boháče okrade...

Když se Orio ráno probudil, po táboře nebylo ani stopy! A s tábořem zmizel i jeho kůň! Orio, smutný ze zrady Romů, pustil se pěšky podél říčky. Najednou si všiml, že na jejím břehu se umývá žena. Orio ji oslovil: „Dej vám Pán Bůh dobrý den!“

Žena se k němu pomalu obrátila a odpověděla na pozdrav: „Bůh dej i tobě, synku!“

A tehdy Orio uviděl, že žena má zizženou tvář, hrdlo i ruce! Vrhl se k ní, protože pocítil, že to bude určité jeho milovaná matka! Líbal její tvář i ruce a volal: „Maminko milá, co jsem se tě jenom nahledal! Už jsem ani nevěřil, že tě někdy najdu!“

Také matka ho objala: „Orio, synu můj, zbytečně jsi mě hledal, vždyť já už nejsem mezi živými! Psi mě pokousali tak, že jsem skonala v jejich zubech! Hrabě Boris mě dal tajně pochovat, aby se o tom nikdo nedozvěděl!“

Orio se rozplakal: „Maminko moje, kdo jim dal právo okrást mě o tebe! Vždyť teď jsem sirotek!“

„Nejsi sirotek, synáčku, protože moje duše patří tobě, i když přebývá tam, nahoře...“ chláholila ho. „Nezoufej, Orio! Naše utrpení se promění v dobro! A to dobro vzejde z mé krve, synku. Z tebe!“

Jen to žena dopověděla, proměnila se v černou holubici. „Holubičko, maminko mnej! To jsi byla ty, kdo mě přišel varovat před turnajem?“ vykřikl Orio.

Když se Orio ráno probudil, po táboře nebylo ani stopy! A s tábořem zmizel i jeho kůň! Orio, smutný ze zrady Romů, pustil se pěšky podél říčky. Najednou si všiml, že na jejím břehu se umývá žena. Orio ji oslovil: „Dej vám Pán Bůh dobrý den!“

Žena se k němu pomalu obrátila a odpověděla na pozdrav: „Bůh dej i tobě, synku!“

A tehdy Orio uviděl, že žena má zizženou tvář, hrdlo i ruce! Vrhl se k ní, protože pocítil, že to bude určité jeho milovaná matka! Líbal její tvář i ruce a volal: „Maminko milá, co jsem se tě jenom nahledal! Už jsem ani nevěřil, že tě někdy najdu!“

Také matka ho objala: „Orio, synu můj, zbytečně jsi mě hledal, vždyť já už nejsem mezi živými! Psi mě pokousali tak, že jsem skonala v jejich zubech! Hrabě Boris mě dal tajně pochovat, aby se o tom nikdo nedozvěděl!“

Orio se rozplakal: „Maminko moje, kdo jim dal právo okrást mě o tebe! Vždyť teď jsem sirotek!“

„Nejsi sirotek, synáčku, protože moje duše patří tobě, i když přebývá tam, nahoře...“ chláholila ho. „Nezoufej, Orio! Naše utrpení se promění v dobro! A to dobro vzejde z mé krve, synku. Z tebe!“

Jen to žena dopověděla, proměnila se v černou holubici. „Holubičko, maminko mnej! To jsi byla ty, kdo mě přišel varovat před turnajem?“ vykřikl Orio.

a nos je při sobě! V tom pírků bude přebývat má duše. Bude nad tebou navždy bdít a pomáhat ti.“

Holubice domluvila, zazářilo nebeské světélko a ona vzlétla k obloze. Orio s pláčem hleděl za holubicí, dokud mu nezmižela z očí...

Přitiskl si černé pírkó k srdci a plný žalu se vydal na cestu domů. Za chvíličku zaslechl za sebou dupot koňských kopyt. Romský chlapec ho dohání a za sebou vede i jeho koně! „Pane!“ volá na Oriu. „Promiňte nám, omylem jsme z tábora vzali i vašeho koně. Vajda Fařak se vám velice omiouvá a vrací vám ho!“

Orio se usmál. – Těžké je pochopit romské srdce – pomyslel si. Chlapci poděkoval a dál pokračoval v cestě na svém dobrém koníkovi. Náhle si všiml, že v příkopu leží nehybný člověk. Seskočil z koně a vidí, že člověk je raněný! Ceiou tvář má zalitou krví. Z říčky nabral vodu do klobouku a umývá mu zkrvavenou tvář. V bezduchém těle s hrůzou poznal svého bratra Davida! Ale našťesú voda ho probírá k životu.

David zašeptal: „Orio, bratře můj, dlouhó jsem tě hledal... Naš otec je v žaláři, chtějí ho oběsit!“

Orio objal bratra, v náručí s ním nasedl na koně a uháněl domů. Sotva vešel do zámku, přiběhl k němu jeho věrný sluha Janko: „Orio, dal jsem ti osedlat čerstvého koně! Běž za vrchností a zachraň svého otce! Obvinili ho, že tě sprovodil ze světa! Uháněj, jak jen nejrychleji dovedeš!“

Když Orio nasedal na odpočívajícího koně, vyndal z kapsičky u srdce pírkó z křídla černé holubice. „Maminko,“ zašeptal pírků, „ty víš, že za tvou smrt hoří v mém srdci nenávisť a touha po pomstě! Vždyť i mě chtěl zabít. A teď ho mám snad zachránit?!“

Pírkó se zachvělo a duše matky promluvila: „Vím, synáčku, má zráta tě velice bolí a bojí tě i nenávisť, zrada a neláskavost. Ale tvoje nenávisť nechtě se změnit na lásku. Jen

Kikidñas peske o kalo pororo kijo jilo u pherdo le pharipna ha diñas pes le dromeha khere. Pal o charno vacht šundas pal peste o mariben le grastengere pindrendar. O romano čhavo prastal kia leske u lidžal the leskere grajes! „Raja!“ vičinel pro Orio. „Mukhen amenge, na kamiám tumenge te lel tumare gres. O šeralo o Fařakos tumen bares mangel te na rušen u dei tumenge le grajes pale!“

O Orio asandñas. – Phares te prindžare! o romano jilo, – ginđas peske. Le čhaske paiikerdas u džaias dureder le dromeha pro peskero lačo grajoro. Jekhvareste dikňas, hoj andro jaros pašćil jekh bicalavuno manuš sar bi o dživipen. Chutňas teie pal o graj u dikhel, hoj oda manuš hino mardo! Sa muj čhordo e rateha. Andral e leňori ilas andre stađi o paňi u morel leske ratvalo muj. Le trašeha prindžardas andral o bivoděskro teštos a peskere phrales le Davidos! Pre bacht, o paňi ilas les kijo dživipen.

O David lokes phendas: „Orio, phraleja miro, but rodavas tut... maro dad hino andro phandlipen u kamen les te umblavel!“

O Orio kikiđna le phrales kia peste u andre angaľi leha, beľas pro graj u denašelas khere. So ča avľas andre džiz, prastanľas kia leste leskro soľgas o Jankus: „Orio, me diňom tuke te itarel avre grajes! Denáš pal o ľajaripen u aľakh tire dades! Mukade les, hoj ov tut diñas te murdarel! Prasta, so neksigut-der džanes!“

Sar o Orio beľas pro aver graj, ilas avri andral o gonoro pororo andral kaľa holubičćakri phak. „Dajori,“ phendas loľs le pororake, „tu džanes, hoj vaš tiro meriben laboľ andro ro jilo baro nakamiben u o kamiaripen pal o visariben! Hem : man kamiás te murdarel. U akana šaj me les aľakhav?!“

O pororo izdraľňas u la dakero vođi phendas: „Džanav, čhavo miro, hoj tut miro našadipen bares dukha! u dukhal tut the groskero bikamiben, chochaviben the nakamlipen. Kajča



savo ut avrikkerdas u palis nang les, kaj te del tuke jepaş bar-  
valipen. Mukh le Romenge, kaj andre tire gava te rakhen peng-  
ro čačikano kheriben. Le the avre manuŝenge o čoripen. Palis  
rakhela the miro vodi peskro smirom!“

U o Orio kerdas avka, sar leske phendas leskeri dajori. Man-  
glas vaš o grofos te mukhen les u pro agor the on dujčzene pele  
penge andre angali. Choča andre lengere jile dživenas aver šun-  
ipena.

Akana hiñi e diz paie andro baro vudud. Avika, sar paš o uli-  
pen le Davidoskero the Orioskero. O grofos Boris diñas jepaş  
paivalipen le Orioske u ov leske thodas peskro kher. Butvar pai  
este avenas o šerale le verdane taborendar. Sar anglune pre  
Orioskre phuva bešie o Gindža the o Falakos lengere familijen-  
ca. Palis andre savore Orioskere gava avri baronas o romane  
gava. O Orio ažutinelas na ča le Romenge, kajča savore manu-  
šenge. U vaš oda, hoj ov ehas čačikano, rado cikhenas les sa-  
vore manuša.

The o zoralo jilo le groske le Boriske kovlilas. Dživias  
ukares andro kamlipen le Orioha the le Davidoha. O vodi la  
Orieskra dakro la lošaha dikhel pre peskere čhaskere chave.  
O Roma imar na verdanenas, rakhle pengro kheriben – u lakero  
havo ačhilas le Romengero grofos. Choča the vaš lakero  
vričhordo rat.

Čačes, o Orio dživei dži adadžives, te na muľas...

jetku. Dovol Romům, aby se ve svých vesnicích usadili a naši  
v nich svůj skutečný domov. Zbav bídy i ostatní lidi. Potom  
najde i moje duše věčný klid!“

A Orio udělal tak, jak mu poradila jeho maminka. Vypro-  
sil milost pro hraběte a nakonec si i oni dva padli do náručí.  
I když v jejich srdcích panovaly odlišné city.

Nyní je zámek znovu v plném lesku. Tak jako při naroze-  
ní Davida a Oria. Hrabě Boris předal Oriovi polovinu majet-  
ku a on si na něm postavil vlastní dům. Často ho navštěvovali  
vaidové kočovných táborů. Jako první se na Oriově majetku  
usadili se svými rody Giridža a Falak. Postupně ve všech  
Oriových vesnicích vyrostly romské osady. Orio pomáhal  
nejen Romům, ale všem lidem. A protože byl spravedlivý, měli  
ho rádi všichni.

I tvrdé srdce hraběte Borise nakonec změklo. Žil ve shodě  
a lásce s Oriem i s Davidem. Duše Oriovy matky s radostí  
hledí na své potomky. Splnilo se její přání – Romové přestali  
po zemi kočovat, naši si svůj domov, a její syn zůstal rom-  
ským hrabětem. I když za cenu její krve.

Věru, pokud Orio nezemřel, žije dodnes...

řeklad: Elena Lacková, autorka pohádek (Velký Šariš – Pre-  
šov). Východoslovenský dialekt karpatské skupiny romských  
dialektů z okolí Prešova.

## K A P I T O L A I

Vajda Feri pokrýval střechu na své nové chatrči a bezmocně se díval, jak ostatní už svoje přístřeší dokončují, neboť přišel listopad, venku už mrzlo a chatrče byly ještě bez střechy. Ostrá bolest mu probodla srdce.

Píše se rok 1942 a Cikáni prožívají nejbolestnější dny svého života. Podle slovenského zákona byli v roce 1939 Cikáni a Židé postaveni mimo zákon. Proto jim gardisté nedovolili zde zůstat. Prikázali jim, aby své domky zbourali a vystěhovali se sem, na starý kopec, který se vypínal pod lesem. Polonahé rozcuchané a hladové děti seděly pod lesem u velkých ohňů a zahřívaly se. Najednou bylo slyšet pláč. Určitě se zase popraly. Feri nereagoval na tento pláč, ale dále přibíjel plechy na střechu své chatrče. Začal foukat studený vítr. Zábly ho prsty. Přemýšlel: Ej, ti gardisté přece jen jsou náramně mazaní. Celé léto nám slibovali, že nás z dědiny nevystěhují, a když přišla zima, prikázali zbourat domy a vykázali nás na toto těžko přístupné místo. Vždyť my, Cikáni, bydlíme ve vesnici už více než dvě stě let. Nikdy jsme nekradli, i když jsme žili skromně, z ruky do úst. Naše kapela desítky let vyhrávala vesničanům na svatbách, balech a křtinách, ba dokonce se smutným pochodem provázela zemřelé na jejich poslední cestě. Naše ženy od jara do zimy pracovaly, hospodyním pomáhaly při polních pracích. Vajdu Feriho z myšlenek vyrušil Mito, když mu řekl: „Ej, vajdo, ty tyčky na střese tak těžké plechy neudrží. Spadnou ti na hlavu, a ještě ti děti zavalí! Pojďme raději do lesa a přitáhneme silnější dřevo na střechy!“ Vajda Feri slezl ze střechy a díval se na tenké listy, které přibíjel. Uznal, že Mito má pravdu. Sešli se i další chlapi a radili se, jak co nejdřív dokončit chatrče. Mito řekl: „Ej, Feri, ty jsi vajda, tak teď porad!“ Feri se poškrábal a spustil: „Nedáme se už více strašit! Pojďme do lesa, dokud je vidět. Připravíme si dřevo a večer si je přitáhneme. Vždyť nikdý jsme nikomu neublížili, pracovali jsme, tak za co máme trpět.“

Když bylo poledne, ženy odešly do vesnice, aby sehnaly něco na zub. Do víta měly vstup zakázán. Každý den se tam mohly zdržet pouze dvě hodiny. Kdyby je četníci ve vesnici po uplynutí této doby nachtýali, pořádně by jim

pendreky naložili na záda. Zuza, Fana a Sabina tu jně chodily do vesnice, některé hospodyně si je objednávaly. To když potřebovaly vyspravit pec nebo vyběhít komoru. Ženy jim pomáhaly při drnutí podlahy, při praní koberců a při jiných domácích pracích. Za to jim hospodyně daly brambory, mouku, ba i kousek slaniny. Ženy, aby se nesrazily večer s četníky nebo gardisty, šly se zajdama za humna a potom se přes pole dostaly do osady. Tehdy měli Cikáni zakázán vstup do měst a do veřejných místností, nesměli cestovat vlakem ani autobusem. Osada pro ně byla jako ghetto, z kterého nemohli nikam odejít. Jednoho dne, když Zuza a ostatní ženy přišly do vesnice, bylo tu německé komando a esesáci. Zuza když viděla na jejich čapkách a výložkách zkrfžené lidské hnáty, strachem div nezešlela. Ti vojáci nám určité přinášejí smrt! Vrátila se do osady a s pláčem informovala všechny ostatní Cikány, které ve vsi potkala. Začala hlasitě nařkat. Feri ji hlasitě okřikl: „Zuza, zbláznila ses či co? Cožpak nevíš, že nás sledují? A nestraš ostatní Cikány! Podívej, je zapotřebí chatrče dohotovit a už se začíná sypat snůh, tak se ničeho nesmíme bát, jenom si vysoukat rukávy a pracovat!“ Zuza odpovídá: „Deloro, možná tento snůh zase roztaje, vždyť v lese by zůstaly naše stopy! Chatrče by se nedostavěly. A my bychom pomrzli!“ Feri si zapálil malou hliněnou fajfličku a řekl: „A na koho se můžeme teď obrátit? Jenom na les! V lese jsem našel tak štíhlé borovice, že když je dnes porazím, za několik dní bude chatrč hotová. A ty, Zuza, už mi chystej hlínu a nějaké valky, abych mohl vyzdít i pec.“ Ještě dodal: „Ale kde je náš Julio? Dnes jsem ho od rána neviděl!“ Zuze se v z očíh zračil soucit, když odpovídal: „Víš, Feri, chlapec nemůže chodit do školy, a to mu otrávil dušičku. Víš přece, jak měl rád knihy, a byl skoro nejlepším žákem ve třídě!“ Feri křičí: „Vždyť už skoro rok do školy nechodí, proto se ti změnil! Vždyť víš, že i ostatní cikánské děti vyhodili ze školy!“ Zuza odpovídá: „Ty máš mnoho přátel ve vsi, mohl bys od jejich dětí vypůjčit knihy. Chlapec by byl velmi rád a nemarnil by čas.“

Feri však řekl: „Vidíš, vidíš, Zuza, děti nám vyhnali ze školy a nás z rodných domků, zbytečně se trápíš.“

Když se za dva dny prošla Zuza po osadě, už byla klidnější. Viděla, že se chatrče dokončují. Některé už měly střechy a topilo se v nich. Vůně kouře v ní vyvolávala pocit jistoty a domova. Zahleděla se na sirmý svah pod lesem. Vzpomněla si na svoje dětství. Také ona vyrůstala ve velké osadě. Když napadl snůh, popadla svoje sáně a spolu s ostatními dětmi celou zimu sánkovala. Sánkovala velmi ráda. Představila si, jakou radost by měly i děti z osady, kdyby se mohly prohánet po svahu. „Feri, nemohli bys udělat pro naše děti aspoň jedny sánky? Vždyť v lese je ještě dřeva dost! Když jsem byla malá, ráda jsem sánkovala.“ Feri mávl rukou: „Dej

počkej, Zuza, co ses pomátla? Sáňky? Vždyť kolik ještě je práce na chatrči. Děti se i tak celé dny prohánějí po lese jako splašené ovce."

Romové jen velmi těžko přežívali zimu. Hladověli jako psi. Jen zmrzlé brambory ze zasněžených polí je udržovaly při životě. K tomu dvě tři kostky cukru. Někdy to byla jejich celodenní strava. Všichni měli brzy hluboko zapadlé černé oči a mrtvolně bledé tváře.

Jen co byly chatrce jakž takž posleповané a Romové nebyli pod holou oblohou, ozbrojení gardisté a četníci téměř každou noc prováděli v chatrčích razie. Zjišťovali, zda některý z Romů neutekl, a hledali zběhy nebo partyzány. Potom je vyháněli do nedaleké říčky, přý aby se umyli, protože jsou velmi špinaví. Bavili se. Zatímco několik gardistů sířalo na břehu a dohlíželo na to, aby Romové opravdu vešli do vody, ostatní házeli do chatrčí slizotvorné bombičky. Promrzlé děti ve vodě křičely, plakaly a co nejdřív se z ní chtěly dostat. Ale když doběhly do chatrčí, dusil je plyn a ony začaly kýchat, z očí jim tekly velké slzy. Chlapí gardisty proklínali a nejraději by ty zlomyslně se řehtající zloduchy, kteří se jejich trápením jenom bavili, sekerymi zabili až do vesnice!

Ženy, téměř šílené zimou a strachem, tiskly své kojenice na hrud a k prsům. Také ony proklínaly ty krkavce, že pro ně člověk nemá cenu ani dřevěného goše. Gardisté a četníci se však řehtali ještě hlasitěji. Feri skřípál zuby: „Bestie, nezasloužíte byste si slitování! Kdybych měl alespoň jeden samopal, kosil bych vás jako hady!"

Cikáni v osadě žili v hrozných podmínkách. Když v lese tář sniř, z kopce dolů se valila voda, téměř jim chatrče zaplavila a v osadě bylo bláto po kolena. Noc co noc se v lese kolem osady ozývala střelba. Cikáni čekali to nejhorší. Když šli do vesnice, strašili je, že půjdou na gummy a na mýdlo a že je seberou do koncentráku. Gardisté a četníci nepřestali s raziemi. Skoro každou noc v chatrčích prohledali všechny díry, vyházeli slámu z postelí, vytrásali hadry a velitel Hlinkovy gardy jim říkal: „Všichni jste banditi! I s vámi je třeba skoncovat! A pokud u vás najdeme třeba jen jediného ukrytého partyzána, vyzvědače nebo zběha, udeřť vaše poslední hodina! To vám slibuji!" Když z osady odešli, Cikáni strachem a zoufalstvím nemohli ani usnout. Zuza plakala a křičela: „Deloro, za co nás trestáš?" Také ostatní ženy křičely a ze zoufalství si trhaly vlasy. I při veškeré této bídě se Cikáni dožili léta. V lese rostly houby a začaly dozrávat jahody a maliny. Muži a ženy ještě za umy sebrali vědra a košíky a odcházeli do vzdálenějších lesů, sbírali jahody a maliny, aby zahnali velký hlad. Když se ženy z lesa vrátily, nejkrásnější hříby dávaly do mäs nebo na talíře a chodily dům od domu po vsi a nabízely je hospodynám. Ty si je rády kupovaly, neboť opravdu to byly

houby úplně čerstvé a za několik brambor nebo za kus chleba se jim koupě hub vždy vyplatila.

Ve vesnici bydlely i židovské rodiny. Měly tam obchody, hospody a také vykupovaly od hospodářů obilí. Když Židé vycházeli ze svých domů, museli si na šaty dát žlutou Davidovu hvězdu. Ta hvězda byla označením jejich židovského původu. Jednoho dne, kdy Zuza, Fana a Cilka nabízely ve vsi houby, najednou vesnici obklopili gardisté. Uprostřed postavili nákladní auta a Židy vyvěkli z jejich domovů. Nutili je nastoupit do připravených aut. Muži měli na zádech batohy, v kterých nesli nejpotřebnější osobní věci. Ženy a děti hlasitě nařkaly, muži jenom těžce vzdychali. Gardisté na Židy křičeli: „Rychle, rychle!" Ostatní lidé ve vesnici se na to hrozně divadlo dívali, ukrytí za skly oken. Také jich smutných se zmocňovala hrůza, sami se styděli za tuto zvěřstva, která páchala jejich lidé. Zuza a další ženy se strachem a zoufalstvím utíkaly do osady. Gardisté vynásleli přestárné a nemocné Židy na nosítkách. Ti ukrutně plakali a prosili o pomoc. Gardisté jim nadávali do dářelského plemene, že se konečně slovenský národ od nich očistí. Když ženy přišly do osady, začaly plakat a nařkat, že když teď gardisté berou Židy, potom přijdou na řadu i Cikáni.

## K A P I T O L A 2

Za několik dní po odsunu Židů zasedal ve vesnici výbor Hlinkovy gardy. Na programu byla hlavně otázka Cikánů. Velitel gardy Ján Marcinka řekl: „I osud cikánů je zpečetěn! Mají být transportováni do Osvětími, ale s nimi si to vyřídíme my tady a svedeme to na partyzány." Tajemník gardy Smrek křičel: „V osadě jsou nemocní tyfem, tuším, že už sedm jich zemřelo! Je třeba je co nejdřív vykourit, vyhubit jako potkany, dokud se tyfus nerozšíří k nám, do dědiny!" Velitel gardy Marcinko slbil, že najde důvod k jejich odstranění, s čímž celá garda souhlasila. Za několik dní po tomto zasedání se každý večer začal kolem chatrčí potulovat jakýsi chlap. Byl podivně oblečený. Měl plnovous a jeho prošeďivě vlasy mu visely až na záda. Jednoho večera vešel do Feriho chatrče a pozdravil: „Pánbůh vám dej dobrého večera!" Feri a Zuza se cizince velmi lekli. Hleděli na něho s vyvalenými očima. Cizinec využil jejich překvapení a poprosil: „Slitujte se nade mnou! Uprchl jsem z lágru a utkám před Němci!" Manželš se zmocnila hrůza. Když se Feri vzpamatoval, těžce ze sebe vysoukal: „Tady nemůžete zůstat. Gardisté u nás dělají skoro každou noc razie. Počítají nás. Dostal byste sebe i nás do velkého nebezpečí." Cizinec zakašlal a pak pravil: „Dobře, dobře, však já se těm tchořům i za vás pomstím. Já jim



ukažu! Vždyť ti už nemají ani lidskou podobu. Mám spojení s partyzány a zítra, až se setmí, donesu vám od nich vzkaz. Ne, ne, vy se nesmíte dostat, gardistům do spárů! Já si s partyzány poradím. Ať mě zítra čekají chlapi, ale nesmějí tu být žádné děti. A nikomu ani muk! Doufám, že mě nevydáte gardistům!" Pěkně pozdravil a odešel. Když se Zuza a Feri probírali ze šoku, Feri se Zuzy zeptal: „Zuzo, co myslíš, nebude to nějaký provokátor? Nechce naši záhubu?“ Zuza na to: „Ej, ej, mně se oči tohlo člověka neřábily, jsou falešné! Nesmíme mu naletět! Musíme být opatrní!“ Feri sfoukl svěčku. „Opravdu, nahání mi strach. Sama jsi viděla, co udělali se Židy! Ani my, Romové, si nejsme životem jisti!“

Do rána nezamhouřili oka. Sotva se rozednilo, Feri pověděl chlapům o noční návštěvě. Prý jim možná pomohou partyzáni. Přesně zopakoval, co povídal noční návštěvník. Jsme ve spárech gardistů a gestapa a vysvobodit nás mohou jenom partyzáni, skončil Feri. Chlapi Mito, Bela, Lajoš i ostatní nerozhodně krčili rameny, dívali se po sobě, přemýšleli. Nakonec promluvil Mito: „Židy už odvěkli a my se též bojíme smrti. Co máme dělat? Gardisté nás považují už jenom za chcípací mršiny. Tak proč bychom se neobrátili o pomoc na partyzány?“ Za svými muži přišly také ženy a natahovaly uši, aby zjistily, o čem si povídají. Chlapi se rozhodli, že se spojí s partyzány. Zuza křičela: „Ale tomu chlapovi nevěte! Už jsem řekla, že jsem mu z očí nic dobrého nevyčlela. Ach Bože, Bože, jen aby nám nepřinesl záhubu!“ Feri ještě jednou k chlapům promluvil: „No, chlapi, povězte vy, jakým způsobem bychom mohli uniknout gardistům? Vy se rozhodněte, zda jdeme k partyzánům nebo ne! A až ten chlap večer přijde, pošlu pro vás Julka. Všichni usilují o přežití, tak proč bychom měli stát stranou? Vždyť jsme chlapi schopní, nebo ne? Je pravda, že Romové nikdy nebojovali, a proto nikomu neublížili, ale válka nás k tomu nutí. Tak co, půjdeme do boje, nebo ne?“ Chlapi souhlasili, že na záchranu svých životů musejí něco podniknout.

Velitel gardy Ján Marcinko, když už byli všichni gardisté z okolí ve své krémě pěkně pod parou, vykřikoval: „Tak, chlapi od Tater, poslouchejte! Mám pro vás dobrou zprávu! Zítra začneme noční operaci! Zítra s Cikány skončujeme! Pošleme je přímo do pekla! O naší akci jsem informoval gestapo i esesáky.“ Potom zavolal na hospodského: „Hej, ještě jednu láhev!“ Když hospodský našel všem, velitel gardy se postavil a zdvihl svůj pohár. „Přijíme si na úspěšnost naší akce! Ale musíme ji vykonat v tajnosti! Po jejím uskutečnění ji připišeme na vrub partyzánům.“ Gardisté pili až do rána, i za přítomnosti starosty, neboť chtěli, aby o všem věděl a se vším souhlasil. Starostovi ostatní nic jiného nezbyvalo.

Romové celý den chodili od jednoho ke druhému. Raději se a nemohli se

dočkat večera. Byli pevně rozhodnuti, že se přidají k partyzánům. Neznámý cizinec je nezklamal. Jak slíbil, před půlnocí vešel do Feriho chatrče. Chlapi ho už čekali. Na stole hořela svěčka. V koutech místnosti byla tmá. Julio se schoval za postel. Feri nabídl cizinci stoličku: „Sedněte si u nás, pane! Věříme vám, jste naším přítelem.“ Neznámý vytáhl krabičku cigaret a všem nabídl. „Partyzáni vás pozdravují a čekají na vás! Přiznám se, myslím jsem si, že mě vydáte gestapu, ale teď vám už věřím! Dobře jste pochopili, že gardisté a Němci jsou banda bez svědomí! Ale teď už se nedostanete do rukou Němců ani gardistů!“ „Velmi, velmi bychom chtěli přežít tuto válku. Víte, já jsem vajída a zodpovídám za své lidi,“ promluvil odhodlaně Feri. Neznámý řekl: „Jdemé? Partyzáni čekají! Dnes mají v plánu vyhodit most přes řeku, musíme jim říct, že jsem se ve vás nezklamal!“ Chlapi se zvedli k odchodu. Ale vtom si cizinec odtrhl umělou bradu a fousy. Zahodil paruku a vykřikl: „Tak přece, přistihli jsme vás! Spolupracujete s partyzány!“ V cizinci poznali Romové velitele Hlinkovy gardy Marcinka. Řval: „Tak, smradlaví špinavci, všemu je konec!“ Chlapi zděvěně, zděšeně hleděli na gardistu, Feri měl chuť vrhnout se na něho a prohrznout mu hrdlo. Julio využil toho zmatku a ve tmě nepozorovaně vyběhl z chatrče. Schoval se dále od osady do keřů a lopuchových listů. Osadu během několika minut obkličili esesáci a gardisté. Ti měli na rukávech černých uniform přišité černé hákové kříže v bílém poli. Noc byla tmavá, na obloze ani hvězdička. Osadu obsadili tak, že by z ní neproklouzla ani myš. Romové se vyhnuli z chatrčí, vystrašené matky si tísky kojenec k hrudi. Ostatní děti, probuzené ze spánku, strachem křičely a plakaly. Chlapi znehybněli jako kámen. Kdyby si byli aspoň sekery připravili, byli by se teď vrhli na gardisty, a tak zahynuli aspoň v čestném boji. Velitel gardy křičel: „Všichni jste odsouzeni na smrt! Vy, Cikáni, jste nečistí, méněcenní! V německé říši pro vás není místa!“ Esesáci s namířenými automaty nahnalí všechny do chatrčí. Romové pochopili, že jdou na smrt. Zmocnilo se jich zoufalství a smrtelný strach. Ženy se válely bolestí po zemi, trhaly si vlasy, ba některé se vrhaly gardistům k nohám a líbaly jim boty. Prosilily o milost pro svoje děti. Všech se zmocnilo šílenství. Chlapi se holými rukama vrhali proti svým vráhům, esesáci se jenom řehrali a křičeli: „Banditen! Partisanen!“ Dostihli každého, komu se podařilo uniknout z obkličení. Zatímco jedni esesáci naháněli Romy do chatrčí, druhá skupina polévala chatrče benzínem a ze všech stran je podpálila. Feri křičel: „Ach, hrůza nad hrůzu! Vždyť jsme lidé! Nebo se nebojíte Pána Boha a chcete zmařit tolik životů?“ Z chatrčí vyšlehly plameny, ozýval se z nich lidský řev a pláč. Chlapi uvrhli bušili do dveří, do stěn, tlačili se k malým okénkům a prosili o slitování. Když dým přinesl pach

spáleného masa a kostí, některým gardistům se zvedl žaludek. Zvracel. Vel te! esesáků křičel: „Takto zlikvidujeme všechny méněcenné a zdegenerované rasy! My, Němci, jsme zapálili očistný oheň a zbavíme svět špiny! Vytvořili jsme nový svět čistě rasy!“

Za několik hodin bylo dílo zkázy dokonáno. Chatrče dohořovaly. Zůstal jen popel a pokroucené plechy, které pokrývaly jejich střechy.

Gardisté se po akci nerozešli domů, ale zamířili rovnou do krčmy. Krčmář, také člen jejich gardy, už na ně čekal. Připravil pořádný kar, pořádnou pohřební hostinu. Nosil flašky pálenky a nejlepšíků vín. Všichni pili jako duhy, neboť ještě cítili pach spáleného masa a smradlavý dým. Připijeli na zdraví a vítězství. Velitel gardy se ujal slova: „Cikáni už nejsou! Jako by tu nikdy nebyli! Dnešní akci připíšeme na vrub partyzánům! Jako důvod uvedeme, že Cikáni se odmítli zúčastnit partyzánských bojů, a ti se jim za to pomstili!“ Někteří chtěli pitím umlčet svědomí, ale nešlo to. Stále slyšeli nářek a pláč Romů. K ránu se opilý gardisté vydali domů. Velitel gardy, potácející se ke svému domu, hovořil sám se sebou. Ach, jak lehko jsem oklamal Cikány! Jak jsou jenom naivní, prostí a důvěřiví! Doplatili na to! Dobře jim tak! Proto šli rovnou do horoucích pekel! Když přišel domů, už svítalo. Lidé vstávali, v některých oknech se rozsvítilo. U sudně rachotily řetězy, sedláci napájeli dobytek. Tu a tam se ozývalo kokrhání kohoutů. Někde v dálce zavyl pes. Velitel krácel ke své brance. Jeho manželka Elena celou noc čekala a modlila se. Bože, vždyť už Židy odsunuli, aby něco i těm ubohým Cikánům neudělali! Když ho spatřila a viděla, že je pod obraz Boží, vykřikla: „Jano, proboha, vždyť ty jsi zase pil! Kolikrát jsi mi slbil, že už pít nebudeš!“ Jano Marcinko zablábolil: „Ženo moje, Elenko moje, ty se o mě nestarej! Nepleť se do mých věcí! Víím, že jsem opilý, ale já víím, co dělám!“ Jako kláda se svalil na stoličku. Elena ho svlékla z uniformy a stáhla mu z nohou boty. Jakýsi zvláštní zápach vycházel z jeho uniformy a dráždil jí dech. Když ho vysvlékla, pomohla mu do postele. Jen co se svalil do polštářů a peřin, okamžitě usnul. Ve snu viděl plameny hořících chatrčí. Vycházely z nich strašně spálené bytosti. Poznával v nich Feriho, Žuzu, Cilku, Miťa a další. Všechny poznal. Byl to Cikáni z jejich vesnice. Obklopili ho, cenili na něho velikánské zuby, vysmívali se mu, smáli se. Potom začali kolem něho tancovat a zpívat. Feri křičel: „Ej, pane veliteli, pane Marcinko, pojďte s námi tancovat, sem do plamenů! Chceme vám poděkovat! V chatrčích jsme celou zimu mrzli, ale teď nám je už dobře teploučko!“

Fiorici Formové ho chytli a vlekli do plamenů. Jano se bránil, házel sebou, kopa! a nelidsky řval. Když Elena uslyšela jeho křik, vběhla do

vesnice, a když uviděla jeho znetvořenou tvář, začala ho budit. „Jenko, Jano, probud se! Co je s tebou?“ Jano pomalíčku procítil z hrozného snu. Vystrašenými a nepřítomnými očima se díval na Elenu. Obličej mu sálal horečkou, pak ho polil studený pot. Sotva se mu podařilo promluvit: „Ach Elenko, zdál se mi takový strašný sen! Bože, s tou cikánskou havětí! Zdešená Elena se pozhňala. „Ach Jano, že jste v noci vypálili Cikánům osadu? Vítr v noci až sem přinášel ten strašný kouř. Nebojíš se Boha? Chceš zničit i nás? Toto se vám určitě nepodaří zamaskovat! Víš, co tě čeká, když prohráme válku? I s tím pitím bys měl konečně přestat! Naším chlapcům se ve vesnici kdekdo posmívá, že mají otce pijana a gardistu. Proč ale těm ubohým Cikánům nedáte pokoj? Vyhnali jste je z vesnice. To vám nestačilo?“ Jano na Elenu zarval: „Čuš, čuš, nebo ti...! Vždyť to ne my! Zákon nám to přikazuje a je na nás dodržet ho! A teď mi každé, kdo opovazuje vysmívat se ti? Nezapomeň, že naše moc zničí každého, kdo nejde s námi! Ani ty se do mých věcí nemíchej!“ Když Elena odešla, chtěl usnout, ale svědomí mu nedalo klidu! Nechápal to. Vždyť nespáchal nic zlého. Vždyť plnil jenom zákon. A proto ani jeho, ani ostatní Pán Bůh nemá za co trestat. Potom se rozhodl, že se půjde vyzpovídat.

Julio ležel pod lopuchy, kopřivami a buřinou. Jeho tělo se otfáralo v hrozném nářku a zoufalství. Zpočátku si myslel, že velitel gardy Cikány jen straší. Když už nebylo slyšet žádné výstřely, bušení ani křik, zdvihl hlavu. Odešli, vydechl si. Ale to bylo jenom zdání, neboť právě tehdy vyšlehy z chatrčí první plameny. Šlehalo vysoko a z chatrčí se valil strašný hustý kouř. Dusil ho, bránil mu dýchat. Z chatrčí se ozýval hrozný řev a bušení na dveře a stěny. Zdálo se mu, že slyší matčin pláč, hlas své sestřičky Marienky a malého bratra Filipka. Jejich pláč mu urhal srdce a před očima se mu zatmělo. Chtl nějak pomoci svým rodičům a dalším, strach se v něm proměnil v zuřivost, ale uvědomil si, že proti moci lidí s puškami je bezmocný. Zoufale bíl malými pěstmi kolem sebe. Popraskavými krvavými rty jen němě pohyboval: „Zvířata, jste strašná zvířata!“ Chtl vstát, rozběhnout se, ale nemohl. Strachem se celý roztrásl, nohy, ba i celé tělo mu zdřevěněly.

Ale život si chtl zachránit za každou cenu. Musí, musí se zachránit! Aby se mohl pomstít Vzpěti si uvědomil, že další cikánská osada je vzdálená až přes tři vesnice. A kdoví, zda také je nepostihl podobný osud! V srdci pocítil velkou bolest, v hlavě mu hučelo. Zůstal ležet ve svém úkrytu.

Když osada lehla popelem a slyšel, jak nákladní auta odrahotila, začal se plazit od osady směrem k potoku. Až tam se odvážil vstát a pak se

to zběhl, co mu síly stařily. Chlěl se co nejrychleji dostat od tohoto prokle-  
tého místa. Běžel, vlnami dlouho běžel, v plících se mu strážel dech, t odalo  
ho v boku a cítil že se mu nohy podlamují. Ale neustával. Nebyl si jistý,  
zda ho někdo nepronásleduje nebo zda ho někdo sleduje jako svědka umlčet  
Ne, ne, nesmějí ho chytit. Nesmějí! A utkal dál.

Když se před ním objevila osada, vběhl do vysoké trávy a znovu se  
chvíli plazil. Co když jsou Němci teď tady? Najednou ho jeho tělo přesta-  
lo poslouchat. Chlěl se postavit, ale nemohl. Upadl a pomaloučku padal  
do bezvědomí.

V osadě žila i stará Estera. Chodívala brzo ráno do vesnice, neboť jedné  
hospodyně pomáhala při polních pracích. V travě spatřila chlapce. Velmi se  
zalekla. Poklekla k němu a zahleděla se do jeho ztrhané tváře. U Julo se jenom  
pomalu objevovaly záblesky vědomí a proplétaly se s blouzněním. Když Estera  
zjistila, že chlapec žije, spadla z ní hrůza z chlapcovu stavu a začala ho křísit.  
Třela mu tvář i uši. Chlapec se začínal probírat z bezvědomí. Uprtl na Esteru  
zmatené a vysražené oči. Bolesně vykřikl: „Mámo!“ A potom oči opět za-  
vřel. Estera mu rekla: „Chlupče, neboj se mě, já ti neublížím! Jsem Cikánka  
jako ty!“ Estera pochopila, že chlapec prožil něco strašného.

Zdvíhla ho ze země a přenesla ho do svého domečku, který stál na okraji  
osady. Bála se, aby nikdo z Cikánů nevyšel a aby chlapec nespátl. Až  
když pořádně zavřela dveře na petlici, pozorně si hocha prohlédla. Bosé  
nohy měl podrápané a zkrvavené, košilkou a kalhoty potrháné. Ještě jed-  
nou mu laskavě zopakovala: „Synku můj, neboj se mě.“ A posadila ho na  
lavici. „Pověz mi, odkud jsi a jak se jmenuješ? No tak, uklidni se, říkám ti,  
už se mě neboj.“ Julo sebou trhl, jako by se právě probudil ze sna, a začal  
bolesně plakat. Estera ho třesoucí se rukou pohladila po kučeravých vla-  
sech. „Mluv, dítě moje, chci vědět, kdo jsi a odkud přicházíš.“ Julo přestal  
plakat a s malými přestávkami jí vyprávěl, jak gardisté a Němci vypálili  
jejich osadu s živými lidmi.

Esteru chlapcova slova vyděsila. Ani ona nedokázala zadržet pláč. Vzly-  
kala: „Ach, Deloro, Deloro, vždyť jsem všechny znala! Ach ta bezcítná  
zvířata! Ne, ani zvěř by to neudělala, ne, zvěř ne. Jak jen mohl prolít tolik  
lidské krve!“ Objala chlapce: „Synáčku, nesmíš nikomu prozradit, že jsi  
přišel z té osady. Rozumíš? Nikomu! Gardisté se budou bát tvého svědec-  
tví! Potom by vypálili i naši osadu. Od nynějška budeš mým vnukem!  
Nebudeš se jmenovat Julo Červeňák, ale Julo Magoň. Zapamatuj se si to?  
Magoň. Moje dcera se vdala, žije daleko od nás, povím, že jsi její syn, že  
tě poslala za mnou. Ve městě znám dobrého člověka, který dělá falešné  
doklady. A tady, v osadě, když se tě budou Cikáni ptát, odkud jsi přišel,  
nic jim neříkej. Pověz, že to ví babička Estera!“

Julo už několik dní nevycházel z domu. Ležel ve velké horečce, často  
blouznil. V blouznění vykřikoval: „Maminko, tatínku, kde jste?“ Estera  
mu z vesnice nosila mléko, vařila čaj z bylinek a balila ho do studených  
obkladů. Celé hodiny u něho proseděla a hladila mu obličej. Ale horečka  
neustupovala. Chlapec v blouznění přivoloval svoje blízké. Estera dělala,  
co mohla, aby Julka zachránila. Až po týdnu horečka ustoupila a v Julovi  
se začalo probouzet vědomí. Ale jeho oči byly často ještě nepřítomné.  
Estera k němu promlouvala: „Julko, prober se, podívej se, jdu vařit haluš-  
ky a nemá mi kdo přikládat do sporáku. Pojď, pomůžeš mi.“ Donesla ze  
studně vodu, umyla mu tvářičky, učesala vlasy a postavila ho na nohy.  
Chlapec se pomalu vracel do života. Zatímco Estera házela halušky do  
hrnce, Julo lámal na kolenné dřevo a přikládal na oheň. Když se najedli,  
Estera rekla: „Julko, zítřka brzy ráno půjdeme na houby!“ Kromě žen pů-  
jdou i chlapi Gregor, Maťo a ještě jedno velmi pěkné děvčátko, Žanetka.  
Uvidíš, spřátelíš se s nimi a budeš si s nimi hrát!“ Julko zaprotestoval:  
„Nel! Nebudu se s nimi přátelit, vždyť je neznám!“ Estera ho objala: „Uvi-  
díš, jsou to dobří chlapi. Jsou to děti jako ty. A až nasbíráme houby, ty je  
poneseš a já poneseš dřevo! Teď potřebujeme mnoho dřeva! Musím ti pře-  
ce vařit. A nezapomeň Julko, že jsi tady doma. O tom, odkud pocházíš,  
nikomu ani muk. Toto tajemství si musíš uchovat, neboť jinak bychom  
přišli do neštěstí, zničili bychom naši osadu!“

Brzy ráno, ještě za tmy, se ženy Milka, Hermína, Maňa a Ilona vydaly  
na houby. A tak jak Estera povídala, šli s nimi chlapi a děvčata. Maňa  
zaklepala Esteru na okno a zavolala: „Pojď, Estero, jdeme!“ Estera vzala  
připravené vědro, sušila do něj plachtu z pytle, v které měla přinést dřevo,  
Julovi dala do ruky košík a vyšli. Ženy překvapeně zíraly, že Estera není  
sama, ale má s sebou chlapce. Utichly. Jenom Maňa se zeptala: „Estero,  
kde jsi vzala toho chlapce?“ Estera jim vysvětlila, že přijela její dcera  
Jolanka a přivezla jí Julka, aby nežila tak sama, prý se jí chlapec hodí.  
Maňa se zamračila: „Taková dobrá kamarádka, a ani se mi neukázala.“  
Estera jí bránila: „Nehněvej se, děvčata, víte, Jolanka přišla tajně v noci  
a hned musela odejít.“ Chlapi a Žanetka poskakovali kolem Julka. Chlěl  
si s ním povídat, ale on jenom klopal zrak a schovával se za babičku. Ženy  
chodily do lesa za trny proto, aby je nespátlili gardisté. Mohly se potkat  
i s partyzány, ale těch se nebály, neboť věděly, že oni bojují také za zachrá-  
nu jejich životů. Když vešly do lesa, svítalo. Děti našly hříby dříve než  
jejich matky. Jenom Julo ne a ne najít aspoň jedinou houbu. Byl velmi  
zklamaný a před Esterou se styděl. Ale najednou se mu mezi stromy ztra-  
tila a Julo neviděl ani ostatní. Zalekl se. Les se mu zdál cizí a nepřátelský.  
„Babičko, babičko, kde jsi, ozvi se!“ volal. Estera se mu hned neozvala,



Fotože hledala místo, o němž věděla, že tam rostou hřibky. Chcela chlapci užívat radost. Ale když zaslechla jeho hlas, roztáhla se k němu. „Julko, pojď sem! Podívej se, i my jsme našli hřiby! Fosbíraj je!“ Julko s radostí ukládal hřibky do košíku. Za chvíli ho měl plný. Estera a ostatní ženy navázaly růže dřeva a vlekly je na zádech. Julko vešle poskakoval s plným košíkem. Gregor, Peko i Martin se cestou z lesa znovu posouvali sblížit se s ním. Začali rozhovor. A Julko už před nimi neuftikal k Esterě. Mile jim odpovídal.

Estera byla velmi ráda, že si Julko našel přátele, že už v noci dobře spí a nevykřikuje ze spánku. Vždy večer, když sfoukla svíčku, šeptala: „Deloro, děkuji ti, že jsi zachránil naše dítě.“

Jednoho pozdního podzimního večera, když Julko už spal a Estera se v těžkých myšlenkách na slavníku jen převalovala, někdo rázně zabušil na okno. Vzápětí se ozval hlas: „Cikáni, vstávejte! Všichni ven!“ Estera zdvihla hlavu. Dupot vysokých bot a bouchání na stěny se ozýval všude kolem. „Svině, jak dlouho vás ještě budeme honit, há? Však již brzy z vás zůstanou jen kůže a smrad!“ Estera vyskočila z postele, stimulými prsty se oblékala a bučila Julka: „Julko, vstávej, přišli gardisté. Ale neublížij nám, neboj se!“ Jejich šlenství už dlouho nepotrvá!“ Julko se přitlačil ke stěně a vypláště se zeptal: „Babičko, zase přišli gardisté?“ Ze strachu se rozplakal. Vtom na okno zase dopadly údery. „Ven, havěti cikánská, neslyšíte!“ A zvenku se ozýval pláč žen, vzlykot a nářek dětí. Estera zabalila Julka do deky a vyšli ven. Osada byla obsazena Němci. Esesák křičel: „Jestli najdeme mezi vámi jenom jednoho podezřelého, vy chátro mizerná, půjdete všichni do horoucího pekla!“ Gardisté prohledávali v chatrčích každý kout, vyhazovali slamenky, z postelí peřiny, prohrabávali se v šatech. Když nic podezřelého nenašli, vyšli i na půdy, svítili si baterkami a také tam všechno prokutali. Ale najednou pláč dětí a vzlykot žen přestal hukot stíhaček a za nimi se ozval hřmot bombardérů. Gardisté oněměli. Pozhasínali baterky a jako splašení zající utkali do vesnice. Esesáci zhasli reflektory na autech a motorcích. Zúchli. Až když letadla odletěla, s hřmotem se odporoučeli. Báli se. Estera se usmála: „Báli se!“ Zalomila rukama a přitulila k sobě chvějícího se Julka. „Deloro, báli se, jaké štěstí.“ Tíse se rozplakala.

Blížila se fronta. Stále častěji a blíže bylo slyšet střelbu, dunění děl a hukot letadel. Gardisté se scházeli ve své hospodě, ale už se tak neopíjeli. I fanatici přestali věřit, že Němci vyhrájí válku. Více než dravým zvířatům byli teď podobni potkanům, kteří chřejí uprchnout z potápějící se lodi. Velitel gardy Jano Marcinko pochopil, že se blíží konec jejich moci. Kolem zuřil ohně. Ale oni se nesmějí popálit! Ne, to nesmějí dopustit! Musí vzít ro-

zum do hrsti. Marcinko utěšoval ostatní: „Chlapci, čeho se máme bát? Jsem přesvědčen, že Rudá armáda je jenom plamen svíčky. Když se na ten plamen foukne, zhasne. Židé už nepromluví a Cikáni, ti méněcenní hlupáci, ti ničemu nerozumějí, budou zticha jako prasata v žitě. Naše uniformy odložíme, ze vsí odejdeme jako civilové, ujedeme na posledních tancích s Němci. Po válce se vrátíme jako bojovníci a partyzáni! Nesmíme ztratit hlavu! Vždyť naše doba ještě přijde! Nebudeme přece sami strkat hlavu do oprátky!“ Všichni souhlasili a horečně se začali radit, jak co nejrychleji zmizet z vesnice.

Do krémy náhle vstoupil velitel gestapa. S namířenými samopaly ho doprovázelo šest esesáků. Velitel vztýčil pravici: „Heil Hitler!“ Gardisté neochootně vyskočili do pozoru. Opětovali pozdrav. Ale v jejich gestu nebylo už předchozího nadšení. Přiskrcenými hlasy zvolali: „Heil Hitler!“ Velitel gestapa řekl: „Naše armáda musí na nějaký čas ustoupit! Ustupujeme, ale vrátíme se! Velké Německo vyhraje válku! A protože ustupujeme, potřebujeme civily, kteří půjdou s námi a budou nám kopat zákopy a opevňovat naše linie. Proto vám prikazuji, zejména vám, pane veliteli gardy, abyste do zítřejšího večera zabezpečili alespoň padesát mužů z vesnice!“ Když to řekl, ještě jednou pozdravil „Heil Hitler!“ a odešel. Esesáci, kteří stáli ve dveřích, měli samopaly namířené v bojové pohotovosti na gardisty. Gardisté zkoprněli. Když procitili, sršela jim z očí zlost a pomízení. Veliteli gardy se rozčilením třásly rty. Nemohl promluvit. Až za chvíli procedil: „A my jsme jim celé roky sloužili!“

Druhý den gardisté spolu s Němci zatýkali civilisty, muže od sedmnácti do šedesáti let. Nebylo jich mnoho. Jenom ti, kteří se nestačili schovat nebo utéci do hor. Soustředovali je ve škole. Civilisté nadávali na gardisty, že ještě stále slouží Němcům. Cožpak nechápu, že Němci válku prohrájí? Že je všemu konec? A právě teď, když už měli naději, že válku přerážejí, pochytají je jako bezbranné vrábce. Jeden mladý chlapec, když ho odváděli, osopil se na gardisty: „Počkejte, vy krkavci, až přijdou Rusové, také my vám zakouříme!“ Gardisté se jen tak křivě pouсмáli, ale jeho slova je bodala do srdce. Když muže z vesnice soustředili ve škole, sedláci, kteří ještě měli koně, museli zapřáhat a odváželi chlapy za ustupujícími Němci. Chlapy se chtěli domluvit na úteku během cesty vozem, neboť je doprovázeli pouze tři ozbrojení Němci. Když se domlouvali, jak uprchnout, jeden z nich vysřelil do vzduchu a vykřikl česky: „Půjдете s námi až do Německa!“ Až teď chlapi poznali, že je to Sudeťák.

Velitel gardy si ještě vzpomněl, že právě teď se vrátili cikánští muži z tábora nucených prací. Také ty je třeba posbírat! Vydali se do osady. Estera, duše osady, se právě chystala do vesnice, když na cestě spatřila

kolonu. Něměč a za nimi na vozech civilisty. Ustrašená se rozběhla hlub-  
Uprostřed osady křičela: „Chlapi, chlapi, musíte utkat! Schovajte se. Němci  
berou muže! Ach Devla! Pouze nedávno jste se vrátili z nucených prací  
a opět na vás číhá neštěstí!“ Vystrašení chlapi obklopili Esteru a ona jim  
řekla, co viděla na cestě. Chlápů se zmocnila panika. „Musíme rychle  
prýč! Schováme se v lese, tam už se neodvážím!“ Jenom Rudo Esteru nevě-  
řil. „Nevěřte Esteriným výmyslům! Vždyť jsme si svoje vytvářeli v táboře  
nucených prací!“ Chlapi se začali mezi sebou dohadovat, ale přece jenom  
zvířel zdravý rozum. Naházeli na sebe, co mohli, a běželi se schovat do  
lesa. A věru, Estera měla pravdu. Gardisté opět obklíčili osadu a hledali  
chlapy. Našli však jenom starce a děti. Rudo se schoval pod postel, ale  
i tam ho vyčteničkali. Gardisté se ptali žen, kde jsou ostatní muži. Ty se  
zapřísáhly, aby jim oči vytekly, aby zemřely, ale že jejich chlapi se z tábo-  
ra ještě nevrátili. Gardisté odvádějí samotného Rudu.

„Němci na východním Slovensku podnikali poslední ofenzivu. Bylo to  
jejich poslední bojové vzepětí sil. Ruská armáda se nezadržitelně blížila.  
Velitel gardy, starosta a tajemník se připravovali na útěk. Marcinko se  
loučil se svojí ženou: „Vidíš, Elenko, jak jsme věřili německé armádě. Ale  
ještě není nic ztraceno! Vždyť Berlín je ještě daleko! Nestračuj se, vrátím  
se ti. Moji uniformu dobře schovej, ještě ji budu potřebovat. Do peněz-  
ky mi vlož peníze a do podšívky kabátu zašij ten zlatý řetěz a prsteny,  
které jsem donesl od Žida Cajzlera. Zlato má vždy svoji cenu, dá se za něj  
všelicos koupit!“ Vzlykající Elena mu do batohu zabalila chléb, slaninu  
a vložila tam i několik krabic nábojů a láhev pálenky. Když už byl Mar-  
cinko přichystaný, oblékl si kožený kabát a ženě řekl: „Elenko, až přijdou  
Rusové do vesnice, nezapomeň pohostit velitele!“ Objal i své syny a nasedl  
do džípu k německému fidičovi. Tam už seděl starosta, tajemník a velitel  
četnické stanice. Samopal si schoval pod kabát.

Bylo pochmurné lednové ráno. V dálce hučela letadla, duněla dělostře-  
lecká palba, která neutichala po celý den. Bylo slyšet i rachot katůšů. Když  
se zešerilo, oblohu nad vesnicí a osadou osvětlovaly rakety, které měnily  
noc v den. Světlo bylo tak silné, že lidé mohli sbírat i jehly. Všude duněla  
děla, vybuchovaly šrapnel a granáty. Lidé ve vesnici se schovali do skle-  
pů. Země se otrásala. Estera pochopila, že v osadě nemůže zůstat. Nejbez-  
pečnější bude ukryt se v lese. Ženy s pláčem opouštěly chatrce. Děti při-  
kryly dekami, kojenče vzaly do náruče a utkaly. Julko se na všechno dí-  
val nepřítomnýmá očima, kterými viděl, jak hoří jejich osada. Znovu všich-  
ní shoří? Ale místo pláče a křiku slyšel dunění děl a kulometů. Malá Ža-  
netka k němu přiběhla a zatahala ho za ruku: „Julko, co stojíš jako sloup?  
Pojď, vždyť vidíš, že všichni utíkají!“

Chlapi vyběhli z lesa ženám naproti a zavzdali je do hlubokých prohlub-  
ní, které vznikly po prudkých deštích. Až sem bylo slyšet rachot tanků.  
Byly blízko, na cestě pod osadou. Chlapi celou noc proseděli ve výmo-  
lech a napjatě poslouchali, z které strany dopadají střely a kde vybuchuje  
zem. Modlili se k Delorovi, aby jim pomohl přežít tuto hrůzu. K ránu  
stíelba utichla. To znamenalo, že se fronta přehnala. Estera, nejmilejší  
žena, vyšla jako první z úkrytu a řekla: „Jdu na výzvědy!“ Když už viděla  
na cestu, zastavila se. Pochoďovali po ní zvláštní vojáci. Překvapená chvě-  
li zkoumala, co je to za armádu. A najednou v ní hrklo. Deloro, vždyť to  
jsou Rusové! Z radosti se jí chtělo smát i plakat zároveň! Rozběhla se  
nazpět do lesa a volala: „Chlapi, ženy, pojďte domů! Rusové jsou tady!  
Jsme zachráněni! Přežili jsme frontu, budeme žít!“ Ženy a muži jen nedů-  
věřivě a opatrně vycházeli z lesa domů, do osady. Chatrce nebyly poško-  
zené. Přes osadu procházeli ruští vojáci. Cikáni, ačkoliv byli promrzlí  
a unavení, vytáhli cimbál, basu, vzali housle a radostnou muzikou vítali  
své osvoboditele. U kapely se zastavila skupina vojáků. Hudba v nich  
vyvolala dojetí a na jejich tvářích vyčarovala i bolavé slzy. Když ruští  
vojáci viděli promrzlé děti, brali je do náruče a líbali je jako svoje vlastní.  
Které už léta neviděli. Když se vyplakali a také potěšili, jeden z důstojníků  
se zeptal: „Lidé boží, povězte nám, je Berlín ještě daleko?“

I když se fronta už přehnala přes vesnici a osadu, ještě stále bylo slyšet  
rachot tanků postupujících stále vpřed. Ve vesnici se usídlil ruský vojen-  
ský štáb. A jak řekl velitel gardy, bývalý gardisté, nyní už civilové, hostili  
ruské důstojníky, nabízel jim pálenku, chléb a slaninu. Mysleli si, že tak-  
to se vykoupi ze spáchaných zločinů.

Za několik dní, když už se ani stíelba neozývala, vesnici procházela  
další bojová technika a tisíce ruských vojáků. Četnická stanice zela bez  
svého velitele prázdnotou. Ale ve vsi bylo třeba udržet pořádek, proto se  
bývalí četníci vrátili do své služby. Ale staré uniformy se neodvážili ob-  
léct. Zůstali v civilu, jenom na rukávy si dali bílé pásky. Znovu zaujali  
svoje místa na stanici. Tentokrát jako lidové milice, budoucí příslušníci  
národní bezpečnosti. Nebyli si jisti svým postavením. Bylo třeba odvážit  
se mezi vesničany, čím dříve, tím lépe, a prozkoumat, jak je příjmové. Vel-  
mi pozorně zkoumali, zda se i v novém politickém uspořádání budou moci  
ujmout úlohy strážců pořádku. Ale mezi lidmi se nic nezměnilo. Přijímali  
je tak jako předtím. Moc jako moc.

Od okresního velitele národní bezpečnosti dostali příkaz vytvořit brigá-  
dy na opravy mostů, které byly podminované, a na opravu rozbitých cest.  
aby ruská armáda mohla bez překážek postupovat. Na brigádu sháněli  
vesničany, ale potom si četníci vzpomněli i na Cikány. Vydali se do cikán-



ské osady. Pendreky ani pistole nemějí, neboť všechny zbraně museli ode-  
vzdat ruským vojákům. Ozbrojili se tedy holemi.

Když je Cikáni viděli přicházet, v osadě nastal zmatek. „Co od nás chtě-  
jí?“ Když Estera zaslechla, že v osadě je křik, vyšla na cestu. Jakmile  
spatřila bývalé četníky, rozzlobila se a zeptala se: „Co tu zase chcete?  
Zbláznili jste se? A na co vám jsou ty hole?“ Ženy se daly do pláče. Mys-  
lely si, že jim zase berou chlapy, neboť Rudo se domů nevrátil. Estera se  
ještě více rozzuřila. Křičela: „No, povězte, proč jste přišli?“ Bývalý čet-  
ník Michal řekl: „Víte, že Němci vyhodili řadu mostů, zničili cesty a ruská  
armáda nemůže postupovat. Přišli jsme pro vás, abyste šli na brigádu!“  
Uražená Estera řekla: „Já si myslím, že staré časy jsou už za námi. Není  
třeba nás nahánět holemi. Na brigádu půjdeme i sami, když bude třeba.  
A bez vás!“ Vylekaní chlapi a ženy děkovali Esterě, že umí říci, co je  
potřeba, a že se jich umí zastat. Druhý den Cikáni nastoupili na brigádu.  
I když byli hladoví, práci si ulehčovali písní. A všude v popředí byla Este-  
ra. Nemohli si jí nevšimat. „Jen aby nás Estera nezradila!“ řekl bývalý  
četník Michal. „Ale, dej pokoj, kdo by Cikánce uvěřil?“ máchl rukou dru-  
hý bývalý četník. „I když válku vyhrají Rusové, my budeme vždycky de-  
mokraty, chápeš? My zůstaneme vždycky u moci!“ Michal se usmíval, ale  
Estera mu přece jenom nešla z hlavy.

„Nemysliš, že ta stará se jaksi vyvyšuje?“ „No, co na tom? Vždyť víš  
dobře, že Cikán zůstane vždy jenom Cikánem,“ se smíchem uzavřel roz-  
hovor jeho kamarád.

Chlapi v osadě chytali v nedaleké říčce ryby. Chodila s nimi i děvčata  
Žanetka a Sedra. Ryby, které chlapi nacyhtali, děvčata očistila, a když  
chlapi založili oheň, hned si je opékali a jedli. Další ryby si odkládali do  
košíku a odnesli je domů.

Děti, i když nebyly nikdy syté, byly vždy živé, hrály si, dováděly, kde se  
jenom dalo, zazpívaly si a zatancovaly. Také Julu s nimi zpíval a tancoval,  
ale nikdy se neuměl rozveselit jako ony. Cítil těžký smutek. Sžírala ho  
touha po návratu do rodné osady. Toužil znovu uvídnout to místo, kde jeho  
nejbližší vypustili duši. Neztvářel naději. Věřil, že se tam jednou vrátí.

Od osvobození už uplynul rok a v Julově hlavě ustavičně vířily myšlen-  
ky a pocity, v kterých hořela touha po blízkých. Když už to nemohl vydr-  
žet a nedokázal svoji touhu před Esterou utajit, jednoho večera jí pověděl:  
„Babičko, chtěl bych se vrátit do své osady.“ Estera se lekla a sevřelo se jí  
srdce. Chvlni se na Julu nedůvěřivě dívala a potom tiše řekla: „Julko, a proč  
tam chceš jít? Vždyť už nikdy svoji rodinu neuvidíš.“ Julu se vrhl Esterě  
do náručí a vzlykal: „Babičko, chci, chci! Chci jít do naší osady! Chci jít  
do naší vesnice! Musím vidět to místo. Ach babičko, vymysli něco!“ Ester-

ra se usmála, ale její srdce bylo smutné. Bylo jí ho líto, a nechtěla chlapce  
ztratit.

O dva dny později chodila Estera po vesnici, ve které se Julu narodil.  
dům od domu, a hledala mu místo do služby. Ale nikde pomocníka nepo-  
třebovali. Estera se nakonec rozhodla, že zajde do dvora bývalého velitele  
gardy, současného předsedy národního výboru. Paní Elena přijala Esteru  
s Julem vlídně. „Co vás k nám přivedlo? Co byste si přála?“ Estera odpo-  
věděla: „Vidíte, paní, jsem už stará, mám vnoučka, ale jen těžko ho mohu  
uživit. Chtěla bych ho dát do služby. Mohl by pást krávy anebo tře-  
ba i berany. Pokud nějak máte. Víte, že teď jsou těžké časy.“ Paní Elena  
je pozvala do kuchyně. Esterě nabídl stoličku. Ta si sedla a Julu si s údivem  
prohlížel zařízení. Najednou se otevřely dveře a do kuchyně vešel Ján  
Marcinko. Zůstal ve dveřích a chvíli zaraženě hleděl na divnou návštěvu.  
Elena mu pověděla: „Podívej se, Janko, chlapec by chtěl u nás sloužit.  
Pást naše krávy. Hodilo by se nám to, vždyť pacholka nemáme.“ Když se  
Marcinko vzpamatoval, neboť ve svém domě nečekal Cikány, kývl na  
Esteru: „Stará, odkud vlastně jsi?“ Estera se na něj udiveně zadívala: „Odkud,  
piáte se? Nuž, ze Svatovců!“ Když Marcinko zaslechl jméno vesni-  
ce, neznatelně si vydechl, ale očima visel na chlapci.

Julu se na velitele pozorně zadíval. Poznal ho a zkomplněl. Div se mu  
srdce v hrudi neurthlo. Ale přemohl se. Sklopil zrak. Ne, to nemůže být  
on. Tento vážený pán nemůže být vrah! „A on?“ vystrčil bradu Marcinko  
na Julu. „Také on.“ pomalu řekla Estera a zpytavě se zahleděla na Marcín-  
ka. „A co za tu službu dostane? Kolik?“ zeptal se Marcinko. Estera na to:  
„Pane předsedo, potom se dohodneme, až jak se chlapec osvědčí.“ Mar-  
cinko přikývl: „Dobře, ať chlapec zůstane. Ale ještě mi pověz, kolik je mu  
let?“ Estera se podívala na Julka, v očích se jí objevily slzy: „Jmenuje se  
Julu Magoň a je mu třináct roků.“ Když to dopověděla, její i vař zůstala  
smutná a rozlitozněná. Poděkovala předsedovi, že chlapec přijal, podě-  
kovala i paní Eleně a Julovi nakázala: „Julko, buď hodný, takový, jaký jsi  
byl doma, a pány na slovo poslouvej.“ Když vyšla na dvůr, Julu vyběhl  
za ní, líbal jí oblíbené ruce. Plačky zaseptal: „Děkuji ti, babičko, mám tě  
velmi, velmi rád!“

Když Julu nastoupil do služby, psal se rok 1947. Právě bylo jaro, pěk-  
né teplé počasí, a svěží zeleň zbarvila pole i louky. Strmý v zahradkách  
už rozkvetly. Julu nespal s dobytkem v maštali, ale na rozkladaci posteli  
v komoře, kam se odkládaly zbytečné a nepotřebné věci. Paní Elena se  
k Julovi chovala slušně. Aby nechodil otrhaný, darovala mu kalhoty,  
košile, tílka, ba i boty po svých chlapcích, kteří už z nich vyrostli. Julu  
měl paní Elenou velmi rád, za všechny dary jí pěkně poděkoval. Do práce

vstává ještě za tmy. Nejprve vyběhl hnůj od dvou krav a dvou jalovic. V maštali se k setě tulí jako beránci. Nanosí do kuchyně vodu, napouštějí ji do betonového žlabu ze studně, a když paní Elena podojila krávy, Julio je vyhnal na pastvu. Než odešel, dala mu Elena dva namazané krajíce chleba pěkně zatažené do papírového pytlíku. I přes dořou paní Eleny se Julio v domě bývalého velitele gardy žilo velmi těžko. Podoba domácího pána s velitelem vrahů jeho nejbližších ho děsila. Bá se ho. Žil v ustavičných pohybnostech. I když byl doma, v rodné vesnici, nebyl šťastný. Čekal na příležitost, kdy bude moci zaběhnout na inš-titu zničené osady. Ale nechtěl, aby ho při tom někdo viděl. Bá se.

Julio v noci špatně spával. Trápil ho zlé sny. Před očima se mu zjevoval obraz bývalého velitele gardy v černé uniformě. Eutíl se zpozený a vystrašený. Jeho rozum nemohl pochopit, že by bylo možné, aby se ten, který zničil životy tolika lidí, obyčejný vrah, nyní vyčlával za statečného člověka.

Marcinko se snažil, aby si ve vsi opět udělal jméno. Říkal, že jestli si chce znovu získat postavení mezi lidmi, musí pro ně taky něco udělat. Na schůzi národního výboru dal návrh, aby se z velkostatkářské půdy, která se táhne podél vesnice, nechaly vyměřit stavební pozemky. „Ať lidé budují, pokud na to mají.“ A pokračoval: „A víte, proč jsem si vzal to cikáně do služby? Tím jenom projevuji, že sympatizujeme s Cikány! O svoje postavení se nebojme. Vždyť ve všech orgánech máme své zastoupení.“ Zazněl potlesk. Až nyní začal krčmář nosit na stůl lahve vodky a koňaku a kdo si co objednal. Když krčmář nalil všem, první zdvihl pohár předseda národního výboru a řekl: „Připijím na naši budoucnost a na naši sílu. Ať žije naše vítězství!“

Také ostamtí se chopili pohárů, připili si na zdraví, aby vyjádřili souhlas s předsedou.

Marcinko se dozvěděl, že jeho sluha Julio často navštěvuje zbořeníšť bývalé cikánské osady. Nevěděl, jestli ten chlapec o ragedii osady něco tuší. Uvědomil si, že od samého počátku se mu moc nezdařilo. Jako by ho už někdy viděl. Ale kde? Nemohl si vzpomenout. „Eleno,“ oslevil jednou svoji ženu, „není ti to cikáně nějak povědomé?“

„Proč?“ neváhavě se na něj podívala jeho žena. „No, zdali není n hodu z těch Cikánů, kteří žili v naší vesnici. Víš, co jsme je museli poton...“

„Museli,“ zčervenala hanbou a rozhořčením Elena tvář. „Dobře víš, že n useli!“ přaštil do stou Marcinko. „Já vím, že v osadě zahynuli vš ch-

ni. A jestli byl Julio z naší vesnice? Těžko říci. Běhalo jich tu tehdy hubab-děj. A cikánské děti se všechny podobají jedno druhému. Kdo by si je pamatoval!“

Od tohoto dne mučily Marcinka zlé myšlenky. Toužil jenom po jednom: za každou cenu si zachovat své současné postavení! Jestli chce zůstat vá-žným člověkem, jinak to nemůže být! A na toho špinavého Cikána si musí dát pozor. Nesmí se najít jediný člověk, který by věděl pravdu o tom, že gardisté s Němci osadu vypálili. To mu nedalo spát. Ustavil si přemýš-let, jak se zbavit možného svědka. Rozhodl se, že všechno vyřeší sám. A už věděl jak. Elenu a syny posle na návštěvu k babičce a on s Juliem půjde pást krávy. Zajdou daleko do lesa, až tam, kde se vypínají veliké skály. Zatímco Julio bude pást, on nasbírá kupu dřeva a podpálí ho. Chlapci poví, že si budou opékat slaninu. A potom? Potom skončí tak, jak měl skončit už tehdy. Shoří. Půjde za svými. A jestli neví nic? A jestli není svědek? Marcinko zaváhal. Ale pořádný hlt vodky ho upokojil. No a co? Bude o jednoho Cikána méně!

Marcinko si až nyní začal Julia pozorněji všímat. Často ho pohladil po vlasech a zeptal se: „No, malý pastýři, pověz, jak se ti u nás slouží?“ Julio se jenom zachvěl a odpověděl: „Dobře, pane předsedo.“

Konečně přišla očekávaná neděle. Marcinko šel spolu s Juliem pást krá-vy. V batohu nesl chléb a slaninu. Nahoře u skal zapálil Marcinko vatru, slaninku napíchal na prouky z lísky, a když plameny šlehaly vysoko, za-volal na Julia: „Julio, pojď, tady máš slaninu, podívej, už opékám!“ Ale Julovi cosi bránilo poslechnout. Nedůvěřoval Marcinkovi. Schoval se za stromy a díval se na veliký oheň. Vždycky se velkého ohně velmi bál. Najednou spařil, jak se Marcinko sklouil nad plamen. Tvář se mu rozza-fila velkým jasem. Jako tehdy! „Julio!“ zakřičel Marcinko. A Julio si vzpo-mněl na tu samou tvář, když křičela: „Všichni jste odsouzení na smrt! Vy, Cikáni, jste nečistí, meněccení!“

Julio si byl jistý! Marcinko je velitel vrahů! V tom okamžiku chlapec pochopil, že Marcinko se ho chce zbavit! Útek ho zbavil polybu. Nevě-děl, co má udělat. Ale když na něho Marcinko znovu zavolal, Julio se s vypětím všech sil vymrštil jako šíp a dal se na útek. Utkal, co mu síly stačily. Byl tak vystrašený, jako před lety, když plameny šlehaly z jejich osady. Marcinko ještě stále volal: „Julio, k čertu, kde jsi? Snad se mě nebo-jíš?“

Ale Julio byl už dávno na cestě za Esterou.

Když se Julio neozýval, Marcinkem lomcovala zlost. Zmocnily se ho pocity zřivosti a ponížení. Nemohl pochopit, že ten špinavec, ten malý Cikán, ho obelstil. Vrátil se s kravami sám domů. V noci nemohl usnout.

byl zouraný, protože věděl, že jestli chlápec promluví, on, Marcinko, o všechno přijde.

Julio utíkal, co mu síly stačily. Propílel se mezi stromy a keři. Utíkal a v duši mu hořely plameny. Občas se ohlédl, zda Marcinko neběží za ním, zda nezastane jeho kroky. V lese však bylo ticho, jen ptáci zpěv se občas ozval. Letěl jako splašený zajíc, přeskakoval kořeny a prodíral se houštinou. Sem tam zakopl, ale zdvihl se a běžel dál. Oči mu hořely hořelkou a srdce mu bilo v hrdle.

Konečně se z lesa dostal na kopec. Dolů se mu běželo lehko, horší to bylo přes pole. Slunko už zapadalo, šřilo se, ale v dálce před ním se rýsovala vízka vesnického kostela. Dvě vesnice už měl za sebou, byl blíž k Esterě než ke své rodné vesničce, ale osada byla ještě daleko. Ubývalo mu síl, ale věděl, že musí jít dál. Báł se, aby Marcinko za ním neposlal nějakého čemíka. Dodával si odvahy. Věděl, že Estera nedovolí, aby mu někdo ublížil. Byl už večer, obloha byla posetá hvězdami, když vyčerpavý otevřel dveře a zvolal: „Babičko Estero, tady jsem!“ Pak se svalil na zem. Estera, na smrt vylekaná, klekla k Julovi a bolestně začala nářkat. Nechápala, co se mohlo stát. Vždyť viděla chlapce utrápeného a pourhaného jako tehdy! Zalomcoval jí zachvat pláče: „To jsem si mohla myslet, že ten krkavec tě bude chtít zahubit!“ Vzala Julia do náručí, uložila ho na postel a opakovala: „Pověz, pověz, Julio, co se ti stalo?“ Julio jí všechno řekl. O velkém ohni v lese i o tom, že poznal bývalého velitele gardistů. „Pověz, ty bílý krkavče, však já ti ukážu!“ zahrozila Estera hubenou rukou. Zdálo se jí, jako by Julio vstal z mrtvých. Vždyť jen málo stačilo a shořel by v ohni jako jejich celá osada. Začala Julu líbat na čelo, ústa i oči a šeptala: „Ach Julko, jak je dobře, že ses zachránil. Já bych tu bez tebe žalem umřela!“

Za něj olik dní se vydala s Julem na okres. Chtěla říci pravdu o Marcinkovi a o zvrtstvech garlistů. Před dveřmi předsedy okresu dlouho čekala. Konečně jí přijel a rozpačitě se na ni usmál: „Prosím, co si přejete? Co vás ke mně přivádí?“ Estera se jenom nesměle rozhovořila o Marcinkovi a o gardistech. Když mluvila o vypálené osadě, slzy bolesti jí zalévaly obličej. Předseda jí vyslechl a potom si ji se zamračeným pohledem změnil. Vykřikl: „Ženská jedna, vám se asi něco zdá! Marcinko a gardista? Máte pravdu, byl gardistou, ale jenom naoko! Na oklamání! V gardistické uniformě byl partyzánem! Vy o tom nemůžete nic vědět, ale Marcinko bojoval v první linii na frontě! Z fronty si přinesl i několik bojových významů! Jak si vůbec dovoluujete obviňovat takového statečného a nevinného člověka, há?“

Estera tato slova skoro omráčila. Jako by každé slovo rozbíjelo její srd-

ce na malé střepy. Když se vzpamatovala, řekla: „To, co vám říkám, je svatá pravda. Je tu se mnou chlápec, který tu tragédií prožil a je očividně svědkem! Dobře, velmi dobře zná pana Marcinka!“

Předseda se na Esteru osopil: „Za toto obvinění vás můžeme dát zavřít! Osadu mohli vypálit esesáci nebo jiní vagabundi, neboť ve válce se potuluje všelijaká chamrad! A Cikány nikdo nemá rád! Vždyť na to byl i zákon. Jděte, paní, můžete si stěžovat, kde chcete!“

Estera se podívala na předsedu očima plným nářkem. Vzala Julia za ruku a vyšla ze dveří. Po jejím odchodu předseda upozornil své lidi na Esterinu stížnost a přikázal jim, aby se tím obviněním vůbec nezabývali. Když Estera vyšla z budovy, třesoucí se rukou pohlédla Julia po vlasech. Zklamáná a utrápená mu řekla: „Vidíš, Julko, my Cikáni se nikdy nedovoláme svojí pravdy!“

A tak se také stalo. Cikáni si po osvobození už nikdy nestěžovali na své tyranu a vrahy, neboť dobře věděli, že by to bylo marné.

Ma rozmar tuke o dzivipen thovavibnaha  
(Jekheačhibnaskeri agitka)

Džene Julka terni, šukar, sañi romñori bare, kale balenca  
Rudičkus la Julkakero rom, vaj bišebarsengero; čino frajteris,  
a le lačo, jileskero  
Andrišis le Rudičuskero dad  
Marga le Rudičuskveri daj

(O kher andro puraneder panejakos. Andro kher mek nane savoro sar kempel, bo o terne pen ča načirja ile. Ale televizja hin, the o bešača. Pre fala figinel e lavuta the o saxafonos. Opce pro šifoneris hin harmonija. Andro kher hin žužipen).

Julka (choļa va pitrel pal o krier) Kaj a'ci hino! (Džal pašal e blaka)  
Imer kañi rat! ... o jov mek nane kiere! Kaj e men ptegerel? Sem me les sikjavá gođi, musaj leske peni pro muj te mateli... Me te kera-vas leske oda, so jov mangle kere! (Džal kiže blaka, phundravei la, dikehel pre uca) Jilo les ke mande nana! ... sem čžanel, noj les uža- trav! (šunel, noj vareko pitrel pal e kuchña, rodei pal o pira). Aha, imar avijaš, etaben roce! Iifusis čaljal! (Bešel pro stolikos, o šero thovel pro skamind, kamkeri pes kere!, noj sovel)  
Rudičkus (avel andro kiere, obdik kel pes, džal kiže Julka) Julko, soves?  
Julka (poltkes vazdel o šero, kosei o jakva, živinel pes lake, thovel pale o šero pro skamind)  
Rudičkus Julko, ušči, me sov! So mangle tadji, mri šukar romñi? Perav pal o pin-dre boktatat.  
Julka (uštel, ironija) Rudičku, imar sal khere? Jajjaaj! E pirani tut te čal ra dina?  
Rudičkus Savi pirani? Imar ma dikvala pirani? Diliñi sal? Pañis man thova- vus?  
Julka Nane man čaño? Šn pre ma poraves o jača?  
Rudičkus Ta ko kajse pletki kere! O Janus, ne! Andral e pivu na dičhol, ale pro dieki hino taro specialistas!  
Julka Mek tut tagrdinas? Dja es, kaj tuxe piñav?... Me dživava the bi tiro!  
Šukares mangle dživavat (r. ve).

Nenič si život žárileni!  
(Jednoaktová agitka)

Osoby Julka mladá, hezká, štíhlá žena; dlouhá; černé vlasy  
Rudičček Julčin muž, asi dvacetiletý, trochu frajirek, ale jemný, citlivý  
Andriš Rudičkův otec  
Marga Rudičkova matka

(Být v panejaku staršího typu...Pokoj zařízený zatím skromně jako u novomanželů. Leccos dnybí, ale nechybí televize a hudební nástroje - Na zdi jsou pověšené housle a saxofon. Na skříní leží akordeon. Pokoj pěkně uklizený)

Julka (chodí rozčileně po pokoji) Kde ten chlap zase je? (Jde kolem okna) No prosím, no! - a on ještě není doma! ... Kde si zase láme hnáty?  
Ale neboj se, miláčku, já tě přivedu k rozumu, že budeš mít pěnu u pu-sy! ... Kóbych já jemu dělala, to co on mně! (Jde k oknu, otevírá je, vynírá na ulici) Kousek citu ke mně nemá ... ví, že ho čekám! (V ku- chyni se ozvou kroky, někdo šramotí s nádobím) A jéje, tak už se mu uráčilo přijít! A hledás, co bys sněd, víd miláčku. Cholery se najez! (Sedne si na židli, položí hlavu na stůl, dělá že spí).  
Rudičček (vejde do pokoje, rozhlédne se, přistoupí k Julce) Julko, ty spíš? Kam jsi dala jídló? Mám strašnej hlad.  
Julka (pomalu zvedne hlavu, mne si oči, zívne a položí hlavu zpátky na stůl)  
Rudičček Julko, nespi! Cos mi uvatila, ty meje krasavice. Padám hlady.  
Julka (vstává, ironicky) Ale Rudičku, tak ty už jsi doma? No nééé! A to ti ta tvá ženská nedala najíst, chudáčku?  
Rudičček Prosím tě jaká ženská! Co blázníš! Už jsi mě viděla s nějakou ženskou?  
Zase žáríš?  
Julka Ještě řekni, že žádnou nemáš!... A nekoulej po mně očima!  
Rudičček Já bych chtěl vědět, kdo dělá tyhle drby. Janču, víd. Sotva čouhá ze země, ale na pletichy je velkéj specialista.  
Julka Ještě zapirej! Myslíš, že se z toho vykroufíš! ... Já se bez tebe o- bejdu! Klifóně bez tebe můžu žít! (píáče)



(Do pokoje vcházejí Rudičkovi rodiče Andriš a Marga)

Andriš Co tady vyvádíte? Ječíte, že se třesou zdi! Vzbudíte celý barák!

Marga Zbláznili jste se? Koukám, že se nevejdete do kůže - takovej řev ze sebe vydávat! Nestydíte se před gádžema? Zase po nás budou plivat a právé!

Rudiček Žáří, prosím tě! Ona je šílená! Kdyby mi aspoň dala najíst!

Marga (soucenně) Ty jsi nejed?

Julka (pláče) Ještě abych vařila! Za co? Do práce chodím, peru, vařím, uklízím - a ty si couráš bůhví kde! A nosíš se jako herec, frajer jeden! (Napodobuje Rudička, vykračuje si s rukama za zády a s nosem vzhůru).

Já jsem pro něj leda tak haot, aby si do něj utřel nohy! ... Myslíš si, že jsem slepá? Že ty tvý ženský nevidím?

Rudiček (rozčílený) Lidi, já puku! Zavři tu pusku, nebo ti ji zavřu já! (Má ale jazyk! Když k nám přišla jako snacha, neuměla do pěti po- čítat!

Julka To by se vám hodilo mít snachu, co neumí do pěti počítat. Jenomže já si to už spočítat dovedu. A jemu to taky spočítám! Radší si na něj dávajte pozor, aby se na něj neptilepila nějaká sukně, když se tak na každou věší!

Rudiček Lidi, já se zblázním! (běhá po pokoji) Copak já mám čas koukat po ženských?

Marga Nech jí bejt, synáčku, pojd se domů najíst. Uvařila jsem vývýborný pišoty! S brynzou, s tvarohem.

Andriš No jo, chlapče, máš cos chtěl ... (stranou k ženě) Mámo, dones ty pišoty sem. Pro všechny.

Marga A to vlastní syn se nemůže jít najíst k vlastní matce? Co je to za chlapa, že se neumí postavit takový ... takový ...! Pěkně sis ji roz- mazil! (uplivne si, odejde)

Julka (vzlyká) Já tu nemusím být! Já se ponížovat nenechám! Nejsem ani sle- pá ani chromá, abych se o sebe nedovedla postarat sama! Sbalím se a jdu ...

Andriš Bereš na sebe veľkej hlich, holčičko, že takhle zbytečně rozbíjíš ten váš život. Jste mladý, nezkyj, zdraví, byt máte - ruce taky máte, aby- ste si vydělali, mohli byste si žít jako v pohádce ...

Marga (se vrací, nese v míse pišoty, okázale stává misku na stůl, vedle po- kládá vidličku) Pojd jíst, synáčku, jez, je to samý máslo.

Rudičkus So mutares o jakha! Kamav te chal, šures!

(Le Rudičkuskeri daj dad aven andro kher; o Andrišis the e Marga)

Andrišis So pes ačiľes? Ričinen, kaj o faili izdrani! Savore nipeñ uštađan!

Marga Diliñaliñan? Našti reštñ andre cipa? O gore pre amende čhungardena - a hin ien čabo! Na lacžan tumeñ anglo gore?

Rudičkus Thovavel man ta thovave! Diliñi! Ani ta chal man na diñas!

Marga Jaja'aj, ta tu na čařal mro čho?

Julka (rovindos) Te chal tut te del? Soske? Me andre buñi phirav, khere rajbinav, tavav, pratinañ a tu tuke phires sar hercos! Frajetis!

(thovel o vasta pal o dumo, barikanes phirel pal o kher, o nekh upre).  
Me som ke leste ča patavo! Džanel, hoj som kori! Hoj na dikhav kole džuvlijen!

Rudičkus (čhoľaha) E čhoľi andre ma tađol! Phand o muj - te na ta la tuke phan- čava me!

Marga Hej, hin late e čhib sar čhuri! Sar avilas borake, ta na džanelas ani o muj te phundrave!

Julka Džanfan, hoj mindig avava diliñi? Imar ejsi diliñi na som, sar somas!

Rudičkus Pre tumaro čhavo tumerg: den pozoris, bo pes pre sako toka figine!

(čhudeľ pes šerestar, prařtal pal o kher) Diliñaliñav avri! Ma paťan lake! Sem man nane časos te dikhel pal o džuvlia!

Marga Muđh la, mro čho, av te chal, av khere. Tađom somnakune pišota brindza-

na, čiraľaha!

Andrišis Avka tuke kampel, mro čho. So rde nas, oda tut hin ... (seraha, pre

romň) Phurije, anča o pišota arde, mi chan so džođene.

Marga Sajines les? O čhavo našti džal te chal ke peskeri daj? Te hino murš,

mi sikhavel, so mol! ... Na ča la romña te kinešarel! (čhungarel, pre

phuv, džal het)

Julka (rovindos) Me man leske tel o plindre na dava! Me na som kori ani ban-

gl, the bi leskero dživave! Lava mange so hin miro a ...

Andrišis Čaje, čhaje, ča baro bins keres, o dživipen tumenge rozmares. Ter-

ne san so duđođene, šakar san, saste san, o kher tume' hin, - o vasta

tumeñ hin, love šaj tumenge roden, šaj tumenge dživen šu areš ...

Marga (avel pale, anel andro čaroro pišota, bacipnaña thivel o čar) pro

skaminđ, e vidlička paše) Av te chal, mro čho, čarav tut, dikh,

žužo čhili!

Rudiček (sedá si ke stolu, jí, až mu lezou oči z důlků, polyká celé pišoty.  
 S plnou pusou) Julko, pojd ochutnat!  
 Julka Vy si myslíte, že jste jediná na světě, kdo umí vařit pišoty!  
 Harge Jazyk má jako britvu. Ios to dopracoval, chlapče. Jen abys nezůsta-  
 la, děvenko, jako smeť na holý dlani! ... Nebudem se s níma rozčí-  
 lovat, ať si dělají, co umějí. Pojď domů, táto. (Oba odcházejí)  
 Julka (je zaražená, ví, že přestřelila, ale nechce ustoupit ze své po-  
 zice. Vytahuje zpod skříně kufř, rozpačité do něj skládá šaty. Je  
 vidět, že by se ráda smífila, ale neví jak) Já tu nemusím být ...  
 (najedl se, uklidnil se. Je vidět, že je moudřejší. Mluví mírně a  
 přátelsky) Správná snacha si má radši jazyk překousnout, než aby se  
 hádala s tehyňí. Děláš sama sobě ostudu, že jsi takhle drzá k má mat-  
 ce ... A ty šaty si zase ulož do skříně. (bere Julce šaty z rukou a  
 sám je věší do skříně) Takhle v noci tě nikam samotnou nepustím.  
 (vrhne se na kufř a pláče) Co mám, dělat, když už jsem jednou taková!  
 Julka Jaka? ... Žárlivá. Nežárlí a je to.  
 Rudiček Jak můžu nežárlit, když se o tebe bojím! Myslíš, že bych takhle vy-  
 váhla, kdybych tě neměla ráda? ... A teď ti tvoje matka přivede ji-  
 nou ženu a mě vyhodí! Když já bez tebe nemůžu žít!  
 Julka No vidíš a pořád mi nevěříš ... Víš, kde jsem byl? V souboru. Dáváme  
 dchromady soubor, Ferko Pištův syn, Bugi, Bugino bráchrové Roman a  
 Karička, já budu hrát na kytaru nebo na saxofon ...  
 Julka (Ještě trochu nevěřícně) O p r a v d u ?  
 Rudiček Mám před tebou padnout na kolena a přisahat? Přistě půjdeš se mnou!  
 Julka A co tam budu dělat?  
 Rudiček Zpívat, co jiného! Nebo se můžeš naučit na saxofon (podává jí ze  
 stěny saxofon, škadlivě) No, zkus to!  
 Julka (směje se) Ty jsi blázen ... (věší saxofon na stěnu)  
 Rudiček Kde máš kytaru? (přinese z kuchyně kytaru, kde jí Rudiček nechal stát,  
 když se vrátil domů) Zavraj mi.

Rudičkus (beša kijo skamind, nahaval o pišata cala až o jakha poravel. Pre  
 Julka Julko, av, cha the tu kole pišotencat.  
 Harge (chořan) Imar niko na džanel pišota te avel ča tumen!  
 keret les tel o lažo majdros! Ča te na ačehas pre nangi burnik! ...  
 Aje, so, me chofa na čava, phureja, avas khere, on mi penge dilina-  
 ion! (Džan het)  
 Julka (čitel, džanel, hoj kerče namištes, aje na džanel peskero te pomu-  
 knei. lel o kufros telal o šifon:ris, polokes thovel o gada andre.  
 Kamei le romeha pale lačni te avel, aje na džanel sar) Imar adaj  
 n avava ...  
 Rudičkus (chača čašile, imar les hin jilo pro than. Ličiol pre leste, hoj  
 hin godaveđer sar leskeri terni romni. Vakerel laha šukares)  
 lačni bori volinel e čhib te denderel sar pes la sasaha te vesekedi-  
 nel! Ladž tuke keret, hoj mira daha avka vakeres! ... Oia tite gado-  
 ra rakin pale andro šifonaris, šunes. (lel o gada korkoro len figi-  
 nel pale andro šifonaris) Korkora tut rači kheral na mukhava.  
 Julka (čhivel pes pro kufros, rovel) So šaj čeriv, te jekhar som kajsi?  
 Rudičkus Savi sal? ... Ihovaduñi. Ia ča man ma thovav, eia tut smirom.  
 Julka Sar tut te na thovavav, te pal tute darav! Te tut na kamás, ta kaj-  
 so trestos na kerava! ... Akana tiri daj anela tuke avra romna u man  
 tradela avri! Me bi tiro na dživaval  
 Rudičkus No dikhe: a s:skas mange na pašas? ... Džares, kaj somas? Andro subo-  
 ris. Žat novas romano Jekhetaniben, romaro suboris. Me, O Furkis le  
 Pištavero, o Bugis, le Bugiskere phrala o Roman the o Karičkus, me  
 bašavá pre gitara the pro saksafonos ...  
 Julka (mek čino na pašal) Čačes?  
 Rudičkus Kares, kaj te pevav angla t: j pro khoča, kaj tuke te solacharav? Ma-  
 so:ar aveta the tu mancal  
 Julka Me??? So odaj kerava?  
 Rudičkus So odaj kereta? Ia gilaveha! Abo šaj bašaves pro sa:safonos! (endro  
 pheras lel o saksafonos pal e fala, thovel les la J:l:ake kijo muj)  
 No ča bašav!  
 Julka (asal) Ia so ... dilino sal? (fičinel o saksafonos pale pre fala)  
 Kuj tute e gitara? (čžal andre kucina, anel e gitara - o Rudičkus  
 Ia odaj muk:ila sar avia khere pal o bašaviben) Bašav!